

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Lolland-Falster

1976

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE
SAMFUND

LOLLAND-FALSTERS
HISTORISKE
SAMFUND

Årbog 1976

Skrift: Times
Papir: Top-Cote
Tryk: Lollands-Postens Bogtrykkeri, Maribo
Klichéer: Buchtrups Klichéanstalt, Århus
Bogbinder: B. Sandersens Bogbinderi, Næstved

Omslagsbilledet:

Tegning af Greti Hansen: Kapellanstræde i Maribo

Indholdsfortegnelse

Maribo – historisk set Af Else-Marie Boyhus	7	Lolland-Falsters historiske Samfund:	
Den danske bondes byggesæt igennem tiderne Af Bertouch-Lehn	137	Bestyrelsen	160
Jørgen Ringnis – en lolland- falstersk billedskærer Af F. Nabe-Nielsen	142	Generalforsamlingen	160
Lolland-Falster i bogverdenen Af Verner Hansen	149	Driftsregnskabet	164
Lolland-Falsters museer og arkiver	153	Love for Lolland-Falsters historiske Samfund	165
		Årbøger og historiske skrifter om Lolland-Falster	166
		Nye medlemmer	166
		Person- og stedregister	167

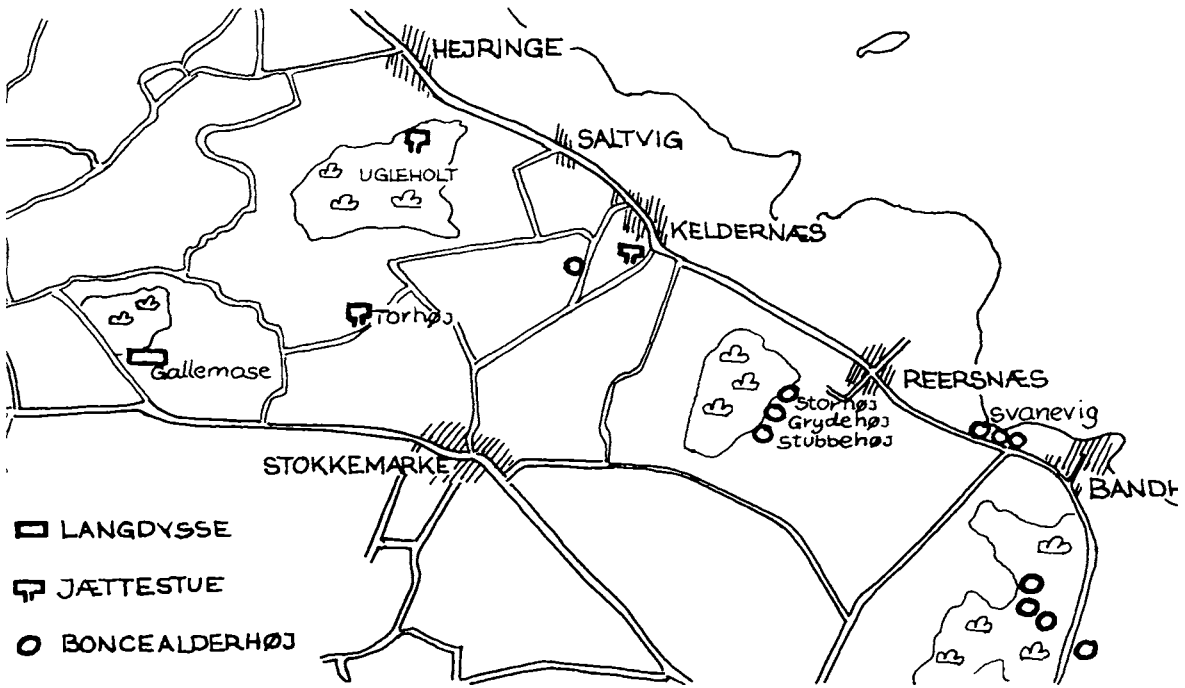
Forord

MARIBO – *historisk set* er den første af en række historiske skildringer af Lolland-Falsters storkommuner, som Historisk Samfund har planlagt at udgive. Bogen omfatter den nuværende Maribo kommune med undtagelse af Askø, dvs. Hillested, Hunseby, Maribo, Stokkemarke og Østofte sogne. Disse sogne danner ikke i sig selv en historisk betinget helhed, men jeg har bestræbt mig på at trække de linjer op, der forener. Når Askø er udeladt, skyldes det, at den bedre vil kunne indgå i et bind, der handler om alle øerne i Smålandshavet.

MARIBO – *historisk set* er, som titlen antyder, ikke en Maribos historie, men en beskrivelse af steder og fænomener, der i dag fortæller noget om områdets kulturhistorie. Inspirationen er således hele tiden hentet i noget konkret og nutidigt. Med denne topografiske synsvinkel må bogen nødvendigvis adskille sig fra bøger, der tager deres udgangspunkt i dokumenter og andre skriftlige kilder. Selvfølgelig har jeg også brugt skriftligt materiale i stor udstrækning, men valget af de emner, der er undersøgt og taget med i bogen, er inspireret af de synlige rammer om vores hverdag i dag.

MARIBO – *historisk set* er en billedbog, der har hentet sit materiale i Stiftsmuseets billedarkiv. Dette arkiv er blevet stærkt udbygget i den sidste snes år. Gennem indsamlingskampagner, udstillinger og andre arrangementer er samlingen både i billedantal og i billedtekster vokset meget betydeligt. Til dette har hundreder af nuværende og forhenværende maribonitter bidraget. Den historiske bevidsthed er meget levende på disse kanter, og det er ikke uden betæneligheder, at jeg nu fremlægger et meget lille udvalg af det store materiale, der er fremskaffet. Det har været svært at begrænse sig, men det er nødvendigt, ikke alene af pladsmæssige grunde, men også af redaktionelle. Hvis bogen skal have interesse for en større kreds, må den nødvendigvis lægge hovedvægten på de mere generelle sider. Men billedmaterialet om alle de andre ting findes i Stiftsmuseets billedarkiv, og det er offentligt tilgængeligt.

Else-Marie Boyhus.

De ældste tider

OLDTIDSMINDER

I det område, som omfattes af den nuværende Maribo kommune, er der endnu ikke gjort fund, der kan føre historien længere tilbage end til o. 5000 f. v. t. Det er egeblandingsskovens periode, hvor de tætte skove dækkede landsdelen. Menneskene ernærede sig ved jagt og fiskeri, og vi finder deres bopladser ved kysterne eller på små-øer i sø-områderne. På Præstø i Maribo sø er der således en boplads, og fundet af en fiskeruse i Bjørns mose ved Maribo er et vidnesbyrd om oldtidens fiskeri.

Ved indledningen til yngre stenalder, dvs. o. 3000 f. v. t., dukker de første bønder op. De ryddede skovene, dyrkede jorden og holdt kvæg. På Blans hoved er lokaliseret en boplads fra denne periode. Blandt de smukkeste ting fra yngre stenalder er lerkarene, og de to tragtbægre, der blev fundet i Sørup mose, hører til periodens fineste.

Det, der dog frem for noget kendetegner yngre stenalder, er de store stengrave: dysserne og jættestuerne. Mange er forsvundet eller ødelagt i tidens løb; således blev stenene fra en stor langdysse med jættestuekammer ved Svanevig brugt til nyopbygning af en stendysse i Knuthenborg park. – Det var før fredningslovens tid. – De bedst bevarede af

yngre stenalders stengrave ser man i dag i Stokkemarke sogn, hvor der ved Stensgård er en langdysse med mange randsten, jættestuer ved Knuthenlund („Torhøj“) og i Ugleholt skov, og ved Kældernæs en stor og velbevaret jættestue med et kammer, der er $8\frac{1}{2}$ m langt og $1\frac{1}{2}$ m højt.

Fra bronzealderen ca. 1500–500 f. v. t. er bevaret en del gravhøje. De fleste findes i skovene, bl. a. i Merretskov hvor en højgruppe kan ses fra Skibevejen. Ved Svanevig er der bevaret høje på åben mark, og det er ikke almindeligt på det intensivt opdyrkede Lolland. Disse høje præger landskabet ned mod Smålandshavet. Ved Havlækkegård ligeledes i Bandholm sogn er højgruppen Grydehøj, Storhøj og Stubbehøj synlig fra sognevejen.

Højene fra ældre bronzealder er store. I vores område er kun en enkelt udgravet, det er en nu sløjfet høj ved Blans, der rummede en rig grav med bl. a. et bronzesværd og en guldarmring som gravgaver. Ved overgangen til yngre bronzealder ca. 1000–500 f. v. t. gik man over til ligbrænding. Højene blev følgende små, da de kun skulle rumme en urne. Mange af disse småhøje er forsvundet i tidens løb, men i skovene er de bevaret i ret stort tal.

← Jættestuen ved Kældernæs set fra syd. Der-
under Grydehøj, Størhøj og Stubbehøj, bronze-
alderhøje ved Havlækkegård set fra sognevejen.

Bronzealder-høj ved Svanevig.

De efterfølgende perioder: jernalderen og vikingetiden efterlod sig ikke monu-
menter i landskabet. De vigtigste fund
fra denne tid er en urnegravplads fra æl-
dre jernalder ved Abed, en gravplads med
brandgrave fra keltisk og ældre romersk
jernalder ved Hillested og en gravplads
med jordfæstegrave fra yngre romersk
jernalder i Rå. Fra vikingetiden er der
det store skattefund fra Nørreballe. Her
blev der i 1913 fundet fem armringe,
brudstykker af ringsølv og en kæde, 18
mønter, af hvilke den yngste er slået i
Samarkand år 913 e. v. t. og ikke mindre
end 51 sølvbarrer.

STEDNAVNE

Fra slutningen af oldtiden og begyndelsen
af middelalderen har vi imidlertid andre
kilder at øse af, først og fremmest sted-
navnene. Det er muligt at udskille ældre
og yngre navne. De ældre, og det vil
sige dem, der er opstået i jernalderen,
er navne, der ender på -inge, -um, -lev,
-løse eller -sted. Af dem kan nævnes
Skimminge og Hillested. Begge har som
første led et mandsnavn. Skimminge er
i dag navnet på en gade i Maribo, men
det gamle navn omfattede den landsby,
der senere blev til købstaden Maribo.

En yngre gruppe af stednavne hører

Ved vejen til Holeby står denne sten. Den viser vej til gården Binnitze, men navnet selv minder os om de livlige forbindelser, der for 8-900 år siden var med de slaviske stammer syd for Østersøen.

til bebyggelser fra slutningen af vikingetiden og begyndelsen af middelalderen, dvs. 1000- og 1100-tallet. Det er navne med efterled som -torp, -by, -bølle, -marke, -lunde og som noget specielt for Lolland-Falster -itse. Efterledet -torp er ofte blevet til -strup, og Erikstrup, Skelstrup, Anderstrup og Grimstrup er eksempler herpå. Torperne er udflytterbyer, og i landskabslovene bruges ordet torp om den landsby eller gård, der er opstået ved udflytning fra en ældre landsby. Torp-byerne har ofte et mansnavn som forled, og det er sandsynligt, at den nye bebyggelse har fået navn efter den mand, som tog initiativet. Også navne, der ender på -by blev almindelige i vikingetiden; det er ofte ret store landsbyer, i vores område kan der peges på Hunseby.

Stednavne med efterledet -marke findes stadig i Stokkemarke og Tjennemar-

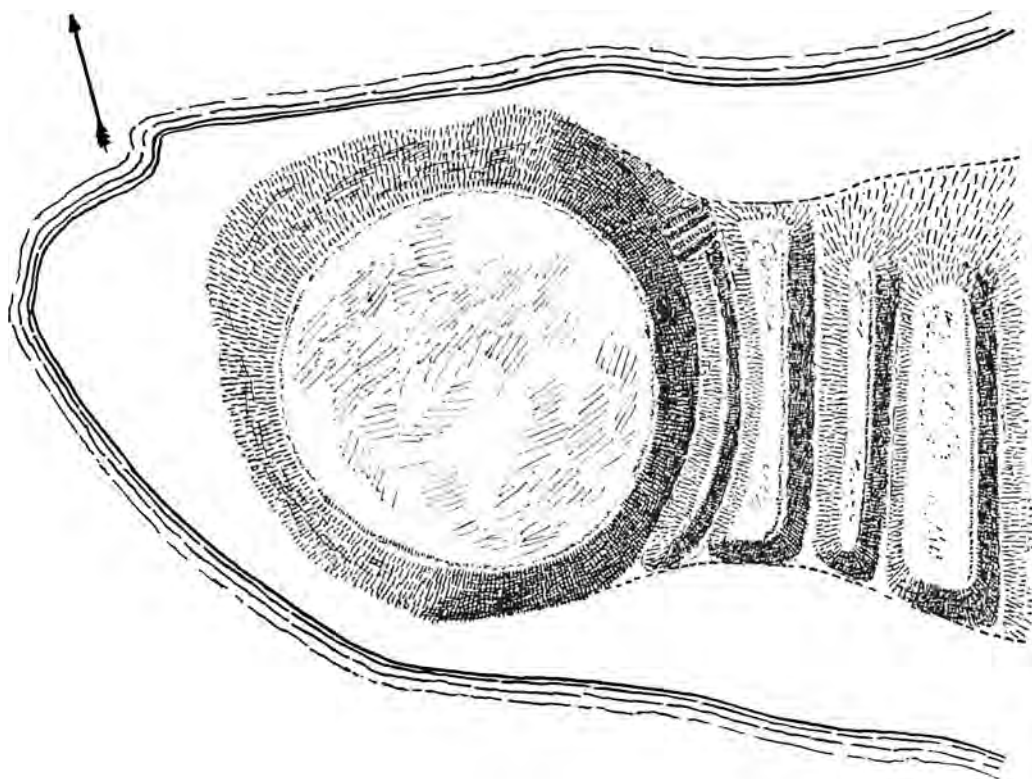
ke, og Knuthenborg hed tidligere Årsmarke. -markenavnene betegner nyopdyrkning. Stednavne, der har -balle som efterled, brugtes om bebyggelser, som nok var selvstændige, men som alligevel havde markfællesskab med en nærliggende landsby. Et eksempel herpå er Nørreballe, der ligger nord for landsbyen Østtofte.

Endelig er der i området ét itsenavn, nemlig Binnitse, nu navnet på en gård i Hillested sogn. Der findes beslægtede navne såvel i Mecklenburg som Pommern, og det lollandske Binnitse er således et vidnesbyrd om de nære forbindelser til venderne syd for Østersøen i 1000- og 1100-tallet.

OPDYRKNING

Stednavnene fortæller om, at der i vikingetiden og den tidlige middelalder fandt omfattende nyopdyrkning sted. Et andet vidnesbyrd om tidligere tiders landbrug har vi i et system af højryggede agre i skoven Rørmærk ved Havløkke. Det er vanskeligt at få øje på dem i granskoven, men ser man godt efter, kan man iagttage rækker af 10-12 cm brede jordvolde, højden er kun ca. 20 cm. Det er sporene efter hjulplovens arbejde. I det intensivt opdyrkede Lolland er sådanne spor sjældne, men man kan altså være heldig at finde dem i skoven.

Side 13 ses en opmåling fra 1907 af voldstedet på Borgø. Det er resterne af Revshaleborgen. Den runde borgplads er 90 m i diameter. På de tre sider har den været beskyttet af skrænter ned til søen, på den fjerde side har der været fem grave og fire volde.

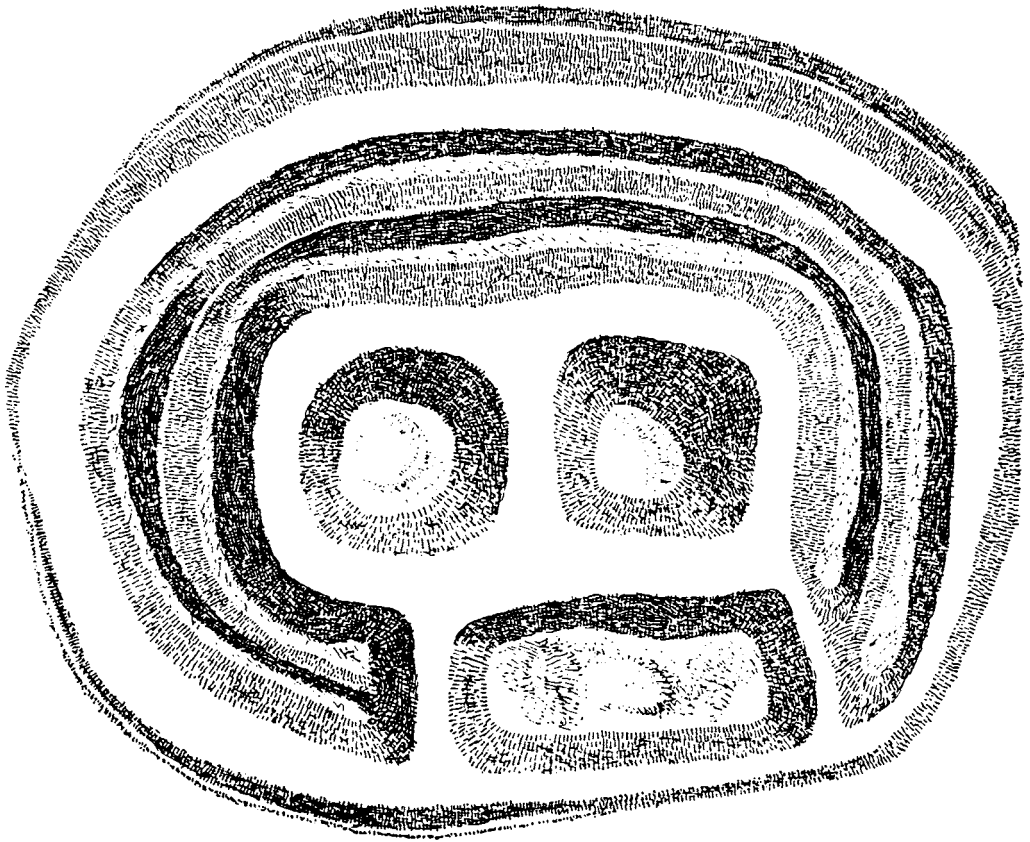
Middelalderen

VOLDSTEDER

1100-tallets Danmark var præget af politisk uro. I 1130'erne har vi Erik Emmunes opgør med kong Niels, og i 1150'erne borgerkrigen som en følge af opgøret imellem Knud Magnussen, Valdemar (senere den Store) og Erik Emmunes søn Svend Grathe. Både Erik Emmune og Svend Grathe havde Lolland som støt-tepunkt, og det er nærliggende at tænke sig, at det store voldsted Eriksvolde, der ligger i skoven Skåningshave vest for Maribo, har spillet en rolle i disse stridigheder. Men vi véd det ikke. Eriks-

volde er et imponerende voldsted, men vi véd intet om det. Der er ingen skriftlige kilder og det har aldrig været gravet ud. Der er dog noget, der tyder på, at borgen eller forsvarsværket enten aldrig er blevet gjort helt færdigt eller højst har været i brug i kort tid. Navnet har det ikke efter Erik Emmune, men efter bebyggelsen Erikstrup.

Et andet af de store voldsteder fra denne tid ligger på Borgø i Maribo sø. Det er resterne af Revshaleborgen. Denne borg tilhørte i 1200-tallet kongen. Det har været et vældigt anlæg, men borgen

Eriksvolde, opmålt 1905. De to borgbanker i midten er hver ca. 33 m brede. De er omgivet af grave, og udenom dem er der fælles volde og voldgrave.

kunne dog ikke modstå det såkaldte „kådkarleoprør“ i 1256. Den blev indtaget og nedbrudt, da landproletariatet gik til angreb mod statsmagten. Revshaleborgen var med en pælebro forbundet med „fastlandet“, og ved den nuværende landsby Revshale blev borgens gravplads lokaliseret i 1970. Gravpladsen blev udgravet i de følgende år, og der blev fundet begravelser fra 1000-tallet og frem til midten af 1200-tallet samt spor af en kapelbygning.

KIRKER

I 1100-tallet blev der bygget stenkirker overalt i Danmark. I første halvdel af århundredet af natursten (granit, kridt osv.), senere af mursten. På Lolland-Falster er imidlertid kun 12 af de middelalderlige landsbykirker bygget af natursten, de øvrige er fra det følgende århundrede.

Det ældste spor af en kirke fremkom i 1961. På tomten af det nedbrændte Olsens hotel i Maribo fandt man resterne af Skimminge kirke. Det var en teglstenskirke fra 1200-tallet, der var blevet ødelagt ved byens brand 1596. Denne kirkes tomt blev udgravet, og under den fandt man sporene af en trækirke, en såkaldt stavkirke, som altså har været i brug før stenkirken.

Den ældste af de bevarede kirker er Hunseby kirke. Den er bygget i 1100-tallet af granitkvadre. Det er sjældent at møde denne byggeform øst for Storebælt. Men i Hunseby har vi den og tilmed i en meget fin udførelse. Kirkens portal er et kapitel for sig. Den er hugget i granit og prydet med tovsnoningsborter, der i kvalitet ikke står tilbage for de bedste jyske arbejder. I korbuen er der kragsten med de samme tovsnoningsborter, og det beviser, at portalen lige fra begyndelsen har været udført til Hunseby kirke. Der har ellers været teorier om, at portalen skulle være flyttet til Hunseby andetsteds fra, og det skyldes en latinsk indskrift på dens sider, som er vanskelig at tyde. Den ene side volder dog ingen kvaler, i dansk oversættelse står der: „I begyndelsen var (ordet)“ og „jeg vil gå ind i (dit) hus“. Indskriften på den anden side er derimod mystisk. Også den er på latin og oversat lyder den: „Jeg sværger ved skægget“ og „Salomon gjorde mig, kirken“. Der er nok tale om en slags „håndværker-latin“, og Salomon har

sandsynligvis tilknytning til bymesteren ikke til bygherren.

I 1200-tallet opførtes ikke mindre end 84 landsbykirker på Lolland-Falster. De blev bygget af teglsten i en stil, der ligger midtvejs imellem romansk og gotisk. I Danmarks middelalderlige teglstensarkitektur udgør disse kirker en selvstændig gruppe, og de udmærker sig ved et usædvanligt helhedspræg, først og fremmest ved bygningernes knejsende rejsning og murfladernes rige dekoration. Der er tydelige islæt af nordtysk bygningskunst, men lånene udefra er omsat og sammensat på nye måder, og det gør de lollandfalsterske kirker til noget helt for sig selv.

Fra udgravningen af Skimminge kirkes tomt. Øverst i billedet ses begravelse fra teglstenskirken og under dem grave fra stavkirken.

← Østofte kirke.

Hillested kirke.

Hillested kirke er et godt eksempel på denne særlige murstensstil. Østofte kirke er mere direkte tysk påvirket, og den er samtidig den rigest dekorede af områdets kirker; således findes der ikke mindre end fire forskellige slags borter på den senromanske del af kirken: skib, kor og apsis. Stokkemarke kirkes kor og skib hører hjemme i samme periode, men den er næsten uden dekoration, og det er en sjældenhed i denne del af landet.

Alle kirkerne er udvidet i forskellige perioder. En af de ældste ændringer er Stokkemarke kirkes østlige del, den såkaldte apsis. Denne apsis er vigtig, bl. a. fordi det er muligt at sige helt præcist,

hvornår den er opført. Da kirken blev genindviet efter ombygningen, skænkede biskop Gisike relikvier til alteret, og da vi véd, at han var biskop 1286 til 1300, har vi altså en datering af denne del af kirken.

Senere i middelalderen fik landsbykirkerne tilbygget tårne, og i vores område er alle tre typer af gotiske tårne repræsenteret. Ældst er de meget svære tårne med pyramidespir, som findes i Østofte og Hillested. De lidt senere tårne med kamtakker og blændinger er repræsenteret i Hunseby, og i Stokkemarke findes landsdelens største og flotteste kirketårn med fire høje kamtakgavle.

Hunseby kirkes granitportal. Den sad oprindelig i sydsiden, men da syddøren i 1851 blev muret til, blev granitindfatningen brugt som kirkegårdsportal. Nu er den anbragt omkring kirkens vestindgang. Dens mærkelige indskrift har givet næring til adskillige teorier (se s. 15).

Stokkemærke kirke. Tegning i anden udgave af Trap Danmark fra 1870'erne. Bemærk kirkegården med de u-indhegnede gravsteder.

ADELSBORGE

Ifølge kong Valdemars jordebog fra 1231 ejede kongen en del jord i området, koncentreret omkring Stokkemarke. I 1330-erne blev landsdelen pantsat til de holstenske grever, og fra den tid kendes et brev udfærdiget af Johan den Milde „på vor gård Stokkemarke“.

Fra middelalderen har vi kendskab til to adelige hovedgårde, dels Årmarke (det senere Knuthenborg), dels Grimstrup ved Maribo. Benedikt Ahlefeldt skrev sig i begyndelsen af 1300-tallet til Grimstrup. Han var den første af denne tyske adelslægt, som slog sig ned i Danmark. Han nævnes blandt Johan den Mildes mænd, men han sluttede sig senere til Valdemar Atterdag og var i årene omkring 1350 en af kongens betroede rådgivere. Også hans søn var knyttet til kongen, hvorimod sønnesønnen, der også hed Benedikt, i opgøret efter Valdemar Atterdags død sluttede sig til den mecklenborgske tronpræ-tendent imod Margrete og hendes søn Oluf. I 1376 sejrede Margrete, og Benedikt Ahlefeldt trak sig ud af dansk politik. Han afhændede efterhånden sine danske besiddelser, og i 1396 overtog Margrete Grimstrup.

I Lysemose ved Maribo Nørresø kan man se resterne af Grimstrup slot. Der ligger tre voldsteder. Selve højslottet ligger på en tange, der oprindeligt har gået ud i en sø – i dag er der enge. Det består af to egentlige borgbanker, øst for dem en grav og en vold, og vest for dem et større forplateau, og disse forsvarsværker forbindes i nord ved en lang vold. De to andre voldsteder ligger henholdsvis syd og sydøst for Grimstrup slot. På det syd-

Denne skæggede herre sidder højt oppe på Hunseby kirkes sydmur. Hovedet er hugget ud i granit, og dette relief er det ældste »portræt«, vi har af vore forfædre. Det må være lige så gammelt som kirken, og det vil sige godt 800 år.

lige blev der i 1866 opført en skydepavillon. Det sydøstre ligger længere inde på tangen, og det består af en lav borg-banke omgivet af en grav.

Margrete arbejdede systematisk på en styrkelse af kongemagten. Et led i denne politik var at svække adelen, at nedbryde dens befæstede borge og at favorisere kirken. Grimstrup blev beordret nedbrudt, og af godset skulle der oprettes et Birgittinerkloster.

Maribo domkirkes indre set mod øst. I kloster-tiden var kirken delt i tre afdelinger. Pilgrim-mene havde kun adgang til midterskibet, der med gitre var adskilt fra kor og sideskibe. Brødrenes kor var i vest, her stod St. Peters alter. Koret var hævet seks trin op, og på hvert trin var der 10 altre, således at der ialt var 12 apostelaltre. Nonnerne kom kun på »første sal«

i kirken. Deres kor med alter viet til Maria var på østpulpituret. De kom hertil gennem en nu forsvundet dør i nordmuren, der førte ind til galleriet. På disse smalle gallerier langs kirkens ydervægge var der forbindelse imellem vest- og østkoret, og ad denne vej kunne brødrene komme til nonnernes kor for at læse messen.

MARIBO KLOSTER

Det Birgittinerkloster, Margrete ville grundlægge, skulle være stort og mægtigt. Margrete var meget nært tilknyttet Birgittinerne; hun var opdraget af Birgittas datter, præget af Birgittas tanker, og ordenen og dens klostre blev meget nøje forbundet med hendes unionspolitik. Da Norden var samlet, blev moderklosteret i Vadstena unionsmagtens største helligdom, og det fik hurtigt efter søsterklostre i hele Norden. Birgittinerne blev den orden, der frem for nogen kom til at præge de toneangivende kredses fromhedsliv i senmiddelalderen, og det er vigtigt at erindre sig denne ordens nære tilknytning til den herskende klasse. Der er ikke tale om fattigdom og tiggergang her.

Birgittinerklostre havde ret til at besidde såvel løs som fast ejendom, og de fleste af klostrene fik samlet sig meget jordegods. Klosteret i Maribo blev endog meget velhavende. Margrete lagde for, da hun i 1408 skænkede Grimstrup til det kommende kloster. Hun døde i 1412 og kom således ikke til at se klosteret færdigt, men hendes efterfølger Erik af Pommern fulgte hendes ønsker op. I 1416 må man regne med, at den første del af klosteret var taget i brug. Men først o. 1470 var sidste del af det store kompleks afsluttet med kirkens østlige del. Det var en lang byggeperiode, men det var også et stort bygningsværk. Nord for kirken lå nonneklosteret, der blev bygget i to omgange; syd for kirken lå brødrenes kloster. Midt i anlægget lå kirken, og omkring det var der haver og vænger, og ude omkring lå klosterets ladegårde.

Midlerne til anlæg og drift af denne store institution, der ifølge Birgittas forskrifter skulle kunne rumme 60 nonner, 13 præstemunke, 4 diakoner og 4 lægbrødre foruden det hjælpende, verdslige personale, kom fra gaver. Jordegods fra kongemagten, gods som betaling for begravelsespladser og sjælemesser og den såkaldte provente, dvs. det gods, som hver ny søster skulle medbringe til klosteret. Hertil kom en skat, som blev udskrevet i 1417, og gaver til selve byggeriet. Vi véd fra minneboken i Vadstena, at det dér var stormændene, der bekostede pillerne i klosterkirken, og mon ikke det samme har været tilfældet i Maribo. Her kan man på tre af pillerne i den søndre række se våbenformede blændinger, og de har nok været beregnet på givernes våbenskjolde. Parallellen har vi i vore dages sportshaller, hvor sponsorerne jo også anbringer deres „visitkort“.

En anden vigtig indtægtskilde var afladsprivilegierne. For at forstå begrebet aflad må vi forsøge på at forestille os middelaldermenneskets levevilkår. Usikkerhed og angst, frygt for hungersnød, for smitsomme og uhelbredelige sygdomme som pest og spedalskhed, frygt for at miste hus og hjem ved brande, der undertiden ødelagde hele byer, intet socialt sikkerhedsnet osv. Kort sagt en utryghed, som vi vanskeligt i dag kan forestille os. For mange mennesker var det forestillingen om og troen på livet efter døden, der holdt dem oppe. Paradiset var ikke for syndere, men den katolske kirke påtog sig ansvaret for, at den virkelig angrenede synder fik fred med Gud, så han med vished kunne se frem til paradiset, måske

Troen på livet efter døden var stærk hos middelalderens mennesker. – Ofte blev Paradiset fremstillet som en borg, vogtet af en engel. Det kan bl. a. ses i Østofto kirke, hvor der i koret er kalkmalerier fra o. 1400.

efter et rensende ophold i skærsilden. For jævne mennesker var det af stor psykologisk betydning, at kirken ikke alene krævede åndelig anger, men også håndgribelige beviser på alvoren i den. Kirken pålagde ham nemlig en bod, der alt efter syndens størrelse og synderens formueforhold kunne være bønner, faste, pilgrimsrejser til fjerne hellige steder eller til nære som f. eks. Maribo, gaver til kirken eller endnu bedre til et nærliggende kloster, hvor de fromme søstre og brødre kunne tage én med i de daglige bønner. Paven i Rom kunne give den angrende synder et skriftligt bevis på kirkens – og det var i menigmands øjne ensbetydende med Guds – tilgivelse, de såkaldte afladsbreve. Paven kunne give andre – f. eks. biskoper eller klostre – fuldmagt til at ud-

dele aflad, og aflad kunne også gives kollektivt til dem, der f. eks. besøgte bestemte kirker eller gav bidrag til nybyggeri. Alt dette nød Birgittinerklosteret i Maribo godt af.

Birgittinerordenen blev i det hele taget stærkt favoriseret med afladprivilegier. Det blev nye ordener ofte, men Birgittinerne fik enormt meget ud af det, fordi ordenen brød igennem i 1400-tallet, hvor synd, bod og aflad nåede en kulmination. Ordenen var udsat for stærke angreb på flere kirkekongreger. Klagerne handlede ofte om usædelighed i dobbelteklostrene, men inden man tager deres ord for pålydende, skal man huske, at bag klagerne lå jalousi over Birgittinerne privilegerede stilling både i henseende til aflad og i spørgsmålet om deres indordning i det kirkelige system. Hvad det sidste angår, skiller Birgittinerne sig ud ved at være en orden styret af kvinder. Søstrene var klart i overtal, abbedissen havde den øverste myndighed, og ved at tilknytte et munkekloster med præstebrødre, gjorde nonneklosteret sig uafhængig af præste-

Efter en byggeperiode på over 60 år var klosterkirken færdig o. 1470. Der blev sat punktum med den mægtige østgavl. Her findes de to døre, »syndsforladelsens portene«, hvorigennem pilgrimmene kom ind i kirken. Men først havde de passeret et relief af den korsfæstede omgivet af marterredskaber, som er indmuret imellem

portene. Inde i kirken var det første alter, de mødte, Skt. Birgittas. Det stod imellem de to døre og lige under nonnernes kor. Østendens to altre er bevaret. Birgitta-alteret er i dag i landemodesalen, Maria-altertavlen er i Engestofte kirke.

skabet udenfor. Formelt var klosteret underlagt biskoppen, men reelt var uafhængigheden meget stor.

Præstebrødrene holdt gudstjeneste og passede sjælesorgen såvel for søstrene som for de mange fra nær og fjern, som valfartede til klosteret. Brødrene tog sig således af det udadrettede arbejde. Søstrenes virksomhed var indadvendt. Deres tid gik med deltagelse i messer, som foregik i deres eget kor på pulpituret i kirkens østende, med bønner, åndelig læsning, studier, afskrift af bøger og håndarbejde. De kom alle fra samfundets øverste lag, og deres optagelse i klosteret trådte i stedet for ægteskab og et liv som fruer. Byen, dens indbyggere og de mange pilgrimme levede de afsondret fra.

MARIBO

Det store kloster blev bygget ved landsbyen Skimminge. Det var en lille landsby, anlagt engang i jernalderen på det sted, hvor øst-vest forbindelsen over Lolland gik igennem det midtllandske søområde. Ved kristendommens indførelse havde beboerne opført en trækirke, og engang i 1200-tallet havde de skiftet den ud med en teglstenskirke. Hvor den lå, er der nu et Irma-supermarked. Det eneste, der i dag er tilbage af landsbyen, er forløbet af Østergade-Vestergade og så Lilletorvs form. Det er en lille trekantet plads, en udvidelse af vejen på det sted, man mødtes.

Opførelsen af klosteret vendte fuldstændig op og ned på Skimminge-beboernes tilværelse. En så stor institution kunne ikke omfattes af en landsby, og ved kongebrev af 27. september 1416 fik

klosteret ret til at anlægge en by. Landsbyen Skimminge blev til en købstad, og ved pavebrev fik den i 1418 navnet Marienbo. Men en købstad kunne ikke nøjes med en snoet vej og et trekantet torv, og i takt med klosterbyggeriet blev der sat facon på byen. I dag er det vigtigste vidnesbyrd om denne byplanlægning fra 1400-tallet det store firkantede torv. Selv i dag virker det stort. Dengang, hvor byen næppe havde mere end et par hundrede indbyggere, må det have virket enormt. Det må i sandhed siges at være forudseende planlægning, for trods byens vækst er Torvet nu 550 år efter stadig rummeligt nok til at fungere som byens centrum.

Klosteret selv beslaglagde en væsentlig del af byens areal. Klosterområdet afgrænsedes mod syd og vest af søen, mod nord gik den langs den nuværende Vestergade fra Lilletorv til Torvet. Torvets vestlige side var ikke bebygget; her lå klosterets vænge, og mod øst gik klostergrænsen ved den nuværende Brødergade. Her var to af de institutioner, klosteret oprettede, latinskolen, der lå for

Birgittiner-ordenen blev stiftet og befordret af to begavede kvinder: den hellige Birgitta og dronning Margrete, og det blev kvinder, der kom til at styre ordenens klostre, hvad der ikke var almindeligt i de tider. I Maribo som i de andre Birgittiner-klostre var det abbedissen, der havde den øverste myndighed, og en række værdige og velbyrdige damer har igennem tiderne hersket her. Een af dem var Margrethe Urne, hvis gravsten fra 1582 ses på billedet. Hendes slægtninge var herremænd på Fyn og Lolland, selv stod hun i spidsen for det rige Maribo kloster. Kvindestyret i Maribo var så stærkt, at klosteret fik lov til at fortsætte et godt stykke tid efter reformationen.

I JEG VED AT MINNEN PLE SEFFER LEFFVER OC HAND SKEL
 HER ETTER OVEGRE NICHNE JORDEN OC JEG SKAL OM
 GIVET MED MINNEN OC JEG SKAL SEE GADY MIT KOD OC
 MINE OYEN SKVE SRVE HANEM OC INGEN ANDEN JOBL

HER LIGER BEGRAVET FRELIG OC WEL BIRDIG
 SOM HIRV IONERV MARGRETE VRNE SOM VOR SA
 LICIL KNVD WRNIS DAVT TER HIL SOGA RVDE I N
 OC VOR ABBEDLEZ HIRV MARBO CLOSTERV DIX
 AV SEFFER FINNHAFDE VERET HER INDE XAL OC DC
 D 1582 DE 9 AUG 1583 HIRV VERVEL BIRDIGE IONER
 S O HIRV GLEDEN HIRV NABDIS LADH DENE S LENTH

Maribo Torv, anlagt i 1400-tallet. Foto o. 1915.

enden af Brødregade, og hospitalet – kaldet beginnehuset – der lå ved siden af, omtrent hvor nu Brødregades børnehaven ligger. Beginnehuset var en stiftelse, der tog sig af fattige gamle og syge.

Byen var helt og aldeles afhængig af klosteret og dets leder abbedissen. Klosteret havde jurisdiktion, dvs. domsmyndigheden, og byens styre var underlagt abbedissen. Hovedernæringsvejen var landbrug, men da klosteret ejede de omkringliggende jorder, måtte brugerne betale afgifter. Hvad der var af håndværk, havde klosteret som hovedaftager, og det

var klosteret, der som valfartssted skaffede store skarer af pilgrimme – i vore dage ville vi tale om en turiststrøm – til byen.

Kun på et enkelt område var byens borgere ikke afhængige af klosteret, og det var på det kirkelige! De kunne som de øvrige pilgrimme besøge klosterkirken og overvære messerne dér, men den kirkelige betjening med dåb, ægtevielse, nadver og begravelse skete i deres egen sognekirke. Klosterkirken havde således ikke dåbsret, den var forbeholdt sognekirken.

Tiden efter Reformationen

Urolighederne i 1530erne omkring „Grevens Fejde“ og reformationen berørte ikke Maribo voldsomt. Maribos borgere gik ikke til angreb på deres nærmeste arbejdsgiver: klosteret. De forsøgte at knibe uden om afgifterne, men da det ikke gik, faldt de til føje. Anderledes voldsomt var deres fremfærd mod herregården Årsmarke (senere Knuthenborg). Den blev angrebet af Maribos borgere i 1535. Gårdens ejer, Knud Urne, udtog stævning imod dem i 1536, men sagens udfald kendes ikke.

Det katolske kloster blev langsomt afviklet. Brødrene rejste efterhånden, men søstrene fik lov til at blive boende. Den sidste af nonnerne døde i klosteret i 1584. I 1556 fik klosteret en ny vedtægt, hvorved det fik status som adeligt jomfrukloster, dvs. et sted, hvor adelen kunne anbringe sine ugifte kvinder; den funktion, som det reelt havde haft siden sin grundlæggelse.

Jomfruklosteret var præget af mange stridigheder, mange klager og flere reorganisationsforsøg, og i 1621 blev det da også ophævet. Bygninger og ejendomme blev overdraget Sorø Akademi. Klosters arkiv blev overflyttet til Sorø – desværre – for det gik tabt ved akademiets brand i 1813.

STORGODSER

I løbet af 12- og 1300-tallet søgte stadig flere bønder ind under en adelsmands værn. Baggrunden herfor var de urolige tider og den langvarige landbrugskrise, som satte ind i slutningen af middelalderen. Det værn, bønderne søgte, udviklede sig til formynderskab, og stadig flere selvejere blev fæstebønder. Efter reformationen arbejdede adelen ihærdigt på at få samlet sine jordbesiddelser. Godserne voksede, og i 1600- og 1700-tallet lagdes adskilligt bøndergods ind under hovedgårde – ja, hele landsbyer blev nedlagt. Maribos indbyggere var fæstere under klosteret, senere Sorø Akademi. Talrige bønder i landdistrikterne var underlagt de voksende hovedgårde.

Den stærkeste godskoncentration fandt sted omkring Årsmarke. Den var i adskillige generationer i slægten Urnes eje, men blev 1660 købt af Cornelius Lerche, der fire år efter også købte Nielstrup. Hans datter, Søster Lerche, giftede sig med en indvandret tysker, Eggert Christopher Knuth, og de to gik for alvor igang med at samle jord. Ved gaver fra kongen og ved køb erhvervede de sig hele Bandholm by, Vårskov, Maribo ladegård, Binnitze, Maglemer og Grimstrup byer og meget mere. Eggert Chri-

stopper Knuth døde i 1697, men hans enke fortsatte arbejdet bl. a. ved at erhverve Havløkkegård, og da hun havde samlet 1.732 tønder hartkorn, fik hun i 1714 oprettet *grevskabet Knuthenborg* til sønnen Adam Christopher Knuth. Hans enke, Ida Margrethe Reventlow fortsatte, hvor svigermøderen slap, og i 1738 havde hun fået samlet sig 2.500 tønder hartkorn. Der gik jo noget med i købet, bl. a. nedlagdes landsbyerne Bregerup og Ugleholt i 1729 for at give jord til ladegården Knuthenlund.

Knuthenborg repræsenterer iøvrigt en type stednavne, der sammen med flere lignende kom ind i det danske sprog fra

Tyskland. Navnetypen blev efterlignet – ikke altid for det gode; en ironisk udgave af det er Blæsenborg, en lokalitet ved Maribo.

LANDSBYER

Godserne og først og fremmest Knuthenborg dominerede egnen og landbruget. De fleste bønder måtte yde pligtarbejde, det såkaldte hoveri, og var de fæstebønder, skulle de betale afgifter, den såkaldte landgilde for brugsretten til jorden. Endnu i 1700-tallet lå gårdene samlet i landsbyer. Den enkelte gårds jorder var splittet op i smålodder, der lå spredt ud over bymarken, ligesom græsningsarealerne var fælles

I det nordøstre hjørne af Østofte kirkegård er der en »kirkegård« for gravmonumenter fra nedlagte grave. Her står et sandstensmonument, formet som en søjle, over Johan Arent Dyssel. Han var en af landboreform-tidens betydelige skikkelser (se s. 31).

Rivejern lavet af den messingplade, der engang lå på Adam Christopher Knuths kiste med mindeskriften over ham. Han var den første besidder af grevskabet Knuthenborg († 1736), søn af Søster Lerche og gift med Ida Margrethe Reventlow, to af de mest ihærdige godssamlere i slægten.

for landsbyens bønder. Det var derfor nødvendigt, at alle en landsbys gårde indgik et dyrkningsfællesskab.

Dette fællesskab blev styret af bymændene selv. De mødtes under oldermændens ledelse og traf beslutninger om sager af fælles interesse. Oldermændene havde et byhorn, som brugtes, når der skulle indkaldes til møder, eller når der blev varslet om ildebrand. Sådanne byhorn er bevaret fra Revshale, Bandholm, Hunsby og Stokkemarke; de findes på Stiftsmuseet. Undertiden var der nedskrevne regler, som fællesskabet skulle styres efter. Sådanne bylove er bevaret fra Hillested 1739 og Reersnæs 1760.

Østofte præstegård. Foto 1976.

1700-tallets slutning er de store landbo-reformers tid. På Lolland gik C. D. F. Reventlow i spidsen. Knuthenborg var mere tilbageholdende. I 1778-82 foretoges en mindre reform, der regulerede de enkelte gårdes tilliggender, så de blev samlet på lidt færre marker end hidtil, men den egentlige udskiftning af fælleskabet og udflytningen af en del af gårdene begyndte man først på, da Frederik Knuth i 1802 havde overtaget godset. Overgangen fra fæste til selveje fandt først sted i 1849.

I en beretning til Landhusholdnings-selskabet, gengivet i Hages bog Nye Maribo amt, gav provst Kofoed-Ancher en beskrivelse af udskiftningen på Østofte-

egnen. Som de øvrige udskiftninger under Knuthenborg blev arbejdet påbegyndt i 1815 og gennemført i de følgende 15 år. Af Østofte sogns 102 gårde blev de 62 flyttet ud. De enkelte gårdes jorder blev i almindelighed samlet, og stort set blev bygningerne godt placeret. Men det var strengt for de 62, som måtte flytte fra landsbyerne og ud på åben mark. Provsten peger imidlertid på en gruppe mennesker, det blev strengere for, og det var dem, som ikke havde en gård i fæste. De fik i bedste fald tillagt en jordlod på $1\frac{1}{2}$ til 2 tønder land, og den kunne de hverken leve eller dø af – som provsten udtrykte det: „for meget til at spade, og for lidt til at holde Plovmand paa“.

Andre var endnu dårligere stillet, og det var de jordløse. Dem var der alt for mange af; alene i Østoftes sogn, der omfattede 738 tønder hartkorn ager og eng, var der 99 jordløse huse. Det bekymrede provsten, og han forudså store belastninger af fattigvæsenet. Han peger her på bagsiden af medaillen ved landboreformerne. Reformerne var til stor nytte for godsejere og bønder, men prisen var en proletarisering af den besiddelsesløse del af landbefolkningen.

I forbindelse med reformtiden er der grund til at standse ved en enkelt personlighed: Johan Arent Dyssel. Han var magister og præst, først i Sandby og fra 1774 i Østoftes sogn. Han gik af som præst i 1789 på grund af sygdom, men hans søn Frants Thestrup Dyssel overtog hans embede, og J. A. Dyssel blev boende i Østoftes sogn til sin død i 1795. Han havde som præst et praktisk greb om tingene. Han insisterede således på selv at drive præstegårdens landbrug for på den måde at holde sig i kontakt med sin menighed og forstå dens problemer. Han var forfatter af skønlitteratur og rejsebøger og af praktiske håndbøger. Således udgav han i 1772 en afhandling om indretning og anlæg af små teglbrænderier ved landsbyerne. Det var Det kongelige danske Landhusholdningsselskab, som havde opfordret ham hertil. Han har nok også haft en finger med i spillet, da gårdmændene i Østoftes sogn tog så flittigt fat på grøftegravning, at Landhusholdningsselskabet i 1778 gav dem en præmie for det. Præmien var på 100 rdl., og Dyssel fik dem til at bruge beløbet til oprettelse af en stiftelse for fattige, det såkaldte Nørre-

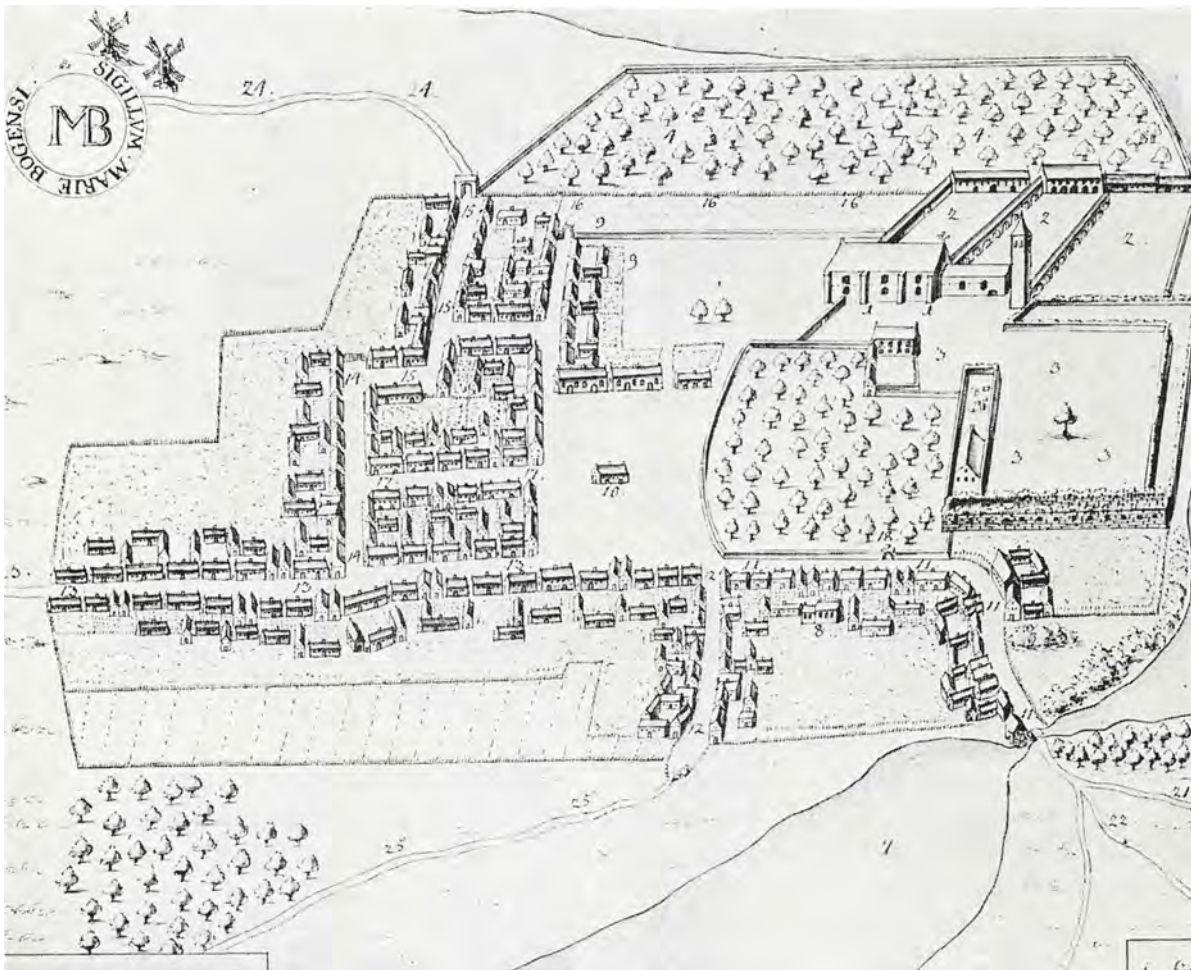
balle hospital. Han tænkte på det timelige og det åndelige, og oprettede o. 1780 et af de ældste læseselskaber i et dansk landdistrikt.

KØBSTADEN

Da klosteret blev ophævet, skulle det lille bysamfund Maribo til at stå på egne ben. Der har næppe været over 500 indbyggere. Byens huse var små og lave, og de fleste af dem var stråtækte. Intet under, at to brande i henholdsvis 1542 og 1596 udviklede sig til storbrande. Ved branden i 1596 blev sognekirken, den gamle Skimminge landsbykirke, flammernes bytte, og Maribos borgere fik lov til at bruge klosterkirken som sognekirke. Fra klosteret overtog byen to institutioner, dels beginnehuset, dels en lille latinsko-le, der lå for enden af Brødregade. Den blev i 1740 omdannet til en dansk skole.

Klosterbygningerne fik lov til at forfalde, ja, byens borgere brugte dem nærmest som et slags stenbrud, hvor man skaffede sig byggematerialer. I adskillige huse i den gamle del af byen indgår der klostersten. Vi møder dem i dag, og de er let genkendelige, idet de er større end almindelige mursten, og de er flammede i rødt og gult. Munkeklosteret på kir-kens sydside kom til at stå længst. Her var der en tid bolig for præsten. I den tilbageværende del af klosterkomplekset boede Leonora Christine fra sin løsladelse fra fængslet i 1685 til sin død i 1698. Hun ligger begravet i kirken.

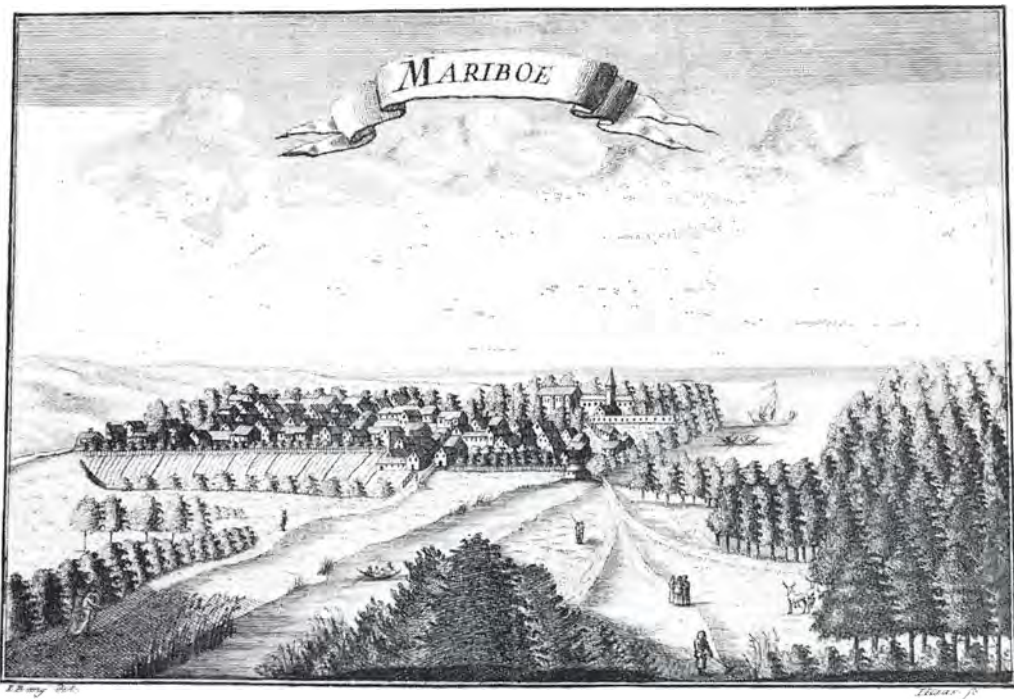
Byens hovednæringsvej var landbrug – ganske som i landsbyerne. Men købstaden skilte sig nu alligevel ud, dels ved

Plan over Maribo fra Resens atlas 1677. I forgrunden til højre ses åen, der forbinder Nørre- og Sønder sø. Ved den vestlige indkørsel til byen er der en vandmølle. Hovedfærdsåren var dengang som nu Vestergade (dåværende Klostergade) og Østergade. I den østlige del er gaden bebygget på begge sider, i den vestlige kun på den nordre side. Med undtagelse af en købmandsgård på Lille torv er der således ingen huse langs Vestergades sydside. Ud mod Torvet

ligger klosterets vænge, og bag det den resterende del af klosterkomplekset. I forgrunden midt i billedet ses Nørregade, der leder ind til det store torv. Bagtorvskvarteret, afgrænset af Mellemgade og Søndergade, har nogenlunde samme udstrækning som i dag. Resens plan giver et overblik over byens gader i slutningen af 1600-tallet, men den er for skematisk til at give et indtryk af de enkelte huse.

Prospekt af Maribo, fra Pontoppidans atlas 1767. Ligesom hos Resen er byen set fra nord. Til højre ses den vestlige indkørsel, Nørregade er midt i billedet.

tillige at have en håndværkerstand, dels ved at rumme institutioner som den store kirke med både præst og kapellan, latin-skole og landsting. Det holdtes fra senmiddelalderen og frem til 1807 i byens rådhus. Det var en lav bygning, der ligesom det nuværende lå midt på Torvet.

Frem til næringsloven af 1857 var smede de eneste håndværkere, som måtte bo og virke på landet. Alt andet håndværk var forbeholdt købstæderne. For at håndhæve rettighederne sluttede byens håndværkere sig sammen i laug. Fra 1600-tallet kendes et skrædderlaug og et skoma-

gerlaug i Maribo. Fra det efterfølgende århundrede er der vidnesbyrd om et snedker- og drejerlaug, et smedelaug og et handskemagerlaug.

Klosterets ophævelse havde givet byen lidt mere råderum; men storgodserne med deres ret til egen handel og hele den statslige handelspolitik, der favoriserede hovedstaden, gav ikke en lille by som Maribo mange udviklingsmuligheder. Først i begyndelsen af forrige århundrede begyndte der at ske noget. Og det hænger sammen med en liberalisering af handelen og med landbrugets opsving.

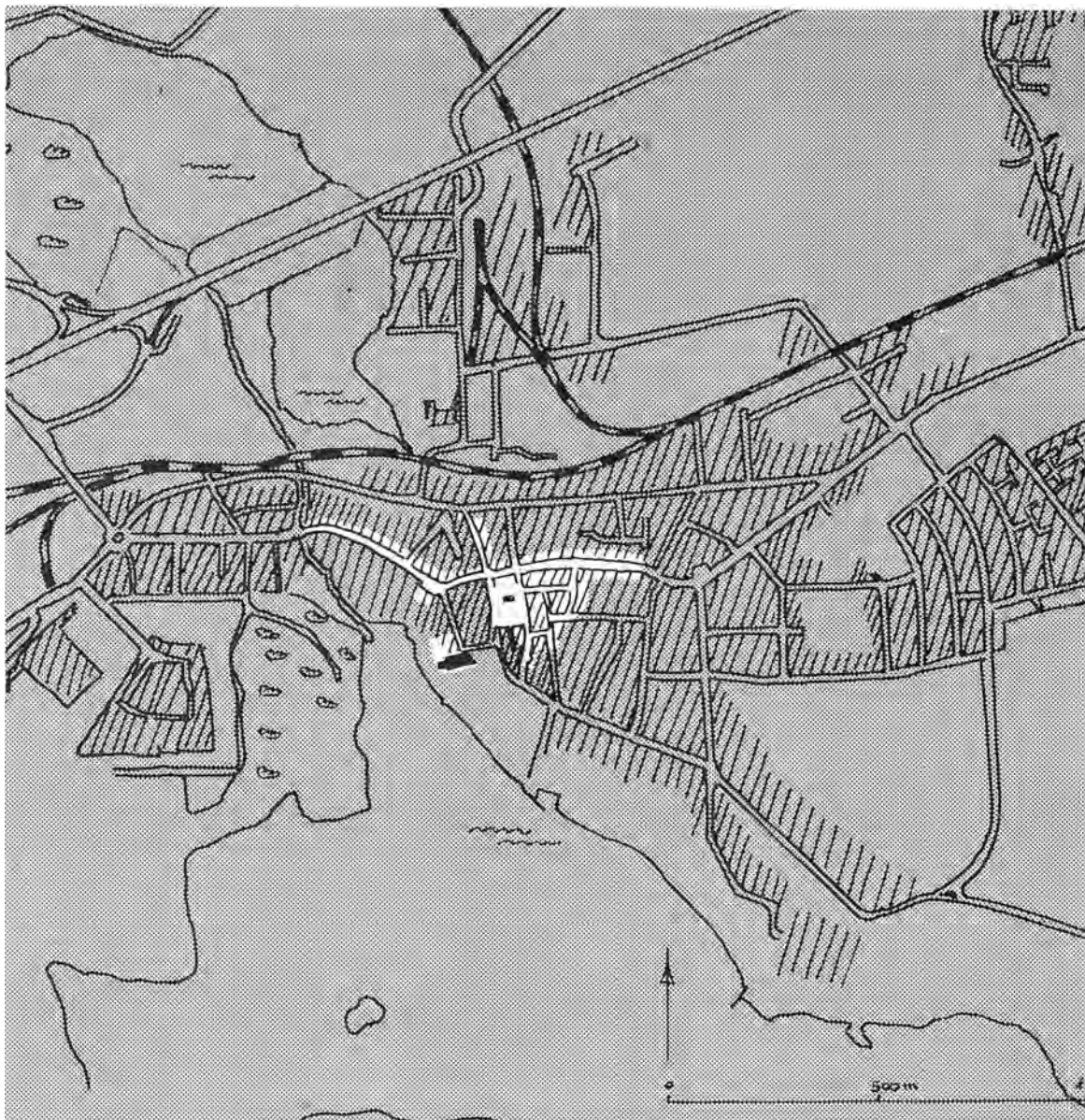

I 1596 brændte Skimminge kirke, og Maribos indbyggere fik lov til at bruge klosterkirken som sognekirke. Klosterets jomfruer fik overladt vestkoret, mens byens borgere fik kor i østenden. Over det blev der bygget en tagrytter til klokkerne. Da klosteret blev ophævet 1621, overtog menigheden hele kirken. Det var unægtelig en stor kirke til en lille by, og i perioder var hele den vestlige del af kirken skilt fra. Der var problemer med vedligeholdelsen, og bygningen var flere gange i fare for hel eller delvis nedrivning. Lykkeligvis blev det undgået, og da Lolland-Falster i 1803 blev selvstændigt

stift, blev kirken i Maribo domkirke. Sidst i forrige århundrede fik kirken sin nuværende indretning med kor i vest og landemodesal i den vestligste del af kirken. Ved en restaurering 1890-92 opførtes det nuværende tårn, og tagrytteren over østgavlen blev revet ned.

Maleriet viser kirken set fra søen o. 1800. Præstegården blev opført sent i 1700-tallet på munkeklosterets grund. Den blev i 1844 erstattet af den nuværende præstegård. De hvide strimler, der ses i græsset, er tøj, der er lagt til blegning på kirkegården.

I Kapellanstræde ligger stuehuset til den kapellangård, der blev opført 1756. Foto 1915.

Maribo o. 1750, det hvide angiver den daværende bebyggelses udstrækning. Den omfattede begge sider af Østergade fra den nuværende Mariagade og ind til Torvet, det nuværende

Bagtorvskvarter indtil Søndergades accisebod, Nørregade og den nordre side af Vestergade. På den søndre side var der kun bebyggelse på Lilletorv. – Indbyggertal ca. 500.

Maribo set fra nord 1854. Midt i billedet Nørregade med bommen og acciseboden, opført 1822. Til venstre købmand Henrichsens ladehus

fra 1828, og længere inde i Nørregade Henrichsens købmandsgård. De to huse til højre er fra 1829. – Akvarel af Carl Henrichsen.

1800-tallet

BYEN OG DENS GRÆNSER

I begyndelsen af forrige århundrede var byens udstrækning stort set den samme, som den havde været siden middelalderen. Hovedfærdselsåren gik fra øst til vest, og bebyggelsen fulgte den. Østergade var fra hjørnet af den nuværende Mariagade bebygget på begge sider, og fra Mellemgade og mod syd lå et beboelseskvarter, der i udstrækning nogenlunde svarer til det nuværende. Mod syd var bygrænsen i Søndergade ved den endnu bevarede søndre accisebod.

Torvet var bebygget på den søndre, den østre og den nordre side. Derimod var der ingen huse langs den vestre. Hele området mellem den nuværende Klostergade, Vestergade og Torvet lå ubebygget hen. Det var oprindeligt klosterets vænge, og helt frem til begyndelsen af forrige århundrede var der marker her. Så sent som i 1817 blev der høstet 60 tønder rug på det areal, der i dag er et af byens vigtigste områder. I 1819 opførtes de første huse i vænget; de blev bygget på den nordøstre del ud mod

Vestre accisebod opført 1840. – Fotograferet umiddelbart før nedrivningen 1938.

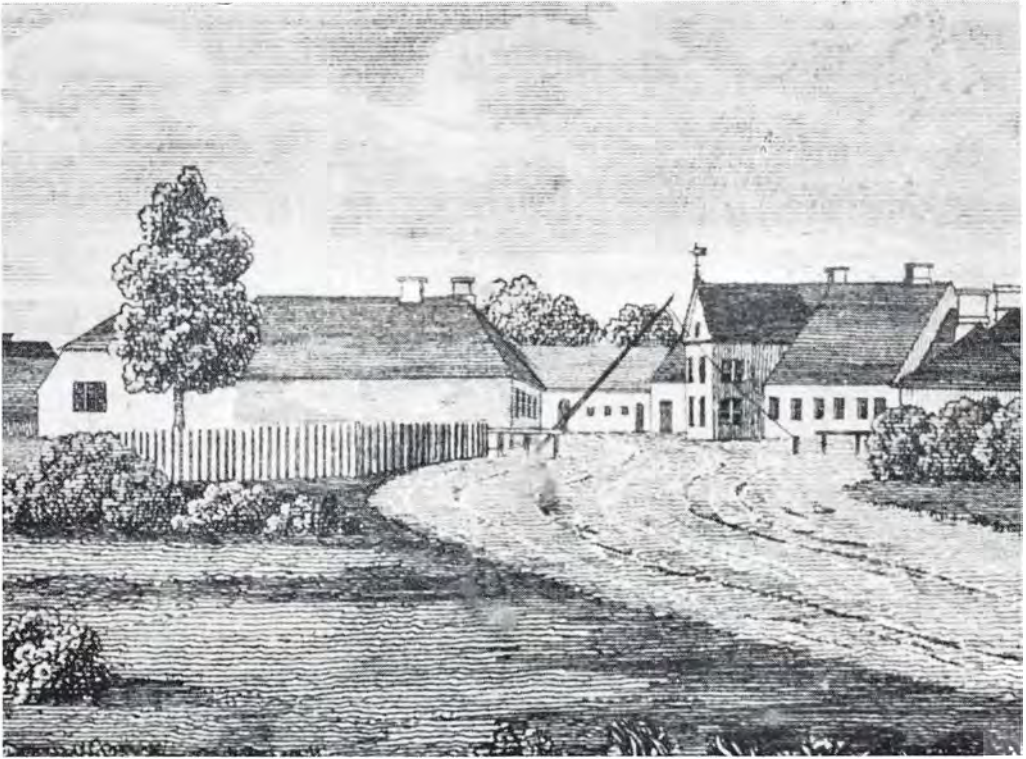
Søndre accisebod opført 1820.

Torvet og Vestergade, der dengang hed Klostergade.

Byens nordgrænse var i Nørregade ved acciseboden. Vestgrænsen var ved åen. Her lå den vestre accisebod. Vestergades nordside var bebygget helt fra åen til Torvet. På den søndre side var der derimod kun bebyggelse ved Lilletorv, hvor der lå en stor købmandsgård. Alle de andre grunde langs det, der i dag regnes for et af byens hovedstrøg, blev først bebygget i løbet af forrige århundrede.

Med ganske få undtagelser var husene lave, kalkede bindingsværkslænger. De fleste havde stråtage. Ganske vist blev det i 1820 påbudt, at alle stråtage i købstæderne skulle skiftes ud med tegltage. Men det var en bekostelig affære, og der blev ikke handlet fra den ene dag til den anden. Påbuddet skete for at mindske brandfaren, og efter to omfattende brande i 1825 og 1832 kom der gang i udskiftningen af tagene.

Omkring byen var der hegn, som det kan ses på stikket fra Pontoppidans atlas, og ved indfaldsvejene var der bomme. Her skulle der betales afgifter af de varer, der blev ført ind i byen. Accisen eller konsumtionen, som den også kaldtes var på een gang en slags moms og en told. Den var kun lagt på varer til byerne, og der blev gjort mange og ihærdige forsøg på at snyde for den. I ældre tid var opkrævningen af konsumtionen bortforpagtet, men i 1778 blev det bestemt, at den skulle opkræves af kongelige embedsmænd, de såkaldte konsumtionsbetjente. De skulle have bolig og kontor ved byens indfaldsvej.

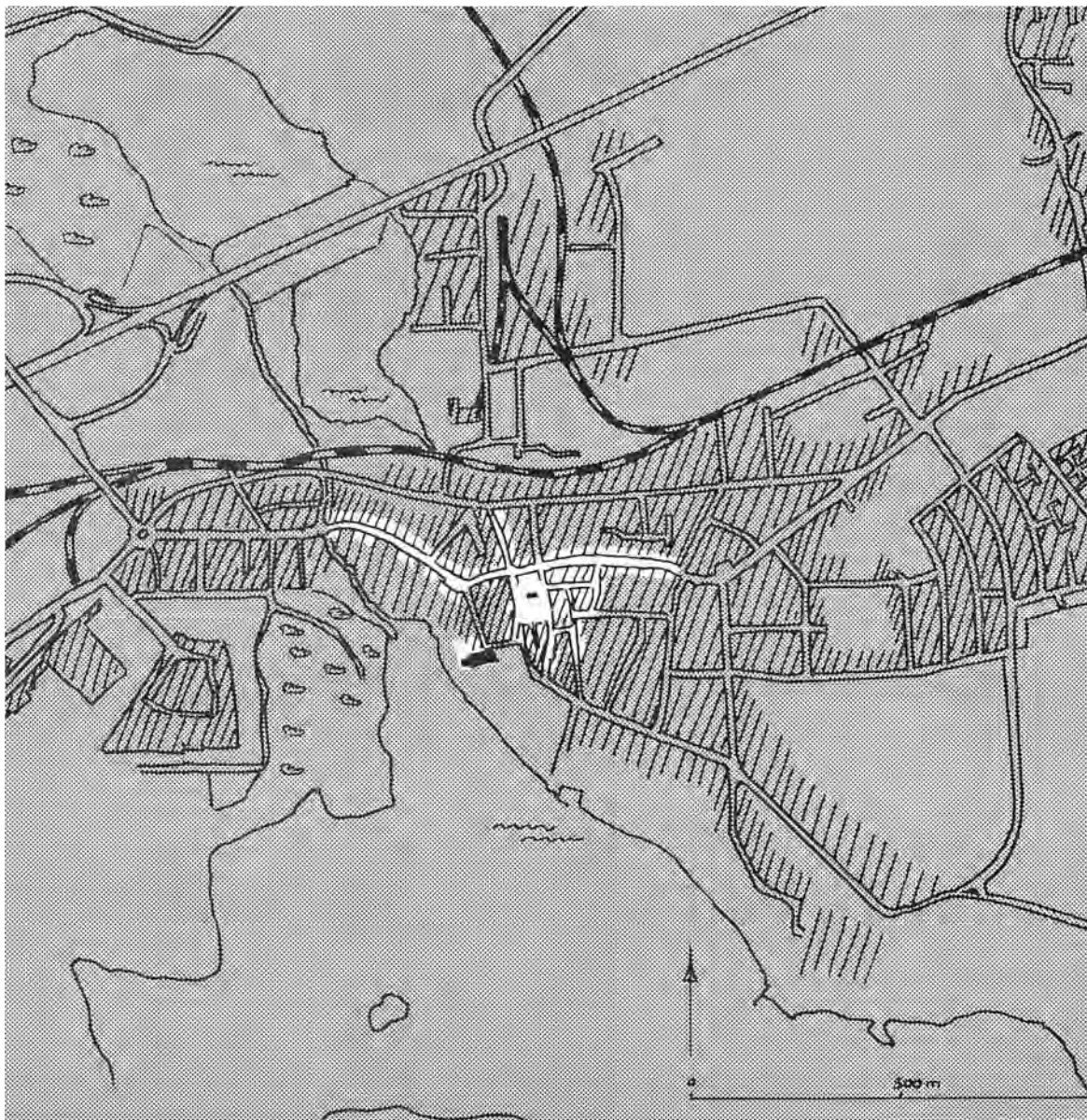
Østre bom og accisebod, der lå på hjørnet af Østergade og den nuværende Mariagade. Byg-

ningen med fremspringet er den nu nedrevne gamle amtstue. Udsnit af stålstik fra 1840'erne.

I Maribo blev der opført acciseboder i Vestergade, i Østergade, i Søndergade og i Nørregade. Af disse er kun de to sidste bevaret; de to andre er forlængst revet ned for at give plads til den voksende trafik i retningen øst-vest. Trafikken fra nord og syd har aldrig været så kraftig, og her har de to acciseboder fået lov til at overleve.

Siden begyndelsen af 1500-tallet havde der været en ugentlig torvedag i Maribo. I 1825 blev det udvidet til to dage om ugen, og sådan har det været siden. Foruden torvedagene holdtes årligt et vist antal markeder.

I begyndelsen af forrige århundrede var der mellem 700 og 800 indbyggere i Maribo. De levede af handel, landbrug og håndværk. Der var en halv snes købmænd i byen, men deres handel var hæmmet af manglen på en havn. Nærmeste udskibningssted var Bandholm, hvor der var ladested. Der var imidlertid hverken havn eller skibbro her, og da skibene ikke kunne gå nær ind under land, måtte varene bringes til og fra skibene på pramme, som Knuthenborg havde eneret på at holde. Hertil kom, at vejen mellem Maribo og Bandholm var meget dårlig. Trods dette handicap

Maribo o. 1840, det hvide angiver bebyggelsens daværende udstrækning. Der er opført enkelte huse på arealet langs Torvets vestside og Vestergades sydside, men selve gadenettet er ikke udvidet. – Indbyggertal 1.356.

1803 blev Lolland-Falster selvstændigt stift med domkirke i Maribo, men det var kun i Rasmus Møllers embedstid (1831-42), at Maribo var

bisperesidens. Bispegården lå i Østergade. Det er huset midt i billedet med de to kviste. Det er opført 1802. – Foto o. 1900.

var handlen i vækst, men landbruget spillede stadig en stor rolle for byens borgere. Til byen lå der ca. 580 tønder land, som i 1832 blev udskiftet af fællesskabet, og den statslige del af jorderne blev i 1839 overdraget brugerne til ejendom. Adskillige af købmændene var samtidig avlsbrugere. Ellers var landbruget ofte kombineret med bryggerier eller brændevinsbrænderier.

Byens håndværkere dækkede behovet hos by og opland. Kun et enkelt fag var talrigt repræsenteret, og det var garveri.

Der var i 1820erne ikke mindre end seks garvere i Maribo. Byen var tiltrækkende for dette fag på grund af den lette adgang til rigelige mængder af blødt vand i søerne. Byen var lille, men den var i vækst, og selvfølelsen hos dens borgere var stigende. I 1806 havde den fået et bogtrykkeri, og herfra udsendtes Lolland-Falsters første avis med navnet „Kgl. allernaadigst privilegeret Lollands og Falsters Adresse-Contoires Avis“. Allerede i 1785 havde byen fået bibliotek, „Maribos Provindsial-Bogsamling“, grundlagt af H. K.

Den store interesse for det gamle landbrug aktiverede først i dette århundrede dels historikere og museumsfolk, dels amatørfotografer.

En af dem var lærer Lundbo, som i 1923 fotograferede denne gård i Blans.

Seidelin, og borgerskabet kunne endvidere pleje kulturelle og selskabelige interesser i Maribo Club, som var stiftet 1786. – Jo, der var ved at være forskel på bylivet og livet på landet.

LIVET PÅ LANDET

Da Historisk Samfund blev stiftet i 1912, var en af de folkelige bevægelser bag det, hjemstavnsfølelsen. Interessen for den lokale historie var stor, og man fordybede sig gerne i den landbokultur, som eksisterede før de store omlægninger i 1880erne. Der blev udgivet mange folkelivsskildringer, og to af dem handler om gårde i den nuværende Maribo kommunes område. I Historisk Samfunds

årbøger 1916, 1917 og 1918 findes en skildring af dagliglivet i Hunseby i midten af forrige århundrede, og i 1937 udgav Historisk Samfund en beskrivelse af livet i sognefogedgården i Østofte i perioden 1869-83. Begge skildringer skyldes lærere, henholdsvis Th. J. Hansen og J. Jørgensen, og begge ser tilbage på deres barndom. Ingen af dem kan sige sig fri for det, vi med et modeudtryk kalder nostalgi, dvs. en vemodsfyldt længsel efter en svunden tid. Og begge skildringer idealiserer det gammeldags landbrug. Men trods alt får man et indtryk af det næsten selvforsynende landbrug, af de mange gøremål og arbejdsprocesser og af livet i landsbyerne.

Maribo set fra Idasminde, malet 1866 af F. Schultz. I forgrunden marker med åbne dræningsgrøfter. Til venstre Østre Landevej og østre mølle, midt i billedet gården Kristine-

lund, byen og kirken. Yderst til højre nørre mølle, som arbejder både med vind- og dampkraft, og til venstre for den ses vestre mølle.

I 1844 udsendte Joh. Phil. Hage en beskrivelse af agerbruget på Lolland-Falster i Landhusholdningsselskabets serie af amtsbeskrivelser. Her møder vi en samtidig skildring af landbruget som erhverv i en periode, hvor det var ved at finde sig selv efter landboreformerne, og hvor kornavlens var på vej mod et højdepunkt. I kølvandet på udskiftningen fulgte et opsving baseret på bedre jordbehandling, bedre sædskifter og begyndende jordforbedringsarbejder først og fremmest afvanding og mergling. Resultatet var, at de gårde, der tidligere ikke producerede meget mere end det, der skulle til for at opretholde gården, nu gav over-

skud i form af korn, som blev solgt. Kornpriserne var stigende fra 1830'erne, og både by og land blomstrede op.

KØBMÆNDENE

I begyndelsen af forrige århundrede var der 11 købmænd i Maribo. Deres gårde lå langs nordsiden af Vestergade, på Torvet, i Østergade, og en enkelt af dem lå på Lilletorv. Købmændene aftog landmændenes korn, og de sørgede for at kunne levere alle de fornødne varer samt kredit. Der var ingen specialiseret detailhandel, som vi kender det i dag, og der var ingen pengeinstitutter, førend Diskontobanken startede i 1854. Bonden var i

Vestergades nordvestlige del fotograferet i 1930-erne. Det høje hus og huset ved siden af er nr. 54-56. Her har der været købmandsgård siden 1743. Købmand Sidenius opførte i 1850 den høje bygning. O. 1860 blev nr. 56 skilt ud,

og denne gård blev i 1895 overtaget af købmand Mortensen. Nr. 54 er stadig bevaret; nr. 56 blev revet ned i 1950'erne for at give plads til boligblokkene »Åparken«.

alle handelsanliggender afhængig af sin købmand. Når han kom til byen, kørte han ind i købmandsgården, staldede op og handlede. Og det er da også karakteristisk, at den gamle form for købmandsgård ikke havde butik mod gaden, men mod gårdspladsen.

Det kornproducerende landbrugs gode tider, der varede fra 1830'erne til 1870'erne, blev en storhedstid for Maribo. I midten af forrige århundrede var købmændenes antal vokset til 15, og adskillige af dem var blevet store virksomheder. Kornhandlen var hovedsagen, og ud-

Vestergade set fra hjørnet af den nuværende Suhrsgade, malet af F. Schultz 1861. Til højre ser man ned i Suhrs købmandsgård, der går tilbage til 1700-tallet. I 1877 anlagde købmand Suhr en vej igennem sin gård, og i 1879 af-

hændede han sine ejendomme. Det høje hus på gadens sydside er Bdr. Henrichsens købmandsgård, hvis forhus er fra 1850'erne. Her etablerede Bdr. Henrichsen sig i 1866, og de drev en stor engros- og detailforretning.

førslen af korn over Bandholm steg fra ca. 30.000 tønder i 1840 til over 100.000 i 1850'erne. Købmændene førte an i byens udvikling, og ud over engros- og detailhandel var de også initiativtagere til de første industrier i byen. De fleste af dem – som brændevinsbrænderier og bryggerier (se nedenfor) – havde tilknytning til kornhandlen. En enkelt købmand, Lauritz Schrøder, drev tillige en chokoladefabrik. Han installerede i 1866 en dampmaskine, der tillige skulle levere kraft til et savskæreri og en hørfabrik.

I kølvandet på denne udvikling blomstrede såvel håndværk som småhandel op. Byens indbyggertal voksede betydeligt, men frem til 1850 kunne man alligevel klare sig med det gamle gadenet.

Det skyldes, at der var ubenyttede grunde nok at tage af, f. eks. Torvets vestside og størstedelen af Vestergades sydside. De blev nu fyldt ud, og i 1850 afstak man den første nye gade i århundredet: Klostergade mellem Lilletorv og kirken.

Købmandsgården i Vestergade ved siden af Bdr. Henrichsens blev opført 1850 af L. Kølle. I 1880 blev den overtaget af Hans Nielsen. Den blev sammen med farvergården og Bdr. Henrichsens gård nedrevet i 1966 for at give plads til Hvide Hus centret. – Foto o. 1900.

1769 etablerede Christian Krøyer sig som købmand på Lilletorv, og frem til 1867 var den store købmandsgård i familiens eje. Krøyer ejede grunden helt op til kirken, og det var på hans ejendom, man i 1850 udstak Klostergade. I 1896 overtog Haugaard Jørgensen købmandsgården. Den rummede da flere detailforretninger, bl. a. udsalget fra Crome & Goldschmidt fra 1886. – Foto 1899. →

På den anden side af Lilletorv lå Christensens købmandsgård. Forhuset, som ses yderst til højre, er opført i 1850'erne. Yderst til venstre ses et stakit; på dets sted opførtes i 1914 »Vulcan«s nuværende forhus. – Foto o. 1900. →

Vestergade set mod Torvet 1899. Husrækken til højre blev opført 1819 og de følgende år i det, der engang var klosterets vænge. Apoteket blev udvidet med en etage i 1855. Det store hus til venstre er Olsens Hotel, opført 1855-56, brændt 1959. Ved siden af det ses forhuset til Henrichsens købmandsgård, 1877 erhvervet af H. A. Roug. Huset brændte 1907. På den anden side af Nørregade ligger »Gardegården«. Den har navn efter justitsråd Garde, der købte den i 1871. Forhuset er opført 1857. I 1919 blev den erhvervet af naboen, ALS C. A. Qvade.

Torvets nordside o. 1840. Bygningen i midten er forhuset til Qvades gård. Det blev opført 1819-20 af købmand Brabrand, og det var en tid hotel »Stadt Hamburg«. Carl Anton Qvade købte det i 1850 og gjorde det til hovedsæde for sin store handelsvirksomhed. Huset til højre blev nedrevet 1877; det til venstre blev 1857 erstattet af »Gardegården«. →

Torvets nordside o. 1915. Qvade har fået vinduer af spejlglass i butikken. Nabohuset mod øst er fornyet af manufakturhandler Thorvald Petersen. Huset på hjørnet af Nørregade og Vestergade er nyopført efter branden 1907. Og så har byen fået elektrisk gadebelysning. Det skete 1913. →

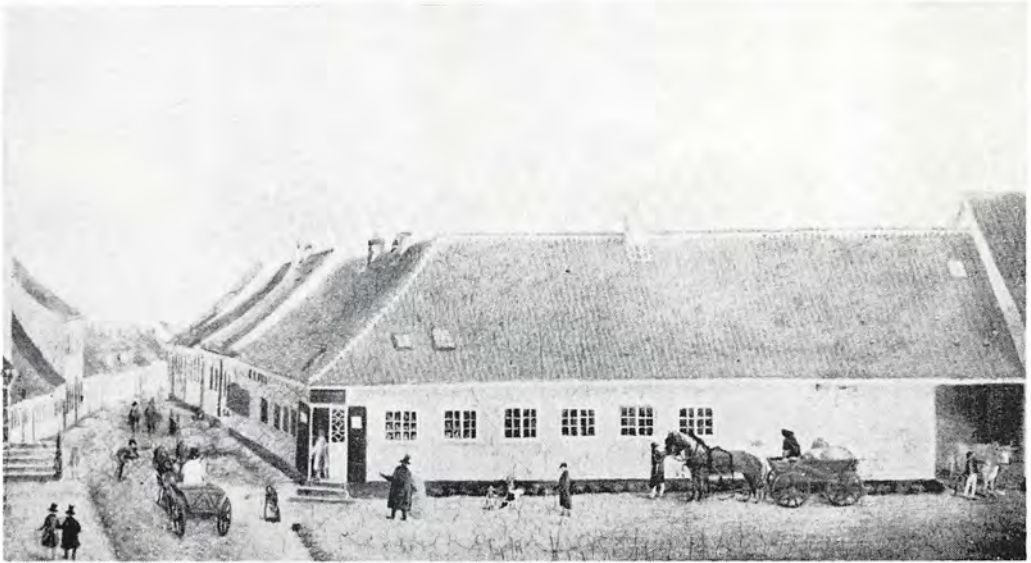

Lunddahls købmandsgård var nabo til Qvade, og den strakte sig et stykke ind i Østergade. Forhuset, som stadig er bevaret, er fra 1849. Det var en stor virksomhed, som foruden handel også omfattede brændevinsbrænderi, kalkbrænderi og avlsbrug. I 1871 blev detailhandelen skilt ud og specialiseret i støbegods. 1877 anlagde købmand Lunddahl Jernbanegade igennem sin gård. Hjørnegrunden mod Torvet blev solgt, og i 1882 blev hjørnebutikken mod Østergade udlejet til Deins boghandel. Den øvrige virksomhed fortsatte. Den blev 1903 overtaget af P. Hatten. – Foto 1880'erne.

1843 overtog Lauritz Schrøder købmand P. K. Sidenius' gård på hjørnet af Østergade og Torvet. Det var en 1-etages gård, som det ses på Carl Henrichsens maleri fra 1845. I 1856 opførte Schrøder et nyt flot forhus ud mod Østergade, og i 1868 udvidede han med fløjen ud mod Torvet. Det var et for sin tid meget moderne byggeri, og det fik betydning for rådhusbyggeriet (se s. 117). I 1925 lejede Den lollandske Landbostands Sparekasse sig ind her, og i 1939 overtog den hele ejendommen. Fløjen mod Østergade blev revet ned 1968-69. →

Huset i forgrunden til højre kaldtes »Skomagergården«. Her var der købmandsgård fra slutningen af 1700-tallet. Det nuværende forhus er

bygget i 1887. Nabohuset, det tidligere Hotel Maribo, er fra 1895. – Foto 1899.

BRÆNDEVINSBRÆNDERIER

Igennem det meste af forrige århundrede var brændevinsbrænding et af Maribos vigtigste erhverv. En statistik fra begyndelsen af 1840erne viser, at af de 71.000 pletter brændevin, som årligt blev fremstillet på Lolland-Falster, var de 43.000 fra Maribo. Byen havde da også gode forudsætninger for dette erhverv; det kræver nemlig nem adgang til to ting:

blødt vand og korn. Vand var der masser af i søen, og forbindelsen til kornproducenterne var veludviklet.

Siden 1773 havde købstæderne haft eneret på brændevinsbrænding. Det korn og malt, som brugtes i produktionen, måtte kun formales på møllerne i byerne, og her betaltes formalingsafgift til staten. For at udøve håndværket skulle man have borgerskab som brændevinsbrænder, og man måtte normalt ikke dri-

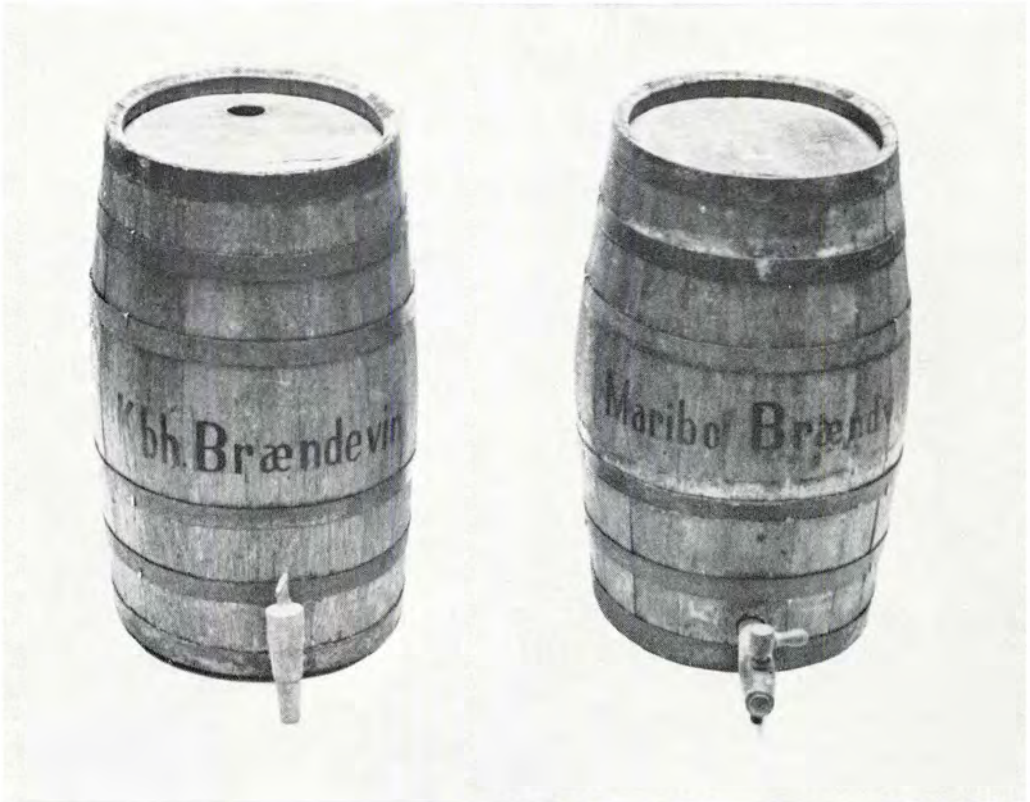

Den købmandsgård, der lå i Vestergade, hvor nu »Åparken« er, var en af dem, der tillige drev brændevinsbrænderi. Brænderiet var i længen ud mod åen. – Foto o. 1900.

ve det sammen med andet erhverv. Fra 1804 blev det dog tilladt at drive ølbryggeri og brændevinsbrænderi sammen, idet kornet til begge dele blev pålagt den samme formalingsafgift. I en forordning fra 1797 blev der gjort en anden undtagelse, og den gik ud på, at de kornhandlende købmænd fik ret til at have brændevinsbrænding som binæring, og de behøvede end ikke at have borgerskab som brændevinsbrændere.

For kornkøbmændene i Maribo fik

denne bestemmelse stor betydning. Af de 12 brænderier, som eksisterede i 1820-erne, var de 5 etableret i forbindelse med købmandsgårde. I 1850 var der 10 brænderier og heraf ikke færre end 7 drevet af købmænd. De samme købmænd drev ofte tillige maltgøreri og bryggeri og udnyttede på den måde en del af det korn, de købte af landmændene. Og det var ikke små mængder, der endte som brændevin. Man regner med, at det korn, der brugtes hertil i midten af forrige århun-

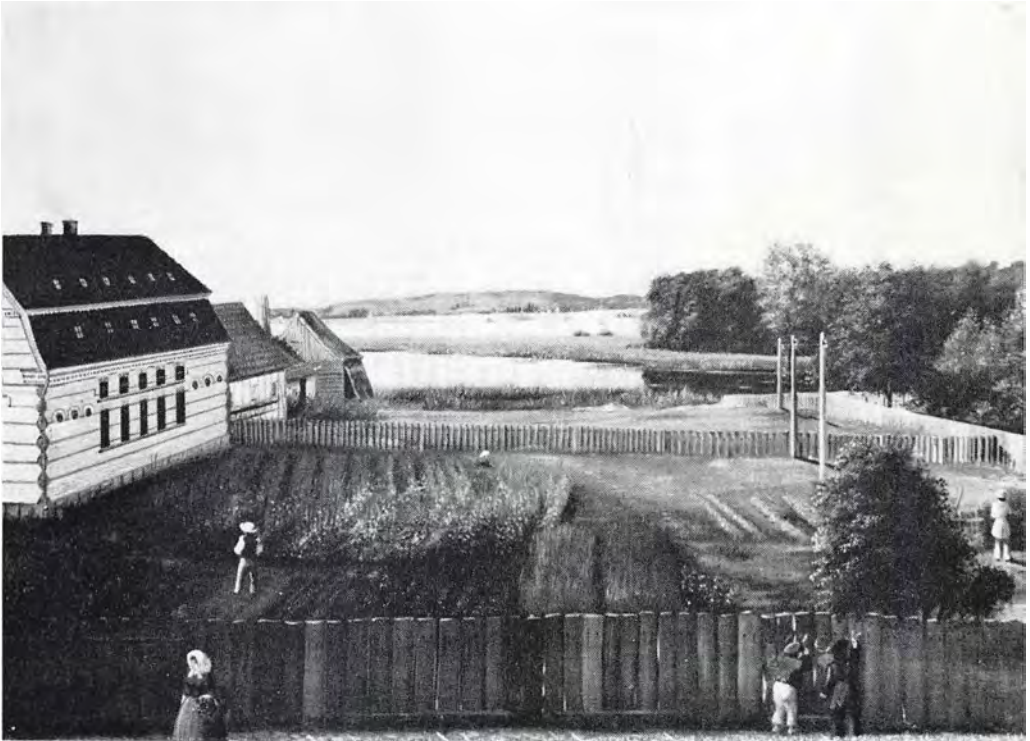
Brændevinsankre fra en købmandsgård i Nakskov. Her kunne man få to slags brændevin, den fra København og den fra Maribo.

drede, svarede til mellem $\frac{1}{3}$ og $\frac{1}{4}$ af det korn, der gik til eksport.

I anden halvdel af forrige århundrede begyndte de håndværksmæssigt drevne brænderier, som dem i Maribo, at få konkurrence fra de store fabriks-brænderier. De arbejdede med dampkraft, en veludviklet teknik baseret på indblik i de komplicerede kemiske processer, og deres råstof var kartofler, ikke korn. Disse spritfabrikkers brændevin var både bedre og billigere end brændevinen fra de gammeldags brænderier. Deres an-

del af markedet faldt da også, og efterhånden måtte flere og flere af dem lukke. I 1857 var der 10 brænderier i Maribo, 1871 kun to, og det var dem, der havde investeret i dampkraft: Lorenz bryggeri og brænderi i Østergade og Petersens, der lå i Vestergade i den bygning, hvor Vulcan senere fik til huse.

Når det trods alt varede så længe, før end kornbrænderierne måtte give op, så hænger det sammen med, at affaldet fra produktionen, kaldet drank, blev brugt som kreaturfoder – ja, for visse af de

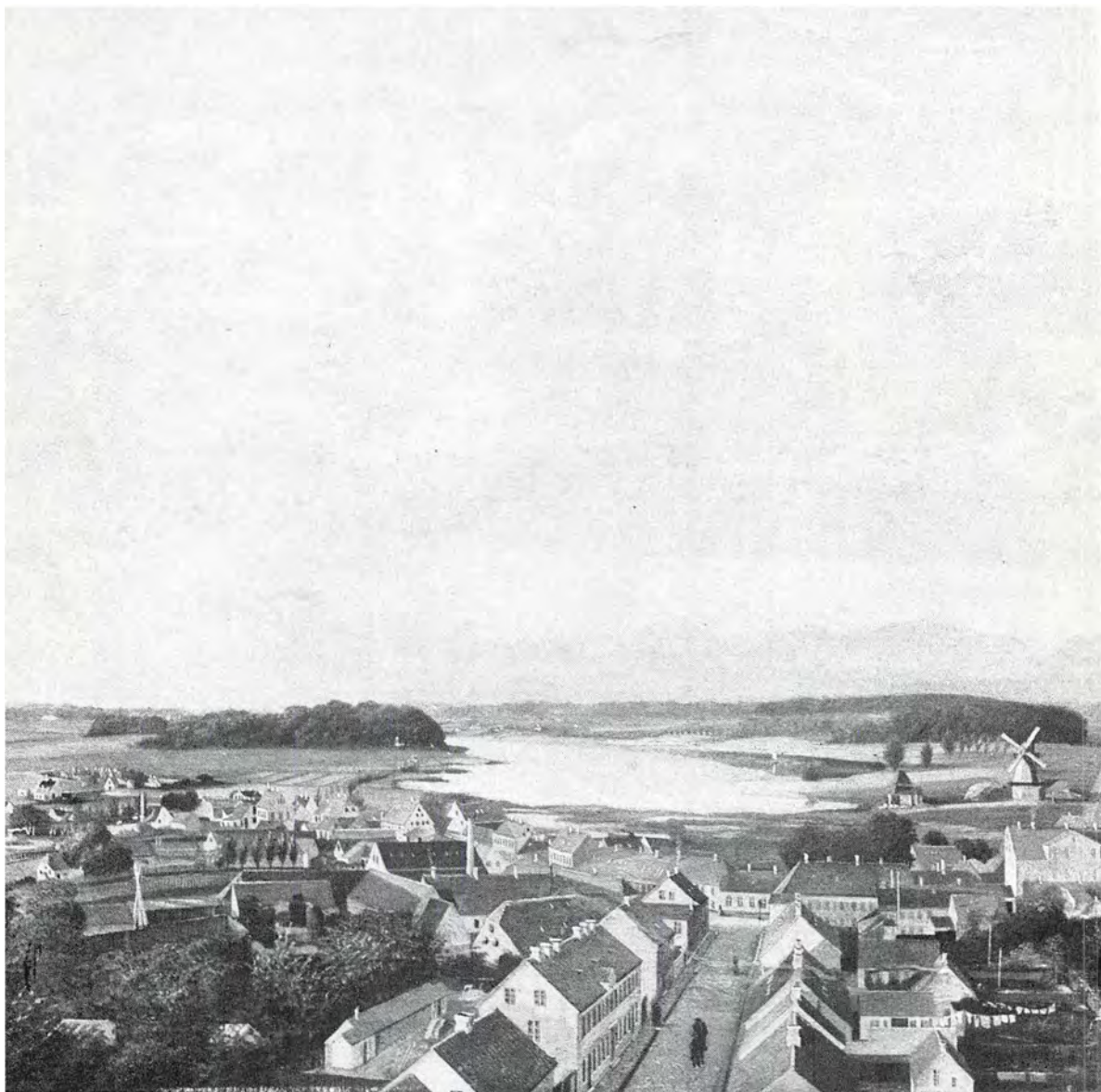
I 1860'erne malede F. Schultz den del af den nuværende Vestergade, der ligger nærmest Lille-torv. Huset til venstre blev opført i 1850'erne i tilknytning til Krøyers købmandsgård. Her

var damp-brændevinsbrænderi og senere maskinfabrikken »Vulcan«. Grundene ved siden af blev først bebygget i 1870'erne.

små brænderiers vedkommende blev af-faldet efterhånden den vigtigste del af produktionen. Som vi tidligere har set, spillede landbruget en betydelig rolle for Maribos borgere i forrige århundrede, og efterhånden som byens indbyggertal steg, voksede behovet for slagtekreaturer og for malkekvæg. Og hvor paradoksalt det end lyder, så var det mælkeforsyningen, der var med til at holde liv i brændevinsbrænderierne.

Hertil kommer, at der var stor man-gel på kreaturfoder i det egentlige land-brug. Da kornpriserne var høje, lagde

man så store arealer som overhovedet muligt ud til korn. Man afgav nødigt for meget plads til foderafgrøder. Men da kreaturerne var vigtige for at få gødning, var efterspørgslen efter drank til kreatur-foder stor. Landbrugsomlægningen i slut-nigen af århundredet ændrede imidlertid dette forhold, og brænderiernes sidste berettigelse forsvandt dermed. I 1881 blev brændevinsfremstillingen monopoli-seret hos De danske Spritfabrikker, og i dag er den eneste mindelse om det for-dums så blomstrende håndværk søens vand.

Maribo blomstrede op i kornhandelens tid, og byen nåede et højdepunkt i 1860'erne. Hvor lykkeligt, at byen i samme tidsrum havde en begavet maler, som kunne fastholde billedet. Det var malermester F. Schultz, der med stor nøjagtighed skildrede sin by. Hans hovedværk

er dette store maleri af byen set fra kirketårnet 1868.

I forgrunden ses den nye gade, Klostergade, udstykket 1850. På Torvet knejser rådhuset fra 1857 og tager konkurrencen op med de store købmandsgårde. Købmændene boede langs ho-

vedgaden og den forreste del af Torvet. Kvarteret bag Torvet var håndværkernes og de små handlendes. Men fælles for alle parter var, at deres arbejdssted og deres bolig var i samme hus, og at der hørte haver til boligerne.

Billedet gengiver også grundlaget for byens velstand: landbruget. Det var de bølgede kornmarker, som skabte købmændenes handel og leverede råstoffer til brændevinsbrænderierne og møllerne. Midt i billedet ses nørre mølle.

BRYGGERIER

Bryggeriernes historie i Maribo er forløbet næsten parallelt med brænderiernes. Brændevinsproduktionen var dog langt den vigtigste, og en ikke ringe del af det øl, bryggerierne fremstillede, indgik i brændevinsproduktionen, nemlig i den del, hvor korn og malt sættes til gæring.

I 1820erne var der 16 bryggerier i Maribo, heraf blev 7 drevet af købmænd. I

1850erne var der 9 bryggerier, og af dem havde de fem en købmandsgård som udgangspunkt. Et af dem var opstået i købmand H. C. Lorenz' virksomhed. Hans gård lå i Østergade. Allerede i 1845 kvittede hans søn J. G. Lorenz den egentlige købmandshandel og udbyggede i stedet bryggeriet og brændevinsbrænderiet. Her installeredes i 1846 byens første dampmaskine. I 1895 blev virksomheden overtaget af F. G. Nielsen, som førte den vi-

Billedet herover viser Østergade o. 1915. Til højre ses Lunds købmandsgård, der går tilbage til begyndelsen af forrige århundrede. Den blev revet ned i 1965 for at give plads til Lollandscenretet. Ved siden af den lå købmand Lorenz' gård. Han drev tillige teglværk, bryggeri og brændevinsbrænderi. Fra 1845 blev hovedvæg-

ten lagt på bryggeriet, der i 1895 blev overtaget af F. G. Nielsen. På modstående side ses bryggeriet og i baggrunden »tyskerhuset«, der var bolig for de tyske teglbrændere. Bygningerne blev revet ned i 1959. Nu ligger der en tankstation på stedet.

dere som hvidtøls- og mineralvandsfabrik. Brænderiet var forlængst nedlagt.

Koncentrationen i bryggerierne blev følelig omkring århundredskiftet. De voksende tekniske krav kunne de gammeltdags, små bryggerier ikke klare, og da behovet for affaldet til kreaturfoder faldt, mistede de deres levemuligheder. I vort århundrede møder vi kun to, dels F. G. Nielsens, dels „Thor“, som Chr. Jørgensen startede i 1895. Begge var hvidtøls-

bryggerier. I anden halvdel af forrige århundrede var ellers en ny type øl kommet på markedet, det såkaldte bajerske øl. Det er undergæret øl, og brygningen af det stiller meget store krav både til teknik og kemisk indsigt. I 1876 forsøgte B. og M. Eller at få startet et bajersk ølbryggeri i Maribo, men forsøget satte sig ikke varige spor. Først i 1936 gik „Thor“ over til at brygge bajersk øl ved siden af hvidtøllet.

Bryggeriet »Thor» på Vesterbro. – Foto o. 1930.

MØLLERNE

Møllerne er vores ældste fabrikker. Vi har kendskab til en vandmølle, der lå ved åen i Maribos vestlige udkant. Den kan ses på prospektet fra Pontoppidans atlas. Men vindmøllerne var de vigtigste. Der har været møller i Stokkemark, Kældernæs, Tjennemark, Østofte, Havlække, Pårup, Svanevig, Bandholm, Rersnæs, Hillested og Rå. Den ældste form er en stubmølle, hvor det er hele møllehuset, der drejes mod vinden – og endnu er stubmøllen bevaret i Østofte. Hen mod midten af forrige århundrede blev de fleste stubmøller skiftet ud med hollandske møller, hvor det kun er den øverste del: hatten med vingerne, der drejes. En af de første hollandske møller var den i Svanevig; den nævnes som hollandsk mølle allerede i 1830erne.

I Maribo var der fra gammel tid fire vindmøller. De havde navne efter hver sit verdenshjørne. Den søndre mølle, der lå ved Trekanten, brændte i 1842, og den blev ikke genopbygget. De tre andre gik en stor tid imøde, da købstad og landbrug blomstrede op i forrige århundrede. Byens møller havde eneret på at male korn og malt til brændevinsbrænderierne, og dermed var de i allerhøjeste grad privilegerede i forhold til landdistrikternes møller. For som vi tidligere har set, var det ikke små mængder korn, der blev formalet til brænderierne. Møller-erhvervet var da også både godt og indbringende.

Den mølle, der i længden klarede sig bedst, var nørre mølle, og det er så heldigt, at vi i billeder kan følge den igen hele sin udvikling fra stubmølle til

hollandsk mølle, over kombineret vind- og dampmølle til ren dampmølle. Fra 1886 var den organiseret som aktieselskab, den virksomhedsform, som frem for nogen kendetegner industrialismens gennembrud.

Den vestre mølle, der lå ved Vesterbros rundkørsel, var en hollandsk mølle. Den blev i 1903 solgt og flyttet til Hellinge. Den østre mølle fik derimod en industriel udvikling. Møllen lå ved hjørnet af Østre Landevej og Revshalevej. Det var oprindeligt en stubmølle, der i 1843 blev erstattet af en hollandsk mølle. Den brændte i 1859 og blev genopbygget af møller L. T. Saunte, som også ejede nørre mølle. Han og hans kompagnon Gommesen udviklede i anden halvdel af forrige århundrede et mølleri-imperium, der omfattede flere melhandler og bagerivirksomhed.

I 1898 blev østre mølle solgt til et nystiftet aktieselskab med navnet „Avena“. Med Andreas Boesen som leder startede her Danmarks første fabrik for valsede havregryn. Foruden vindkraft brugte man et damplokomobil som trækraft. Fabrikken brændte i 1913, og den blev ikke genopført i Maribo, men flyttet til Nakskov, hvor den fik navnet „Ota“.

Vestre mølle i Maribo lå på Vesterbro ved Skånings gård. Den blev i 1903 flyttet til Hellinge.

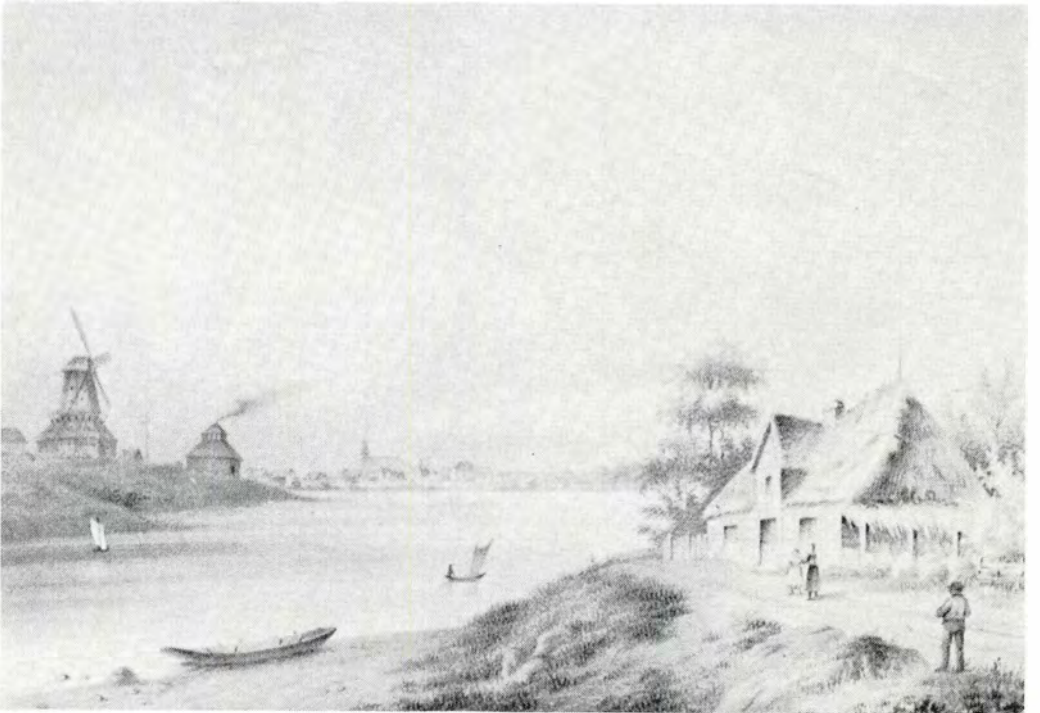
Østofte mølle fotograferet o. 1900. Stubmøllen er stadig bevaret.

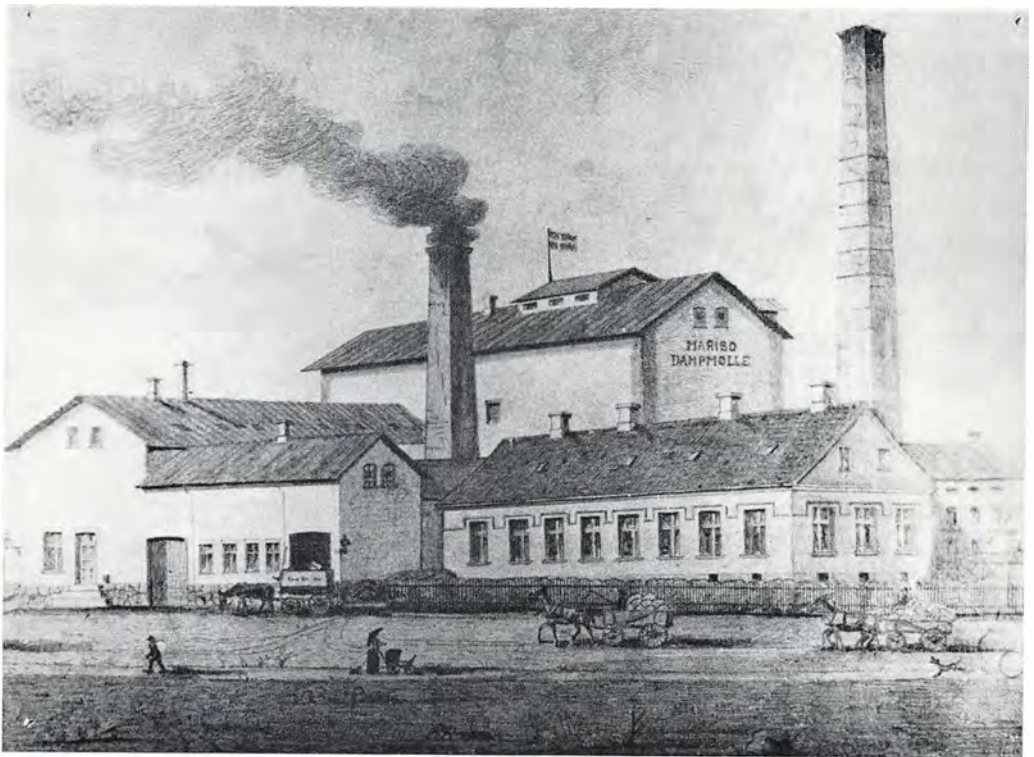

Maribos østre mølle blev i 1898 indrettet til havregrynsfabrikken »Avena«. Den brændte i 1913, og billedet viser brandtomten.

Maribos nørre mølle har en beliggenhed, der har gjort den til forgrund på adskillige skildrier, og takket være det kan vi følge den i billeder fra begyndelsen af forrige århundrede. På de følgende sider ses den som stubmølle på en tegning fra 1820 og som hollandsk vindmølle på en tegning fra 1853. Ved siden af den ses kalkovnen, og den er også med på fotografiet fra o. 1880, der viser møllen som kombineret vind- og dampmølle. Den brændte 1881 og blev genopbygget som ren dampmølle. Den ses på tegningen nederst s. 65. Huset med de fire skorstene er fra 1871, det var det eneste, der overlevede branden.

Bygaden i Bandholm. – Foto o. 1930.

BANDHOLM

En alvorlig hindring for Maribos handel var manglen på en havn. Udskipningen ved Bandholm med pramme var besværlig, så nogen lettelse var det, da Knuthenborg – som ejede området – i 1835 anlagde en skibbro.

I 1841 tog Frederik Marcus Knuth imidlertid fat på at anlægge en egentlig havn, og året efter var første del af den færdig. Den blev udvidet flere gange, således sidst i 1840erne, i 1870erne og 1910-13. I 1869 anlagdes en jernbane fra Maribo til Bandholm; den blev til ved en samvirken imellem Maribos købmænd og Knuthenborg. Skibsfarten på havnen blev efterhånden ret betydelig; her udskibedes de store mængder korn, der gik

til eksport, og herfra udgik færgefarten til øerne i Smålandshavet. I 1877 stiftedes „Bandholm Pakuet-Selskab“; det drev fragtfart på ind- og udland med skibene „Vega“, „Vesta“ og „Dania“, og i 1889 grundlagdes aktieselskabet „Midt-lollands Dampskibs-Selskab“, som også havde fragtfart som formål.

Havnen kom til at betyde meget for Maribos handel, og den ændrede helt vilkårene for Bandholm by. Købmændene byggede kornmagasiner, Knuthenborg startede et skibsværft, et hørsvingeri med en reberbane og et jernstøberi. Stedet fik både jernbanestation og postekspedition, og virksomhedernes antal blev udvidet med bl. a. to bagerier, en lodsstation, et kalkbrænderi m. m. Indbygger-

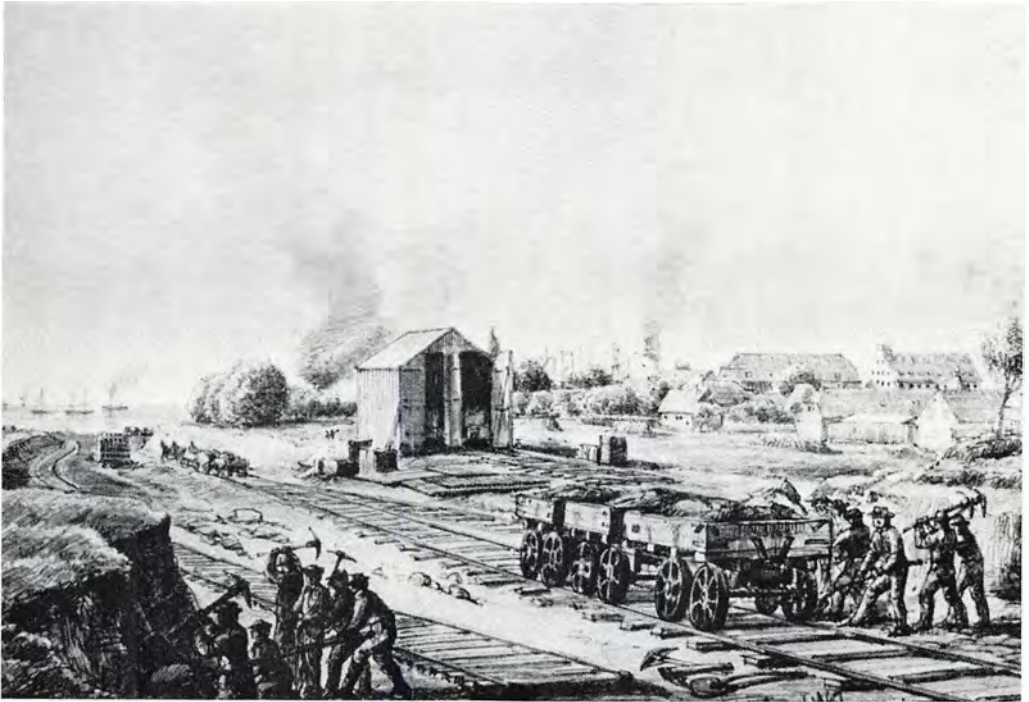

Bandholm havn o. 1910.

antallet steg. I 1840 var der 378, i 1880 767 og i 1901 1.081, og Bandholm kom efterhånden mere til at ligne en lille købstad end en landsby. I 1873 fik den sin egen kirke, og båndene til Østofte løsnedes.

Jernstøberiet, som Knuthenborg anlagde i 1841, var landsdelens første. Leder

af virksomheden blev Lars Poulsen, født i Hillested og udlært som smed. Poulsens jernstøberi, der fra 1858 blev drevet af grundlæggerens to sønner Mads og Christian Poulsen, er det tidligste eksempel på et samvirke imellem smede/maskinfabrikanter og fremtrædende landmænd. Sammen fandt de frem til en svingplov,

Anlæggelse af jernbanen ved Bandholm. Tegning 1869 til Illustreret Tidende.

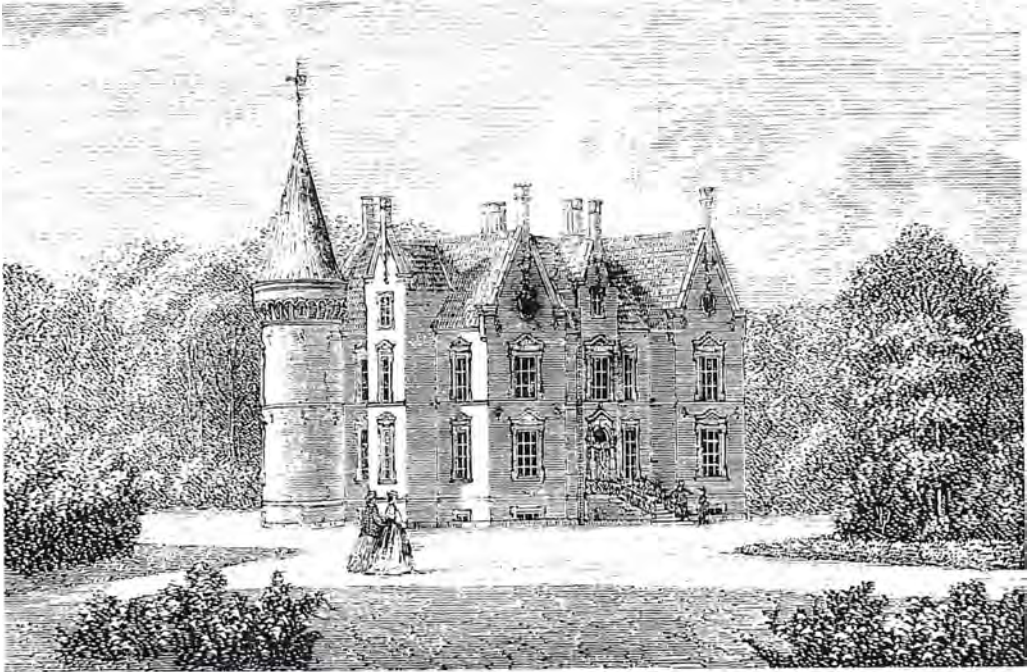
der bedre end de udenlandske kunne arbejde i Lollands stive jord, og under navnet Bandholm-ploven blev den et vigtigt redskab for landbruget i den store kornperiode. De fremstillede også andre redskaber, og der udgik dampmaskiner fra virksomheden. De blev bl. a. solgt til de mange nystartede mejerier, og en enkelt af de tidlige maskiner blev i 1866 afsat til købmand Schrøder i Maribo.

Produktionen i Bandholm var iøvrigt alsidig. De fremstillede således byggestøbegods som vinduer og kakkellovne, men også havebænke, gitre, låger og gravmonumenter. Støbejern var modemateriale i anden halvdel af forrige århundrede,

og Poulsen var leveringsdygtig i mange stilarter. I 1880 overtog Andreas Lund virksomheden efter Christian Poulsen. Den lukkede i 1916.

KORNLANDBRUGETS KRISE

Hen mod midten af forrige århundrede var landbruget på vej ind i en krise. Ikke en økonomisk – efterspørgslen efter korn var større end nogensinde, og priserne tilsvarende høje, men en driftskrise på grund af den ensidige kornavl. Jordforbedringer som afvanding og mergling havde givet omsætning i jordens reserver af næring, men da der blev tilført alt for lidt gødning, blev de opbrugt, og

De store landbrug tjente godt i kornsalgspærioden, og denne velstand gav sig bl. a. udtryk i fornyelse af godsernes bygninger. Et af de største herregårdsanlæg fra den tid er Knuthen-

borg, hvor den store park med alle dens bygninger blev anlagt i 1860'erne. Billedet viser enkesædet i 1870'erne.

resultatet var en udpining af jorden. Kunstgødningen kom først ind i landbruget med sukkerroedyrkingen. Kornavlernerne brugte udelukkende naturgødning. Men det var en mangelvare, fordi besætningerne var alt for små og alt for dårligt fodret. Så længe kornet let kunne afsættes til høje priser, var landmændene ikke interesseret i at udlægge mere jord end højst nødvendigt til foderafgrøder, og på Lolland var der ikke mange naturlige græsgange.

Enkelte steder hjalp man naturen, således på Maribo ladegård i 1860erne. Gården havde enge ned til søen, og ved

hjælp af diger og en sluse blev de om foråret sat under vand. På den måde blev de kunstigt vandet, og det gav god græsning og høslet. Til staldfodring købtes drank fra brændevinsbrænderierne i Maribo. Gården, der var på 490 tønder land, kunne da også holde 150 køer, og det var meget i de tider.

I 1860erne blev det tvungende nødvendigt overalt at skaffe gødning til de udpinte jorder. Men der var meget at kæmpe med. Kreaturer kræver ikke alene plads og foder, men også afsætningsmuligheder for kød og mælk. Ingen af delene ville købmændene have med at gøre.

Sidst i 1860'erne blev den gamle pavillon i Bangshave omdannet til herregårdsmejeri un-

der Skovnæs. Trækkraften leveredes fra hesteomgangen, som ses til højre.

De tog sig af kornet; afsætningen af den dyriske produktion måtte landmændene selv klare. Det var i 1860erne og -70erne ensbetydende med, at kun de store brug turde binde an med en omlægning til kombineret kornavl og husdyrbrug. Det var kun dem, der magtede at få organiseret afsætningen. Den foregik som eksport af levende dyr til Tyskland og England. Knuthenborg lagde i en periode an på opfedning af kvæg med henblik på eksport, og godset var med til at få startet en dampskibsforbindelse til England og Tyskland.

De fleste af de andre lagde sig efter malkekvæg. Men det krævede mejerier, og igen var det kun de store brug, som evnede at opføre og drive mejerier. 1860-erne er herregårdsmejeriernes tid. I 1870-erne kom fællesmejerier til. Det er private mejerier, som oparbejder mælk fra flere gårde. Abed mejeri var et sådant fællesmejeri; her installeredes 1879 landsdelens første centrifuge.

LANDBRUGETS OMLÆGNING

De mindre brug kom i løbet af 1870erne ud i den samme driftskrise, som havde

Andelsmejeriet i Skelstrup ved Maribo, opført 1888.

ramt de store gårde en snes år før. Også bondebrugerne måtte lægge driften om fra ensidig kornavl til kombineret plante- og kvægavl, og det, der kom til at bære bondegårdenes omlægning, blev andelsbevægelsen. I 1880'erne blev der opført andelsmejerier i Stokkemarke, i Østofto og i Skelstrup ved Maribo.

Den næste store forandring for landbruget var overgangen til sukkerroedyrkning. Også denne landbrugsform krævede fabriksanlæg, og det af en størrelsesorden, så hverken herregårde eller andelselskaber magtede det. Der blev gjort for-

skellige forsøg på at holde denne industrigren på landmændenes hænder, men forgæves. Det blev storindustrien – i dette tilfælde De danske Sukkerfabriker – der kom til at beherske fabrikationsiden.

Den første sukkerfabrik startede i Høleby i 1873, men den fik ikke stor betydning for Maribo-området. Det fik derimod den sukkerfabrik, der i 1882 opførtes i Nakskov. For at forkorte transporten opførtes den med saftstationer, og en af disse blev anlagt i Stokkemarke. Det var dog først i 1890'erne, at der for alvor kom gang i sukkerroedyrkingen i vores

I 1881-82 byggede De danske Sukkerfabriker en fabrik i Nakskov. Den blev anlagt med et net af saftstationer, bl. a. fra 1886 en i Stok-

kemarke. Denne saftstation blev senere tilsluttet fabrikken i Maribo. Fotografiet er taget kort tid førend lukningen i 1960.

område. I 1896 opførtes sukkerfabrikken i Maribo, og i samme tidsrum blev nettet af smalsporede roebaner udbygget, og det gav landmændene lyst til at tage roedyrkingen op.

Endnu manglede et af det intensive landbrugs kendetegn: svineholdet. Svinehold ud over en gårds eget forbrug var sjældent i forrige århundrede. Det fandtes kun på de store gårde og især på dem, der havde mejeri. De kunne udnytte affaldet fra mejeribrugget til opfodring af svin, men samtidig skulle de selv eller i

kompagniskab med andre sørge for afsætningen, og det ville sige eksport af levende svin til Tyskland. Da dette land i 1880'erne lukkede for denne import, måtte man se sig om efter et nyt marked. Det blev England, men hertil skulle svine eksporteres slagtede, og det krævede etablering af et slagteri.

I 1885 købte et konsortium en grund på Maglemervej i Maribo, hvor man opførte et svineslagteri. Virksomheden havde mange vanskeligheder. Den blev reorganiseret flere gange, først som interes-

Maribo sukkerfabrik blev opført 1896-97 af en kreds af landmænd, som ønskede at stå uden for De danske Sukkerfabriker. Men allerede i 1898 overtog DDS fabrikken. Billedet, der er

fra o. 1910, viser læsning af roer fra roetogene over i svømmerenderne, hvorigennem de sejlede ind i fabrikken. Sukkerfabrikationen blev indstillet i 1962.

sentskab siden som aktieselskab, men først da slagteriet i 1906 blev omdannet til et andelsselskab, skete der noget. Bygningerne på Maglemervej afvikledes, de blev senere til maskinfabrikken Stensbo, og i 1908 kunne svineslagteriet flytte ind i nye store bygninger i Museumsgade.

Igennem hele 1800-tallet steg befolkningstallet stærkt. I landdistrikterne blev en stadig større del af indbyggerne medhjælpere i stedet for selvstændige, for det intensive landbrug krævede en stor arbejdsstyrke. En del af befolkningsoverskuddet søgte til byerne, og mange emi-

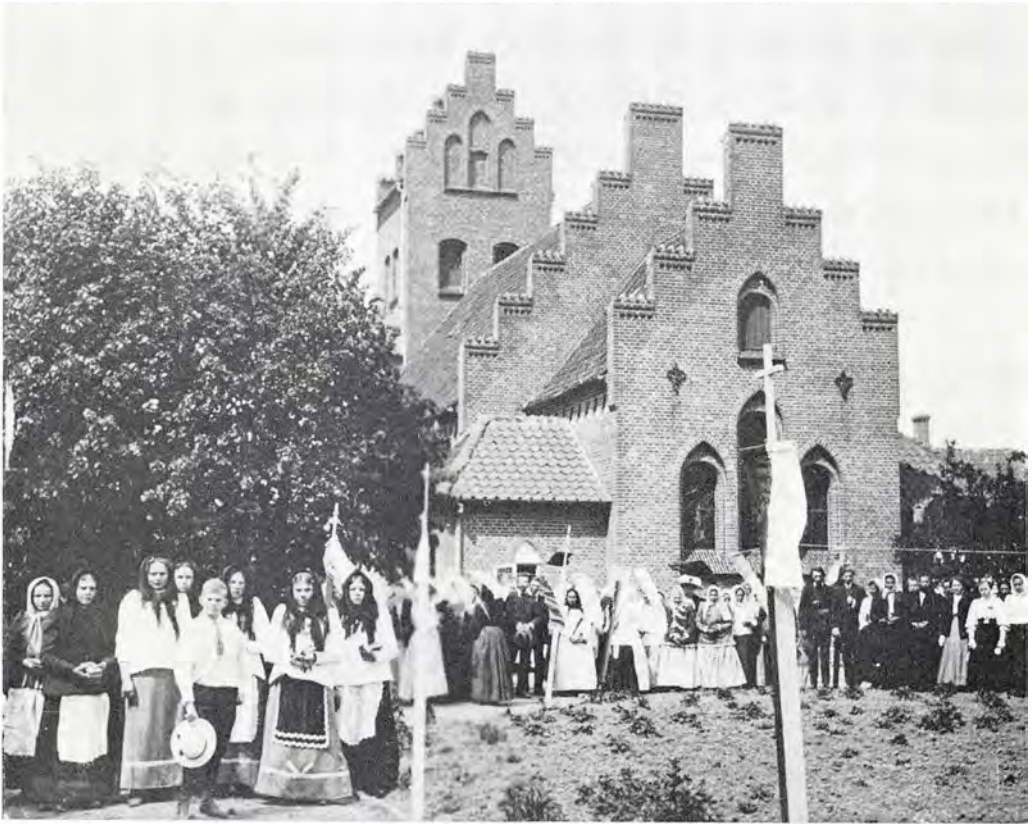
Abed planteavlstation, opført 1867 som højskole. – Foto 1976.

grerede til Amerika. Det var især unge mænd, der søgte væk. En tilværelse som landarbejder i en så sæsonbestemt form for landbrug som det lollandske var ikke tillokkende. Så på trods af befolknings-tilvæksten blev der mangel på arbejdere til sliddet i roemarkerne, og fra 1893 til 1929 måtte man indføre sæsonarbejdere fra Polen.

De gamle landsbyer skiftede karakter. De fik flere virksomheder og mere detailhandel, bl. a. gennem brugsforeningerne. I 1880erne blev der startet brugs-

foreninger i Bandholm, Østofte og Hunseby. I 1890erne kom der en i Maribo, og i 1902 grundlagdes brugsen i Stokkemarke. Et nyt træk var også forsamlingshusene. Der blev bygget forsamlingshuse i Stokkemarke, Østofte, Hillested og Hunseby. Det i Stokkemarke blev opført i 1889 som en træbygning; det er forlængst nedlagt, men de tre andre er stadig i brug.

Højskolebevægelsen nåede Lolland i 1867. I december dette år indviedes højskolen i Abed. I 1886 blev den udvidet

Kun afbrudt af årene under den første verdenskrig kom der fra 1893 til 1929 hvert år polske sæsonarbejdere til Danmark for at arbejde i roemarkerne. I 1911 udgjorde polakkerne godt 27 pct. af landarbejderne på Lolland-Falster. Om søndagen og på de polske helligdage satte

polakkerne deres præg på Maribo, når de i farvestrålende processioner gik igennem byen. I 1897 opførtes den katolske kirke i den nuværende Mariagade. Den blev viet til skt. Birgitta. – Foto o. 1910.

med en realklasse og i 1891 med en havebrugsafdeling. Skolen blev nedlagt i 1890-erne, og bygningerne overtaget af De samvirkende lolland-falsterske Landboforeninger. I 1903 startede de her Abed

Planteavlsstation, og gennem udviklingen af en række værdifulde kornsorter blev navnet Abed kendt ude i den store verden.

Andelssvineslagteriet opført 1908. I baggrunden ses banens værksteder.

INDUSTRIER

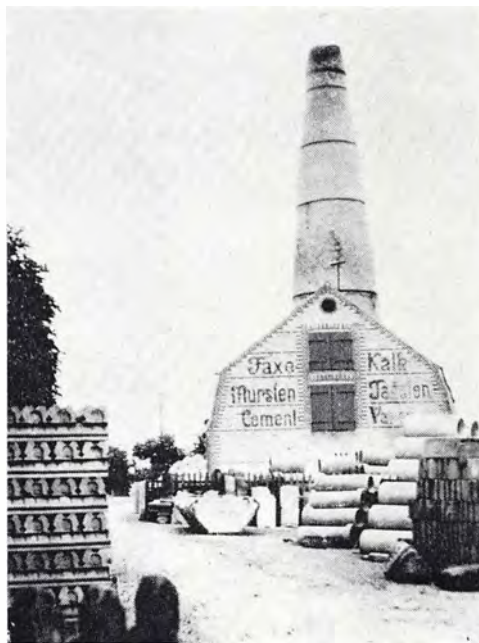
I slutningen af forrige århundrede oplevede Maribo en industrialisering, som i forhold til byens størrelse var betydelig. Købmændene var stadig med blandt initiativtagerne, men da virksomhederne i 1880'erne blev stadig større, gik man fra enkeltmandsforetagender over til aktieselskaber eller andelsselskaber.

En væsentlig del af fabrikkerne var knyttet til landbruget. Det gælder således sukkerfabrikken, mejerierne og slagteriet. Andre var indirekte tilknyttet, således

Maribo Trævarefabrik, som startede i 1886 med oparbejdning af træ til smørdritler som hovedproduktion, og jernstøberierne, som svang sig op på landbrugsredskaber og byggestøbegods.

Byens indbyggertal voksede kraftigt. Behovet for boliger var stort, og da der samtidig fandt en betydelig byggeaktivitet sted i landdistrikterne, fik byggeindustrien et opsving. Egentlig industrialiseret byggeri var der dog ikke tale om, men om en videreførelse af en håndværksmæssig tradition bare i større format end

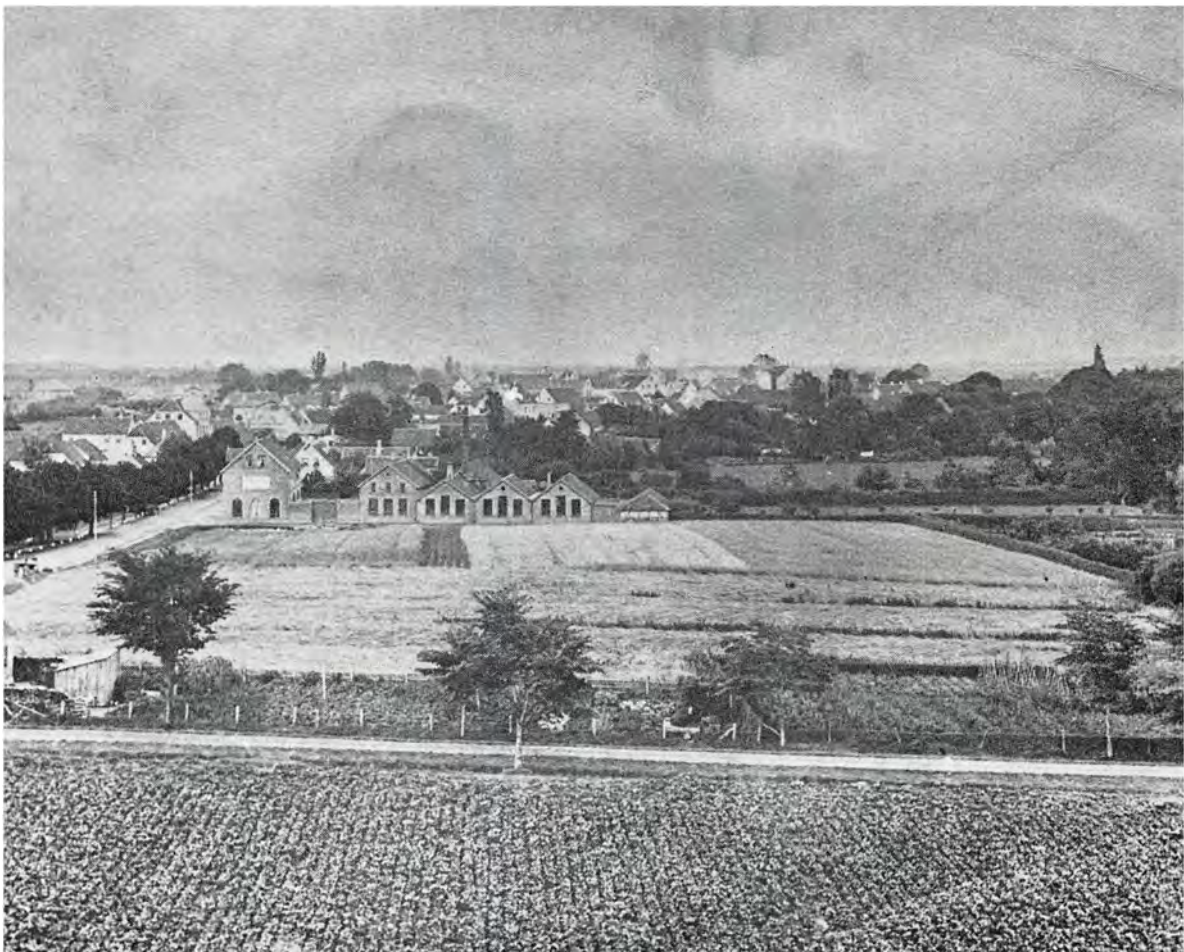
tidligere. Byen fik en række bygmestre som murermestrene Mertins, Merkel og Qvidde, tømrermestrene C. P. Jørgensen, Carl Saunte og Lorenz Hansen, bygmeister Eriksen m. fl. De opførte huse, som de senere afhændede eller udlejede, og mange af dem var mere eller mindre involveret i fabrikation af byggematerialer. Således grundlagde tømrermester C. P. Jørgensen og murermester Merkel i 1856 et teglværk i den vestlige del af byen. Indtil 1863 var der også et teglværk i den østlige; det var købmand Lorenz', der lå, hvor nu Grønningen er. På Nørre

Kalkovnen ved indkørslen til Vesterbro. →

*Maribo Trævarefabrik nord for banen.
Foto 1890'erne.*

mark lå købmand Lunddahls kalkovn, og i 1906 startede murermester Henrik Herman Hansen en stor virksomhed med kalkovn og cementstøberi i den vestlige del af byen. I 1875 startede en række af byens købmænd Maribo Trælasthandel.

Byggeriet og landbruget skabte grundlag for en jernindustri. Vi har tidligere set det i Bandholm. I 1870erne startede to jernstøberier i Maribo. Det ene lå på Bangshavevej, grundlagt 1878 af tømrer-

Maribo set fra vest i 1880'erne. I forgrunden Skovnæsvej og parallelt med den Bangshavevej med Jørgensens jernstøberi.

Maskinfabrikken »Vulcan« blev indrettet i den bygning ved Lilletorv, der tidligere havde været brændevinsbrænderi (se s. 55). – Foto 1890'erne.

I 1896 blev »Vulcan« udvidet med et fabriksanlæg på Nørrebro. – Foto 1966.

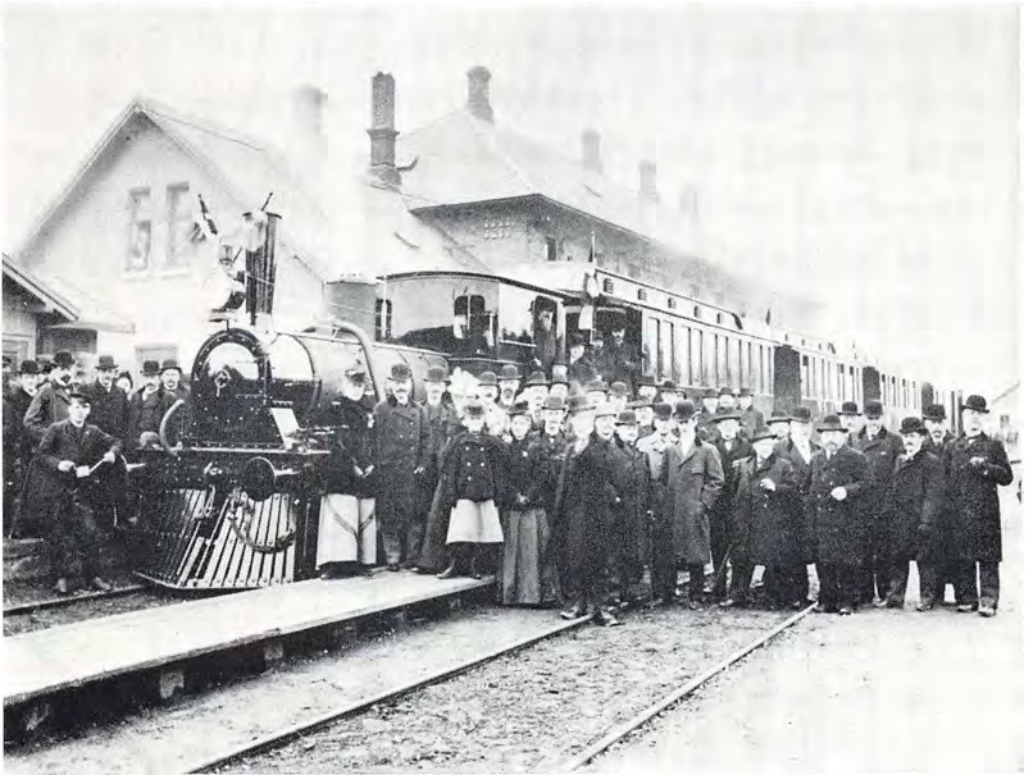
mester C. P. Jørgensen. Hovedproduktionen var byggestøbegods som vinduer, kakkelovne og komfurer, men allerede året efter starten udvidedes med en maskinafdeling, og virksomheden omfattede herefter også redskaber og maskiner til landbruget. Man forhandlede andres redskaber, men udviklede også egne, således reklameredes i 1880 med en plov af egen model kaldet Hunseby-plov nr. 3.

Byens andet jernstøberi og maskinfabrik blev indrettet i den bygning ved Lilletorv, hvor der tidligere havde været dampbrænderi. Her etablerede P. A.

Hoffman sig tidligt i 1870erne og slog sig op på „jernstøbegods såvel til maskinbrug som bygnings- og landmandsbrug“. Hoffman gik konkurs i 1881, og virksomheden blev overtaget af J. Jensen og H. Tersling. De gav den i 1886 navnet „Vulcan“.

I 1894 blev „Vulcan“ købt af Christian Friederich Kiehn, og han havde ambitioner. Fabrikationen blev lagt om til fremstilling af jernbanemateriel, og hertil var bygningen i Vestergade ikke velegnet. Derfor påbegyndtes i 1896 opførelse af et fabriksanlæg på Nørrebro,

»Vulcan«s første lokomotiv, fotograferet 10. marts 1900.

C. F. Kiehn ses i lokomotivets førerhus.

men bygningen inde i byen blev dog bibeholdt. I 1898 blev virksomheden omdannet til aktieselskab med Kiehn som leder. Da den var på sin højde, beskæftigedes 140 arbejdere. Den fremstillede vogne til de lollandske roebaner, som netop på den tid var under kraftig udbygning, og leverede såvel vogne som lokomotiver til forskellige private jernbanselskaber og fra 1899 også til statsbanerne. Kiehn var en ivrig, men også stridbar mand. Der var mange uroligheder på arbejdspladsen, og da han også lagde sig ud med statsbanerne, måtte han i

1902 fratræde som direktør. Uroen fortsatte imidlertid, og „Vulcan“ kom i vanskeligheder. I 1905 indledtes et samarbejde med „Scandia“ i Randers, og i 1906 blev fabrikken i Maribo nedlagt.

Det var en stor virksomhed, der lukkede. Men lykkeligvis var sukkerfabrikken kommet godt igang, og i 1908 overtog det store mejeriselskab „Trifolium“ fabrikken „Vulcan“s bygninger på Nørrebro. Støberiet i Vestergade blev købt af Chr. Pedersen, der førte det videre i mindre målestok som støberi og maskinbyggeri.

Diskontobankens hus i Vestergade, opført 1861, bankbygning til 1927. – Foto 1890'erne.

Byens første charcuteri, Marius Holtermanns i Østergade. – Foto o. 1910. →

Interiør fra butikken i købmandsgården, Østergade 28 (se s. 59), o. 1900. →

Inden for tekstilindustrien var overgangen fra håndværk til industri glidende. To uldspinderier blev mekaniseret i 1870'erne, det var henholdsvis Wenz' og Engels. I midten af forrige århundrede var der enkelte større væverier, men kun et enkelt af dem – C. B. Thomsens – fik maskiner af betydning. Den største tekstilvirksomhed i forrige århundrede var A/S Pentz Møller. Det startede i 1869, da Pentz Møller overtog den del af købmand Suhrs handel, der omfattede manufaktur. I 1873 købte han en ejendom i Vestergade, ved siden af „Vulcan“, som netop var blevet opført af tømrmester Carl Saunte. Herefter udvidedes med et skrædderi og i 1884 med et dampvæveri. Manufakturhandlen var fortsat vigtig,

og i 1889 organiseredes hele virksomheden som aktieselskab.

HANDEL

Den gammeldags købmandsvirksomhed med dens mange funktioner blev i anden halvdel af forrige århundrede specialiseret ud på flere forskellige. Købmanden ydede stadig „sine“ landmænd kredit, men finansieringen blev i stadig større udstrækning overtaget af pengeinstitutter. I 1854 grundlagdes Diskontobanken i Maribo, den næstældste bank i en provinsby.

Købmændenes handel var fortsat alsidig, men dog mere specialiseret end i århundredets første halvdel. Storkøbmændene tog sig af eksporten, blandt dem kan

»Konkurrenten« i Vestergade, senere Richard Bech, grundlagt 1902. – Foto o. 1910.

nævnes C. A. Qvade og Bdr. Henrichsen. Sidstnævnte var pioner på ægeksportens område. Andre specialiserede sig i foderstoffer og markfrø samt almindelig købmandshandel, mens andre igen lagde hovedvægten på egentlig detailhandel. På dette område skilte brancherne sig efterhånden ud, f. eks. kolonial, støbegods, bygningsartikler, isenkram, manufaktur osv. Hvad der før havde været samlet under én hat i købmandsgården, blev til specialforretninger.

Også for håndværkerne ændredes forholdene. Tidligere udførte de udelukken-

de bestillingsarbejder, men da kunderne fik smag for at handle i detailforretninger, krævede de at se et udvalg, førend de afgav deres bestilling. Håndværkerne måtte have lager og udvalg af færdigvarer, og adskillige fag ændrede sig fra at være håndværk til at blive butikker, der forhandlede varer, fremstillet andre steder. Det blev især tydeligt i fag som beklædning, kobbersmed, urmager, sølvsmed, skomager m. fl. For dem blev håndværket til reparationsfag, mens butikken med færdigvarer blev hovedsagen.

Udviklingen af en detailhandel kom til

Murermester L. Qviddes hus i Klostergade, opført i 1850'erne. Huset ved siden af byggede

han til sine svende. Det blev i 1893 ombygget til hjem for enlige kvinder. – Foto o. 1920.

at sætte sit præg på bybilledet. Købmandsgården havde butik mod gårdspladsen, detailhandlen fik butik mod gaden. Der blev sat store støbejernvinduer i, så kunderne kun få et kig ind i butikken, og ved århundredskiftet kom de første spejlglassruder. Samtidig blev skiltningen og reklamerne større og større.

DE NYE GADER

I 1850 sprængtes det middelalderlige gadenet. Hen over købmand Krøyers jord blev Ny Klostergade udstukket imellem Lilletorv og kirken. Gaden blev bebygget

i de følgende år. Datidens tre førende murermestre: Mertins, Merkel og Qvidde, opførte her huse til det bedre borgerskab, hvortil de også regnede sig selv. Og Januar-foreningen lod sin borgerstiftelse opføre i 1867.

Den næste gadeudvidelse hænger sammen med anlæggelse af jernbanen. Ikke Bandholm-banen; den havde station i Nørregade, hvor huset stadig er bevaret i Qvades gård, men Lollands-banen, der blev anlagt i 1874. Den kom til at gå øst-vest, ligesom Maribos gamle hovedfærdselsåre, og der var følgelig ikke plads til

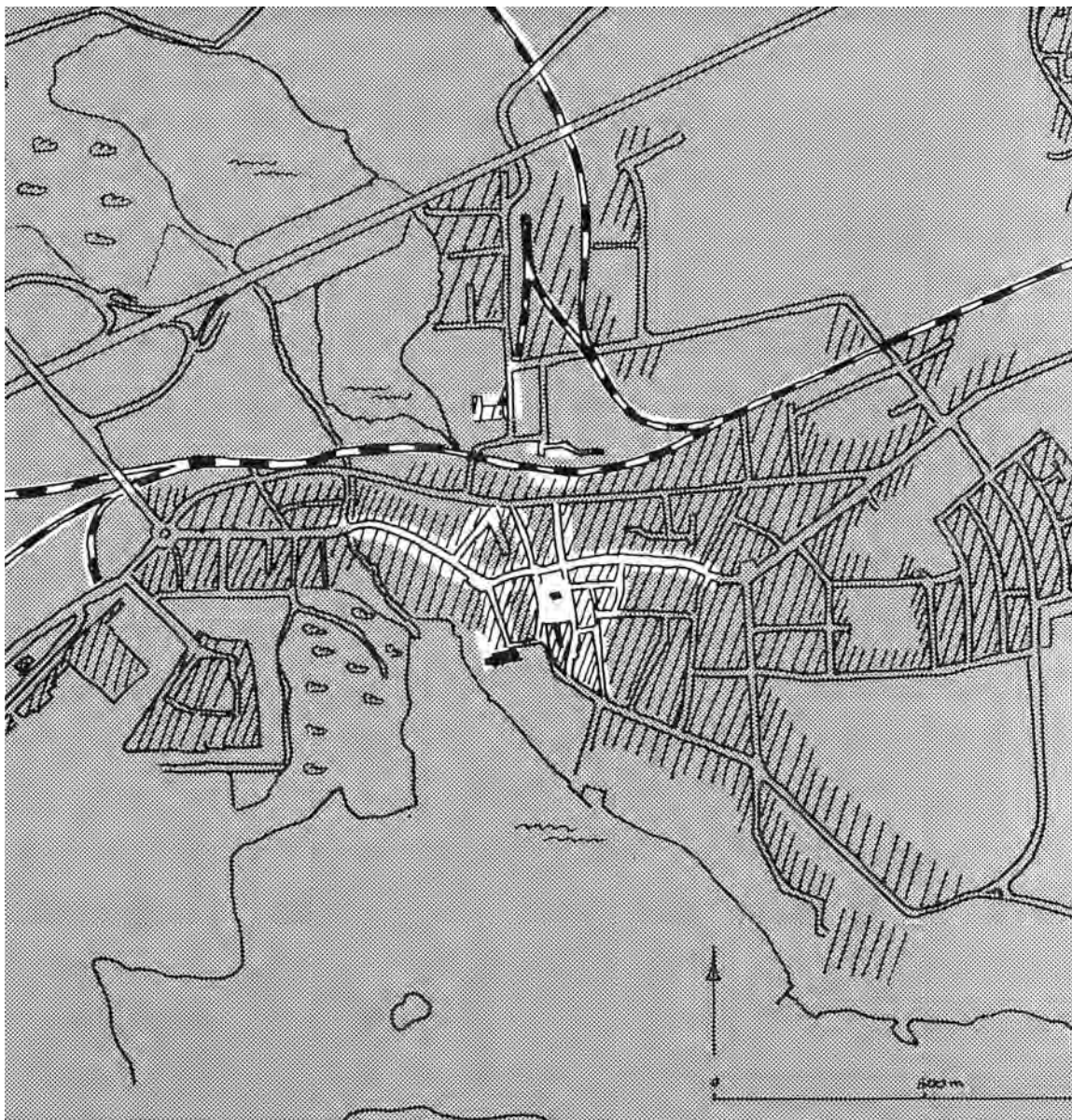
Murermester N. C. Merkels hus i Klostergade, opført 1854. Det var det første hus i byen, som fik facade i røde sten, der ikke blev kalket over. Året før havde Merkel bygget rådhuset i Rødby. – Foto o. 1910.

← Klostergade set fra Lilletorv o. 1900. De to hjørnehuse er fra 1853 og 1854. Det høje hus midt i billedet blev 1856 bygget af murermester Mertins, rådhusets bygmester.

den inde i selve byen. Derfor blev stationen lagt nord for på den plads, hvor den stadig er. Som en følge af denne placering blev der i slutningen af 1870erne udstykket to nye gader, der skulle forbinde henholdsvis Vestergade og Torvet

med den nye jernbanestation. I begge tilfælde blev initiativet taget af købmænd; i 1876 fik købmand Suhr anlagt Suhrsvej, der kom til at gå over hans grund, og i 1877 åbnede Jernbanegade, der gik igennem købmand Lunddahls gård på Torvet og ned til stationen. Hverken Suhrsvej eller Jernbanegade, der var anlagt af trafikale grunde, blev fuldt udbygget med det samme. Det blev derimod andre nye gader, der blev anlagt som egentlige boligkvarterer.

I anden halvdel af forrige århundrede steg byens indbyggertal stærkt. I 1840 var der 1.350, i 1880 2.400 og i 1910 3.800. Det var en voldsom forøgelse, og den vendte op og ned på byens boligvaner. De fleste af de nytilkomne var ar-

Maribo o. 1880, det hvide angiver byens daværende udstrækning. Nye gader er kommet til: Klostergade, Suhrsgade og Jernbanegade. Lollandsbanen åbnede 1874, og kort tid efter kom bebyggelsen nord for jernbanen. – Indbygger-tal 2.400.

Da jernbanestationen i 1874 blev bygget på det nuværende sted, anlagdes Jernbanegade igennem købmand Lunddahls gård. Hjørneejendom-

men mod Torvet blev opført af manufakturhandler Thorvald Petersen i 1877. – Tegning fra Vejviseren 1879.

bejdere, og de kunne ikke rummes i byens gamle boligmonster, hvor købmænd og håndværkere havde deres medhjælpere og ugifte arbejdere boende hos sig, mens de gifte købte sig et lille hus. Allerede i 1860erne kneb det med at opretholde dette system, især for de større bygmestre med mange svende, og da håndværk blev til industri, måtte det helt falde væk. Det blev nødvendigt at opføre egentlige arbejderboliger.

Der var tre slags bygherrer, der påtog sig at opføre arbejderboliger: byggefor-
einger, fabriksherrer og private bygme-

stre. I 1875 stiftedes „Arbejdernes Byggeförening“, ikke af arbejderne selv, men af en kreds af byens borgere, der ud fra en blanding af socialistforskrækkelse og et oprigtigt ønske om at afhjælpe et socialt problem satte sig det mål at få bygget gode og billige arbejderboliger. De erhvervede grund nord for jernbanen og lod her opføre en del dobbelthuse, af hvilke de ældste blev bygget af murermester Qvidde i 1876. Eksempler på arbejderhuse opført af fabriksherrer har vi i Nørresøgade og i Skimminge. I Nørresøgade lod A/S Pentz Møller bygge nog-

Suhrsgade blev udstykket i 1876, og åbningen fandt sted 5. juli 1877 ved en køretur igennem gaden, som fortsatte til Fauerved skov, hvor der spistes til aften. De første huse blev bygget

i 1880'erne. Bygningen til venstre er fra 1905. Hjørnehuset til højre brændte i 1907 og blev opbygget i sin nuværende skikkelse i 1908. – Foto ca. 1906.

le huse i det kvarter, der fik navnet Pennsylvaniaen. I Skimminge, der dengang hed Kiehnsgade, opførtes 1897-1903 boliger til „Vulcan“s arbejdere.

I 1890'erne blev der anlagt en række nye gader: Museumsvej, der fik navn efter Stiftsmuseet, opført 1890, Ny Østergade, Bangshavevej, Birgittasvej m. fl. Sidstnævnte, der udgår fra Vesterbro, blev anlagt af smedemester Ludvig Petersen, der i 1898 byggede to rækker dobbelthuse til udlejning.

I den ældre del af byen bibeholdt man det gamle boligmønster. Købmændene og andre handlende boede langs hovedgaden og på den nordlige del af Torvet. Håndværkerne og medhjælperne boede i Bagtorvskvarteret. I de nye byområder kom der deciderede arbejderkvarterer, som vi netop har set, og udprægede borgerkvarterer. Sidstnævnte var villaer, der blev bygget langs Revshalevej, Østre Landevej og Søndre Boulevard, som i 1905 blev anlagt langs Søndersø.

Arbejderboliger i Nørresøgade opført 1898-99 til AIS Pentz Møllers arbejdere. – Foto 1966.

Stiftsmuseet blev bygget i 1890. Vejen øst for museet fik navnet Museumsvej, og da den efterhånden blev udbygget, fik den i 1911 navnet Museumsgade. Gaden sluttede ved den nuværende Mariagade; først i 1930'erne blev den ført igennem til landevejen. – Foto 1899.

Arbejderboliger i Nørrebrogade, opført 1876 af Arbejdernes Byggeforening. – Foto 1966.

I 1895 byggedes sygehuset ved Sønderø, og kort tid efter århundredskiftet begyndte udbygningen af villakvarteret i denne del af byen. Sdr. Boulevard blev anlagt 1905. Fotografiet er taget kort tid efter. →

Skimminge hed oprindelig Kiehnsgade. Den blev anlagt 1897 af »Vulcans« direktør, der 1897-1903 byggede boliger til fabrikkens arbejdere her.

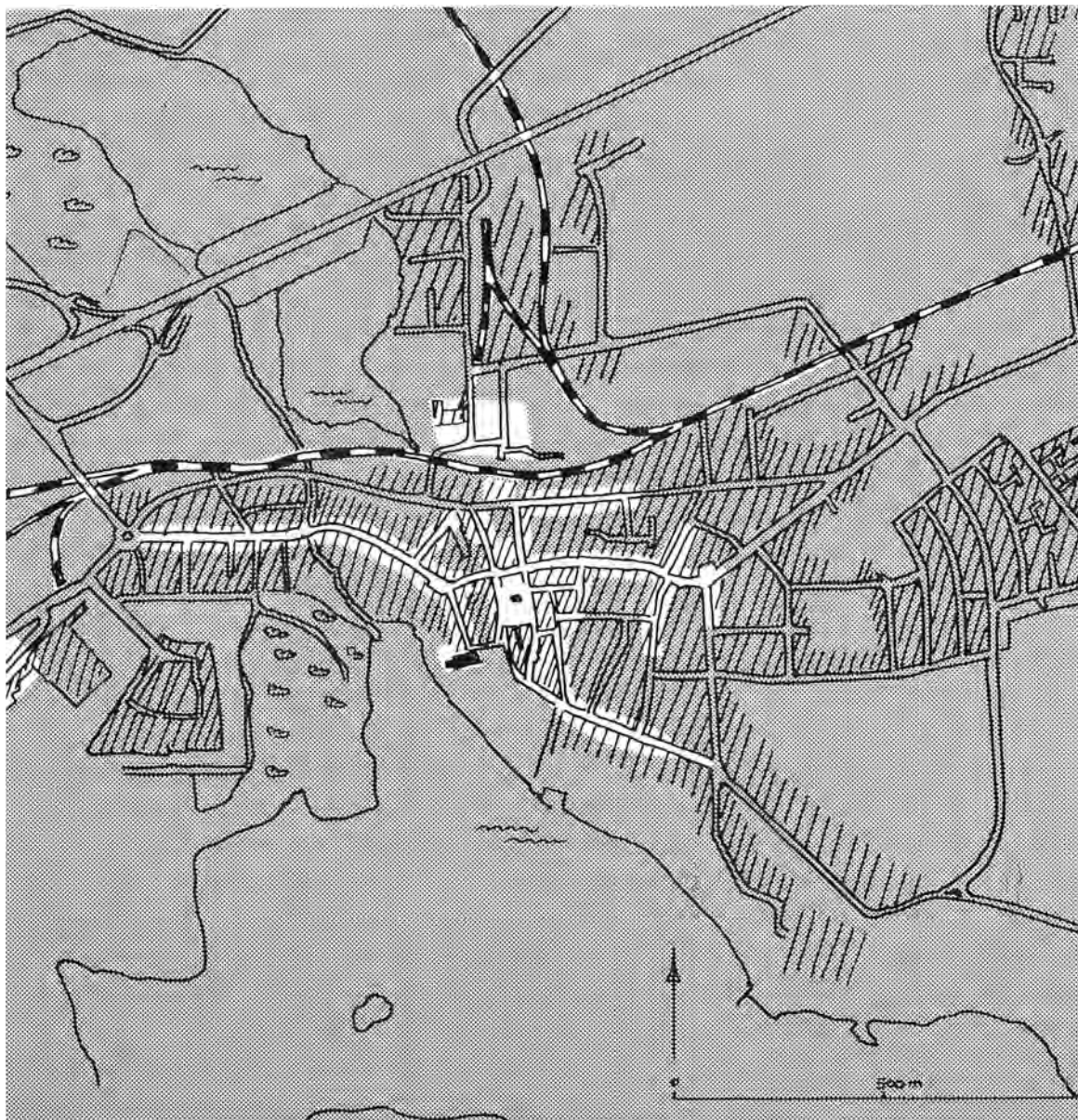

Byens vestlige udkant o. 1900. I forgrunden Skovnæsvej, bag den Birgittavej, udstukket 1898.

Bemærk kastanjerne på Vesterbro. De blev fældet i 1960'erne.

Maribo o. 1910, det hvide angiver byens daværende udstrækning. Vesterbro og Nørrebro er blevet udbygget, Sdr. Boulevard, Museumsgade, Mariagade og Skimminge er kommet til. Byens indbyggertal steg kraftigt i denne periode, fra

2.400 i 1880 til 3.800 i 1910. I dag bor godt 5.000 af kommunens indbyggere i selve byen. Dens nuværende udstrækning fremgår af de gråtonede partier. Mest markant er udbygningen mod øst.

Fra 1927 til 1973 blev der holdt dyrskuer i Maribo. Nu er der parcelhuse på dyrskuepladsen.

Vort århundrede

Det erhvervsbillede, der tegnede sig i slutningen af forrige århundrede, holdt sig et godt stykke ind i vort. Samspillet mellem landbrug, industri og handel var fortsat meget tæt, ja, de fleste industrier fik råstoffer, skabt direkte af landbruget. Købmandsfirmaerne var stadig vigtige led i omsætningen, men ved siden af dem kom der andelsselskaber, som tog sig af en stigende del af landbrugets omsætning og forsyning. Detailhandlen specialisere-

de sig stadig mere ud; der kom mange nye butikker, men de fleste af dem var på lokale hænder.

I landbruget blev der først foretaget virkelig gennemgribende ændringer efter den anden verdenskrig. I mellemkrigs-tiden havde man været vidne til en begyndende mekanisering, men den store arbejdsløshed opfordrede ikke til investeringer i arbejdskraftbesparende maskiner. I 1950'erne blev der imidlertid mangel på

Det nye østlige boligkvarter fotograferet i begyndelsen af 1960'erne. Kvarteret rummer efterkrigstidens tre foretrukne boligformer: boligblokke, rækkehuse og parcelhuse. I baggrunden gården Idasminde, der i 1970'erne blev indrettet til bibliotek.

Mejeriet ved Vesterbros rundkørsel, opført 1951 for »Trifolium«. – Foto 1960'erne.

arbejdskraft, og mekaniseringen blev gennemført meget hurtigt. Først kom traktorerne, derefter mejetærskerne, og fra 1960'erne også mekanisering af sukkerroedyrkingen. I samme tidsrum gik mange over til kvægløst landbrug. Antallet af beskæftigede i landbruget er faldet meget, og indvirkningerne på landbrugsindustrierne er blevet følelig.

I 1951 havde mejeriet „Trifolium“ opført et helt nyt mejeri ved Vesterbros rundkørsel i Maribo. I 1962 flyttede virksomheden imidlertid fra egnen. Samme år sluttede andelsmejerierne i Stokkemarke, Birket, Østofte, Skelstrup og Volshave

sig sammen og dannede mejeriet „Lolland“. Denne mejerisammenslutning købte „Trifolium“s bygninger og drev her mejeri til 1972, hvor virksomheden blev nedlagt.

Også andre store landbrugsindustrier er ophørt i 1960'erne. Saftstationen i Stokkemarke blev lukket i 1960, og bygningerne afhændet til vognfabrik. Den store sukkerfabrik i Maribo indstillede driften i 1962, og bygningerne blev solgt til en plastikfabrik, og i 1969 lukkede svineslagteriet i Museumsgade.

Af de gamle, landbrugsbetingede virksomheder er i dag kun dampmøllen,

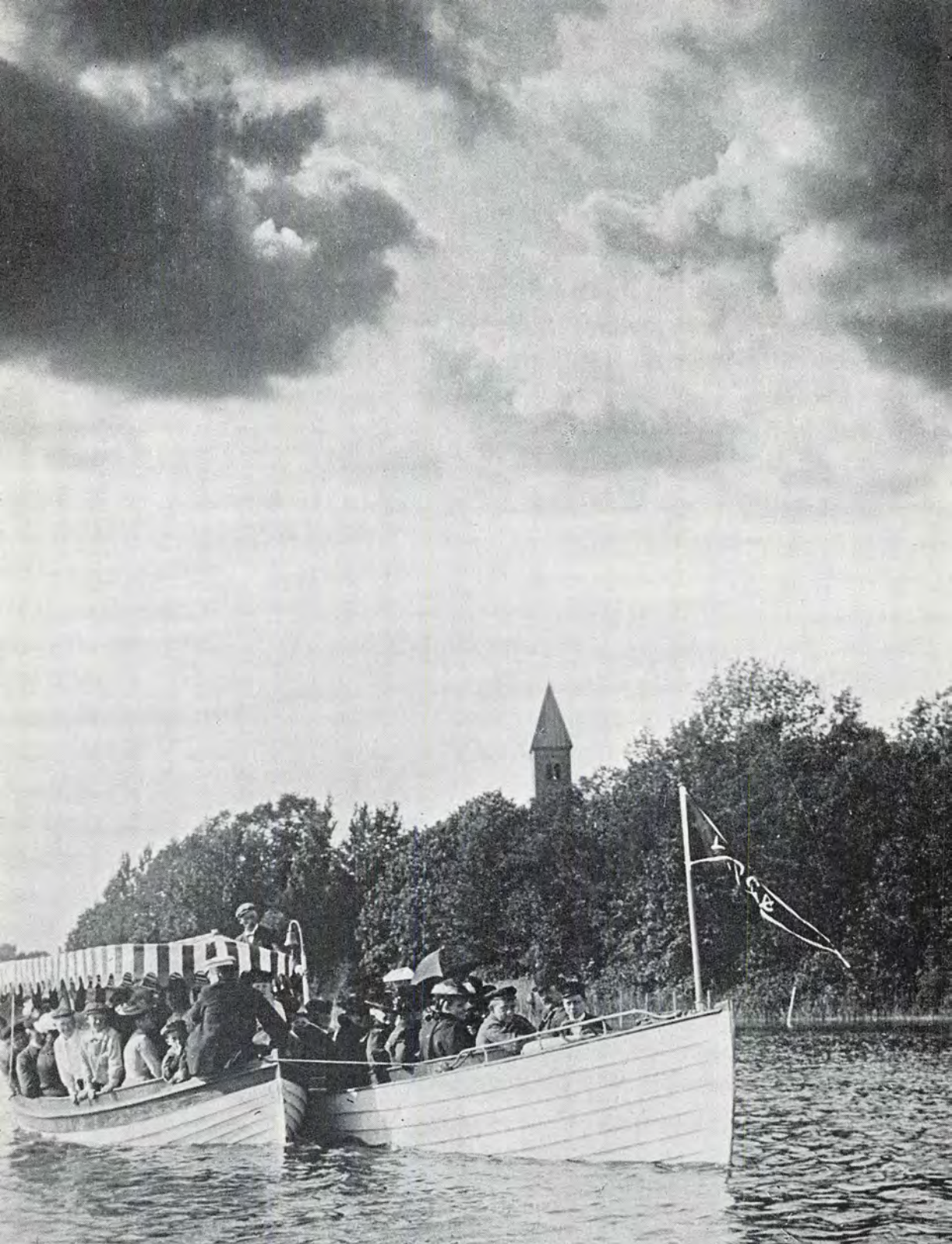

Trafikken har i vort århundrede været en krævende partner. Endnu omkring 1915 henlå Vesterbro som jordvej (øverst til venstre), men snart efter blev den brolagt (nederst til venstre). I 1930'erne fjernede man brostenene fra hovedfærdselsåren, og gaderne blev asfalteret. Fotografiet viser disse vejarbejder i Østergade ud for F. G. Nielsens bryggeri i 1934.

bryggeriet „Thor“ og C. A. Qvade tilbage. Sidstnævnte har i 1975 indledt samarbejde med De forenede Bryggerier, og det er i det hele taget karakteristisk for 1960'erne og -70'erne, at stadig flere af de oprindeligt lokale virksomheder bliver filialer, eller at store landsdækkende kæder og firmaer opretter afdelinger. Både industri- og forretningslivet er på denne

måde blevet mere afhængig af kræfter uden for landsdelen, og det egnstypiske erhvervsliv, som vi har mødt det i de forudgående perioder, er ved at forsvinde. Men endnu er det lykkedes at opretholde blandingen af små og store virksomheder og serviceerhverv.

Befolkningstallet er dalende, men boligområderne er udvidet. Det skyldes æn-

drede boligvaner og større krav til boligstandarden. Parcelhuskvarterer og boligblokke er skudt op; det tog fart i 1960-erne, og disse nye kvarterer ligner tilsvarende boligområder alle andre steder i landet. Der er ikke længere tale om et lokalt betinget boligmønster endsige en lokal byggeskik.

I Maribo har 1960'erne været hård ved den gamle by. I Østergade måtte F. G. Nielsens bryggeri vige for en benzintank, den gamle amtstue for en parkeringsplads. Lunds købmandsgård er skiftet ud med Lollands-Centret, og på hjørnet til Torvet skar man i 1969 den ene fløj af Schrøders købmandsgård. I Vestergade brændte Olsens Hotel i 1959, og på dets plads opførtes et supermarked. Længere nede ad gaden forsvandt Bdr. Henrichsens købmandsgård, Farvergården og Nielsens købmandsgård for at give plads til Hotel Hvide Hus, og ved åen blev Mortensens købmandsgård erstattet af boligbebyggelsen „Åparken“.

Trafikkens udvikling har på afgørende vis ændret livsvilkårene – tænk blot på, hvad cyklen har betydet for befolkningen i landdistrikterne. Ellers er det jo bilismens århundrede. Landevejene er blevet udvidet, lagt om, rettet ud og asfalteret, og i 1963 åbnedes det store motorvejsanlæg „Fugleflugtslinjen“, der gennemskærer Maribo-området ved Nørresø.

I byen blev 1930'erne præget af gadeudretninger og omlægninger, således fik den forreste del af Torvet sin nuværende udformning i 1938. Brostenene blev fjernet i hovedgaderne og erstattet af asfalt. Biltrafikkens eksplosive udvikling i 1960-erne har skabt store problemer for byen, der har en hovedvej igennem sig. Gader er blevet lagt om og brudt igennem, parkeringspladser anlagt, men nogen harmonisk løsning er ikke nået.

Behovet for fælles goder er vokset i vort århundrede. Ved århundredskiftet fik Maribo et vandværk, i 1907 et vandtårn og i 1911 et elektricitetsværk. Gasværket går helt tilbage til 1865. I 1905 begyndte man at kloakere i Østergade og Jernbanegade, men først i 1931 gennemførtes det, der dengang kaldtes det store kloakanlæg til Smålandshavet. I dag står vi overfor kloakerings- og affaldsproblemer af helt andre dimensioner.

I landdistrikterne blev de første elværker anlagt i de største af byerne: Bandholm og Stokkemarke (1913). Vandværkerne kom i 1930'erne, hvor der blev bygget værker i Stokkemarke, Hillested, Østofto, Bandholm og Hunseby. De blev organiseret som andelselskaber. Andelsbevægelsens seneste skud er iøvrigt andelskølehuse, som kom efter anden verdenskrig, således bl. a. i Stokkemarke og i Østofto i 1947, og Fællesvaskeriet, som startede 1951 i Maribo.

SKOVTURE OG TURISME

Da sansen for naturen blev vakt i begyndelsen af forrige århundrede, blev Maribos smukke omgivelser et aktiv. Søerne

Færgemændene, der roede publikum over søen mellem domkirken og Bangshave. – Foto 1930'erne.

var fortsat vigtige leverandører af vand til garverierne og brændevinsbrænderierne, men nu fik de skovkranste søer endnu en funktion, som et område man tog på udflugt til.

Naturen var smuk, og menneskene hjalp til. I 1828 blev Bangshave, der dengang var kongelig skov, lagt om med stier og bænke, og i sommertiden blev der opvartet med musik. I 1853 dannede en kreds af byens borgere et selskab, der opførte en pavillon, hvor skovgæsterne kunne få forfriskninger, og hvor der kunne holdes fester og skovballer. Her blev

der festet til sidst i 1860erne, hvor pavillonen blev omdannet til et herregårdsmejeri under Skovnæs. Herefter var Bangshave uden pavillon i lang tid. Men da byen havde erhvervet skoven i 1911, dannede en kreds af borgere atter et selskab, der opførte den endnu bevarede pavillon.

Andre udflugtsmål for byen og dens gæster var Lysemose ved Nørresø, Fri-landsmuseet, som i 1920erne blev anlagt som en afdeling af Stiftsmuseet, og Borgø med ruinerne af Revshaleborgen. Hertil gik der udflugtsbåde. Sejlture kunne man

Bangshave-pavillon nr. to blev opført af en kreds af byens borgere i 1911-12, og den erstattede den gamle pavillon, der var blevet omdannet til mejeri (se s. 70). Den nye pavillon kom til at betyde meget for byen og dens gæster; og det gør den da forøvrigt stadig, for Maribo er en af de få byer, der har bevaret sin pavillon. – Foto 1930'erne.

også få ved at lade sig ro over Klostersøen mellem Domkirken og Bangshave. og endelig kunne man nyde naturen og søen ved at tage på de stadig yndede rørsnapseture.

I vort århundrede har Maribo været udflugtsmål for hele landsdelen. Generationer af voksne og børn har her mødt og oplevet det tætte samspil mellem de mange historiske minder og den dejlige natur. I senmiddelalderen var byen valfartssted for store skarer af fromme pilgrimme. I dag er det turiststrømmen, der præger bybilledet i sommertiden.

Forsorg

I middelalderen var det kirken, der tog sig af de fattige. I Maribo drev klosteret således et hospital, kaldet beginnehuset. Ved reformationen overgik fattigforsorgen til de verdslige myndigheder. Reelt var der dog ikke tale om noget udviklet forsorgs-apparat, og resultatet var et omfattende tiggeri. Det blev gjort lovligt på den måde, at de, der blev anerkendt som tiggere, fik legitimation, der gav dem ret til at betle inden for et bestemt område. Til gengæld drev man en veritabel klapjagt på dem, der enten tiggede uden for deres område eller uden at have tigger-tegn. Til at holde justits valgte mange steder en af sognets egne fattige, normalt en af de største og stærkeste, han fik titlen stodderkonge og myndighed til at jage alle fremmede tiggere væk. I Stokkemarke havde stodderkongen et værdighedstegn – stodderkongens spyd – det er bevaret og kan i dag ses på Stiftsmuseet.

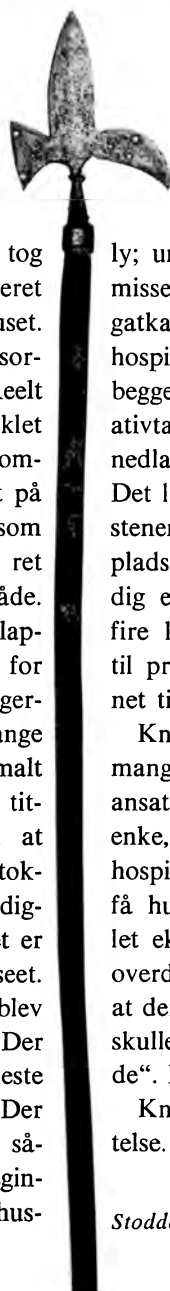
Kun en meget lille del af de fattige blev før i tiden optaget på institutioner. Der var langt fra pladser nok, og de fleste måtte klare sig som de bedst kunne. Der var dog nogle mindre stiftelser, de såkaldte hospitaler. Det ældste var beginnehuset i Maribo, hvor 10 kunne få hus-

ly; underhold måtte de skaffe sig ved almisser samt renterne af de ret små legatkapitaler. I 1700-tallet blev der stiftet hospitaler i Stokkemarke og Nørreballe, begge steder med sognepræsten som initiativtager. Stokkemarke hospital, der blev nedlagt i 1903, havde plads til 4 fattige. Det lå ved kirken, hvor nu genforeningsstenen er. Hospitalet i Nørreballe gav plads til 4-6 fattige. Bygningen, der stadig eksisterer, blev i 1910 ombygget til fire lejligheder. I 1973 blev huset solgt til privat beboelse, og hospitalet omdannet til et legat.

Knuthenborg systematiserede – som så mange andre godser – omsorgen for sine ansatte, da Eggert Christopher Knuths enke, Søster Lerche, i 1715 stiftede et hospital. Her kunne 8 fattige fra godset få husly, underhold og klæder. Hospitalet eksisterede indtil 1926, hvor det blev overdraget kommunen på den betingelse, at der blev bygget et alderdomshjem, som skulle have navnet „Søster Lernes Minde“. Det skete i 1929.

Knuthenborg oprettede endnu en stiftelse. Det var en følge af Eggert Chri-

Stodderkongens spyd fra Stokkemarke.

Nørreballe hospital. – Foto o. 1910.

stopper Knuths testamente af 28. juni 1874. Den fik navnet „Karen Knuths Fri-boliger“ og blev indrettet til friboliger for værdige og ubemidlede fra godset. Institutionens fundats er fra 1880, og stiftelsen eksisterer stadig.

Den private forsorg for ældre og ube-midlede fortsatte langt op i forrige år-hundrede. Således opførte Foreningen af 1. Januar 1852 i 1867 en stiftelse med fri-boliger i Klostergade. I 1887 opførte Haandværkersvendenes Sygeforening en stiftelse i Museumsgade, og i 1886 købte

Maribo afdelingen af Foreningen til Værn for enlig stillede Kvinder en ejendom i Klostergade, som 1893 blev ombygget til hvilehjem.

I forrige århundrede var den offentlige indsats for de fattige ellers i tiltagen. Når den private forsorg alligevel voksede, skyldes det, at den offentlige tog en ret så hårdhændet retning. Baggrunden herfor var det stærkt stigende befolkningstal og proletariseringen af de dårligst stillede befolkningsgrupper. Kommuner-nes svar var opførelse af fattiggårde, der

Karen Knuths friboliger. – Foto 1976.

på én gang fungerede som forsørgelses- og arbejdsanstalter. De fattige fik forplejning og husly, men de skulle yde arbejde for disse goder. På landet indkøbte kommunen en gård til formålet, og den første, der blev indrettet på denne måde, var fattiggården i Nørreballe fra 1865. Den havde plads til 40 fattiglemmer. I 1870'erne fulgte eksemplet i Stokkemarke, hvor fattiggården fik plads til 60, i 1874 indrettede Hillested sogneråd en fattiggård i Rå til 24 lemmer, og i 1876 købte Hunseby sogneråd en gård i Maglemer til 20. I Maribo opførtes en fattiggård i 1877. Den lå i Søndergade, hvor nu boligkomplekset Sønderparken er, og året efter rev man begginnehuset ned. Fat-

tiggårdene blev et skræmmebillede for befolkningen. Kritikken imod denne ydmygende og ofte hårdhændede form for fattighjælp tog til, og omkring århundredskiftet blev de fleste af fattiggårdene afviklet.

I begyndelsen af vort århundrede ændredes synet på ældreforsorgen. I 1891 kom loven om alderdomsunderstøttelse, og med den kom alle værdigt trængende ældre bort fra det offentlige fattigvæsen. Med loven af 1922 om aldersrente forlod man helt almisseprincippet. I denne periode blev der opført en række alderdomshjem. Det ældste ligger i Stokkemarke, det blev opført i 1915. 1922 tog Maribo sit alderdomshjem i brug, i 1929

Maribo fattiggård lå i Søndergade, hvor nu »Sønderparken« er. Den blev nedrevet 1965 og fotograferet umiddelbart før.

byggedes et i Hunseby og i 1942 i Nørreballe. Også i Bandholm blev der opført et alderdomshjem, mens Hillested fik en aftale med Bursø om, at de ældre fra Hillested kunne optages i dette sogns alderdomshjem.

SYGE

I ældre tid gled omsorgen for de syge og de fattige sammen. Egentlige behandlingssygehuse havde man ikke. De syge blev passet i hjemmet, hvis de havde noget, ellers måtte de på en fattig-institution. Det var et stort fremskridt, da Maribo by og amt i 1846 opførte egnens

første sygehus. Huset, der blev bygget af murermester I. C. Mertins, er stadig bevaret. Det ligger i Brødregade over for kirkegården. Sygeplejen og sygebehandlingen var imidlertid svagt udbygget; det fik man at mærke, da der 1850 udbrød en koleraepidemi i Bandholm.

I 1892 kom sygekasseloven, og med den kom de syge væk fra det offentlige fattigvæsen. I samme periode tog sygebehandlingen fart, og i 1895 byggede by og amt et egentligt behandlingssygehus ved Sønderø. 3. august 1956 kunne de samme bygherrer indvie det nye sygehus på Præstebakken.

← Landsdelens ældste sygehus, opført af by og amt i 1846 med I. C. Mertins som bygmester. Foto 1976.

Den private forsorg var omfattende i forrige århundrede. Karakteristisk for tiden er de borgerlige stiftelser. Maribos blev bygget 1867 i Klostergade af foreningen af 1. januar 1852. Foto 1930'erne.

1894-95 lod de samme bygherrer opføre et nyt sygehus med H. C. Glahn som arkitekt. Det blev i 1956 afløst af et nyt sygehus på Præstebakken, og det gamle blev omdannet til hjem for kronisk syge med navnet »Søndersøhjemmet«. – Foto o. 1900.

BØRN

Indtil slutningen af forrige århundrede var der ingen forsorg, der specielt var indrettet på børns behov. De måtte følge de voksne, og for dem, der levede på fattiggården, kunne det blive en ret så hård opvækst. I 1899 oprettedes imidlertid på privat initiativ Lollands første børnehjem. Det fik til huse i Museumsgade, men flyttede i 1921 til nye bygninger ved anlægget Trekanten. Det blev nedlagt i 1975.

I forbindelse med industrialiseringen af by og land opstod der et behov for en institution, hvor de ikke skolesøgende børn kunne blive passet, når begge forældre gik på arbejde. I december 1866 stiftedes Maribo Asyl til løsning af denne opgave. Det var en privat institution, startet ved, at ejeren af Skovnæs, justitsråd Meincke, tilbød at sikre lønnen til asylmoderen i tre år. I 1886 flyttede asylet ind i en bygning, som kommunen havde opført til formålet på den grund i Brødregade, hvor tidligere beginnhuset havde ligget. Asylet fortsatte her som selvejende stiftelse til 1949, hvor der blev en kommunal børnehave og vuggestue. Det eksisterer stadig, nu som børnehave. I 1960'erne blev byens børnehaver og vuggestuer yderligere udbygget med institutioner i de nye, østlige boligkvarterer.

Foruden asylet var der i Maribo en privat børnehave. Den blev startet i 1888 af Inge Gulmann og Anna Rosenstand. Dens sigte var ikke socialt, men pædagogisk. Det var en af de såkaldte Frøbelske Børnehaver, der fik sine børn fra de velstillede kredse.

På landet var småbørn ikke noget, man lavede institutioner for. Heller ikke da kvinderne ved indførelsen af sukkerroedyrkingen fik daglangt arbejde uden for hjemmet. De måtte tage børnene med i roemarken og passe dem, som det bedst kunne falde for. Især om efteråret var det hårdt for alle parter. I 1950 tog Red Barnets lokalkomité for Maribo affære og fik startet roebørnestuerne, hvor børnene kunne blive passet, mens forældrene var i roerne. Den første startede i september 1950 i Hillested præstegård. Den fik hurtigt følgeskab af andre. De fleste blev indrettet i forhåndenværende lokaler, men een af dem, den i Bandholm, fik eget hus i 1956, og den eksisterer stadig, nu som helårs børnehave. Der er ikke tvivl om, at roebørnestuerne har været med til at bane vejen for børnehaver i landdistrikterne, og foruden den i Bandholm er der i dag også børnehaver i Hunseby.

Maribo asyl fotograferet o. 1910 i anledning af en fest, hvor asylets bestyrelse var på besøg.

Den kommunale skole i Østergade. – Foto o. 1910.

SKOLER

I ældre tid var oprettelsen af skoler overladt til det private initiativ. I vores område var de ældste skoler dels latinsko-len i Maribo, som blev grundlagt af klosteret, dels skolen i Hunseby, som startede i slutningen af 1600-tallet på initiativ af Søster Lerche til Knuthenborg. En del steder tog degnen sig af undervisningen, men det var ret beskedent, hvad der blev nået.

Med indførelsen af konfirmationen i 1736 tog staten et kraftigt virkende initiativ. For at blive konfirmeret skulle

man kunne sin katekismus, og man skulle kunne læse. Da ingen kunne tage arbejde uden for sognet eller gifte sig uden konfirmationsattest, blev konfirmationen en af de mest effektive drivkræfter inden for almueundervisningen.

I løbet af 1700-tallet kom der skoler i næsten alle landsbyer, og da skolelovene af 1814 gjorde almueundervisning obligatorisk, var Lolland allerede godt med. I løbet af forrige århundrede blev skolerne kraftigt udbygget, og mange steder fik man flere lærere. Men århundredet igennem var udviklingen præget af

1910-12 opførte Maribo kommune en ny skole i den østlige del af byen. Den blev bygget efter pavillonsystemet med C. Brandstrup som

arkitekt. Fotografiet viser skolen o. 1920. Den er senere blevet stærkt forbygget, men den var god engang.

mange og i forhold til i dag ret små skoler. I begyndelsen af vores århundrede begyndte koncentrationerne, og hvor der i forrige århundrede var folkeskoler i 13 byer foruden Maribo, er der i dag kun skoler i Bandholm, Hunseby, Stokkemarke og Østofte samt Maribo.

Skoler til uddannelse af lærlinge blev startet i anden halvdel af forrige århundrede, hvor de respektive erhvervsforeninger oprettede en handelsskole og en teknisk skole. Sidstnævnte fik eget hus i Østergade i 1886. Begge skoler er nu nedlagt som selvstændige institutioner, men i teknisk skoles bygning er der en afde-

ling af handelsskolen i Nakskov. Specialarbejderskolen i Maribo, der videreuddanner og omskoler voksne arbejdere, startede som en af de første i landet efter loven af 1960. Forud havde der været en arbejdsteknisk skole, men nu blev der startet en egentlig specialarbejderskole, der fik til huse i den gamle trævarefabrik ved jernbanen. I 1967 flyttede skolen til nye bygninger, der i 1974 blev udvidet med en stor hal. I det hele taget var årene omkring 1960 præget af en stor indsats på skoleområdet i Maribo. Byen havde i forvejen et gymnasium, og borgerskolen blev udbygget og udvidet

Kursus i bygningsarbejder for lolland-falsterske arbejdsmænd 1959. Denne kursusvirksomhed banede vejen for specialarbejderskolen.

med en centerskole og en hjælpeskole. I 1964 startede landets første skolecentral i Maribo.

ABED

Skole blev opført i 1740erne. Den blev ombygget i 1834. 1865 blev der bygget ny skole. Den er forlængst nedlagt, bygningerne brændte i 1967.

BLANS

Første skole blev oprettet i 1780erne. Den blev bygget om i 1816 og helt fornyet i 1852. Skolen er forlængst nedlagt, bygningerne er ikke bevaret.

HAVLØKKE - SØRUP

Første skole opført sidst i 1700-tallet i Sørup. 1819 blev der bygget ny skole i Havløkke, den er forlængst nedlagt som skole, men bygningerne er bevaret.

HILLESTED

I 1700-tallet holdt degnen skole. 1836 opførtes en skole, der blev udvidet mod syd i 1906. Bygningerne, der stadig er bevaret, blev solgt til privat beboelse, da den nye skole blev taget i brug i 1932.

HUNSEBY

Ældste skole blev oprettet af Søster Ler-

Christiansmindeskolen fra Langet, nu på Frilandsmuseet i Maribo.

che til Knuthenborg; fundatser fra 1698 og 1723. Bygningen faldt senere i 1700-tallet tilbage til Knuthenborg, men i 1805-06 opførte lensgreven to nye skoler i sognet i henholdsvis Hunseby og Maglemer. Begge bygninger er bevaret.

KÆLDERNÆS

En skole omtales første gang i 1740erne. Den blev ombygget og udvidet i 1846. I 1908 byggede man ny skole, som blev udvidet i 1937. Den er nedlagt som skole, men bygningen er bevaret.

LANGET

Skole omtales første gang sidst i 1700-tallet. 1817 opførte C. D. F. Reventlow en ny skolebygning med lerstampede mu-

re. Den blev senere udvidet. Skolen blev nedlagt i 1905. I 1937 blev bygningen flyttet til Frilandsmuseet i Maribo.

MAGLEMER

Første skole opført 1805-06 (se Hunseby). 1907 ny skole, bygningerne er bevaret, men skolen nedlagt.

MARIBO

Fra senmiddelalderen og frem til 1740 latinskole i Brødregade. 1740 omdannet til dansk skole. 1828 flyttet til Torvet 18; denne bygning er stadig bevaret. 1844 købte byen den tidligere bispegård i Østergade til skole (nu Deins Boghandel), opført 1802. I 1867 udvidedes med en to-etages bygning i gården. I dette skole-

Maglemer skole fra 1805-06. – Foto 1964.

Maglemer skole fra 1907. – Foto 1964.

kompleks, som stadig er bevaret, var der almueskole og borgerlig realskole. 1910-12 opførtes skolepavillonerne på en grund ved Østergade/Revshalevej. Dette skolekompleks er udvidet flere gange. Ud mod Revshalevej opførtes gymnasiet i 1937. Det private skolevæsen omfattede en del pogeskoler. Den største af dem var Frøken Harries', der overtog skolebygningerne i Østergade i 1912. Den private Realskole blev oprettet i 1871. Den havde til huse i den nuværende Kaj Munksgade. Den blev nedlagt i 1966. I 1916 startede Sct. Joseph Søstrenes skole, der 1975 blev omdannet til en selvejende institution: Sankt Birgitta Skole. I mellemkrigstiden var der i flere perioder polsk skole i det polske hus i Museumsgade.

REERSNÆS

O. 1740 oprettedes den første skole. Den blev fornyet i begyndelsen af forrige århundrede og igen i 1901. Skolen er forlængst nedlagt, men bygningerne er bevaret.

SKELSTRUP

Skole opført i 1870erne. Bygningen er bevaret, men skolen forlængst nedlagt.

STOKKEMARKE

Et skolehus omtales sidst i 1600-tallet, men først i 1733 oprettedes en egentlig skole af pastor Blicher. Efter hans død forfaldt skolen, og i den anden halvdel af 1700-tallet omtales den som en degneskole. I 1820erne blev der bygget en ny skole. Den blev i 1905 afløst af en ny, der er udvidet i 1936 og 1963.

SVANEVIG

Skole opført 1912, udvidet 1938-40.

ØSTOFTE

Degneskole i 1700-tallet. I begyndelsen af forrige århundrede blev der oprettet en rigtig skole, der fra 1829 havde både første- og andenlærer. I 1881 og 1922 blev der bygget ny skole. Den fra 1922 er bevaret og indgår i det nuværende skolekompleks.

Folkestyre

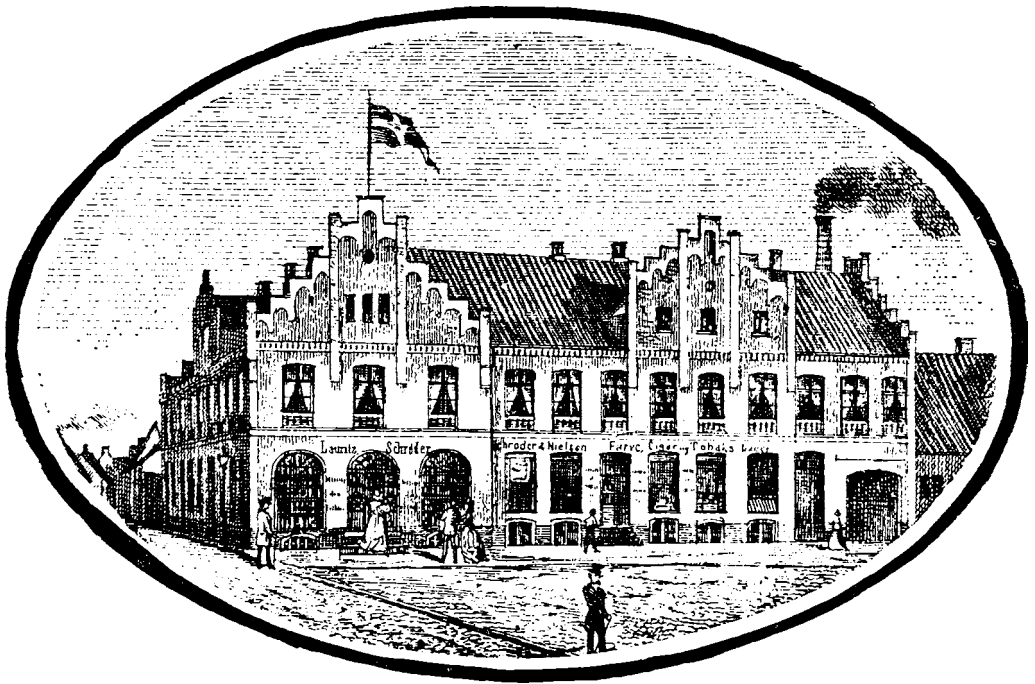
I klostertiden havde abbedissen den øverste myndighed over Maribo købstad med en byfoged og andre embedsmænd til at udføre det praktiske. Ved klosterets afvikling fik byen borgmester og råd, men ved købstadsforordningen 1682 var Maribo en af de byer, der mistede både borgmester og rådmænd, og derefter måtte nøjes med en byfoged. Udvalgte borgere – kaldet de eligerede – deltog som rådgivende i byens styre, og i 1797 blev der fastsat regler om deres valg og indflydelse. Udviklingen hen imod et folkestyre førte i 1837 til bestemmelsen om, at de eligerede borgere skulle afløses af en borgerrepræsentation, valgt af og blandt de velstillede. Nærmere et folkestyre kom man med kommunaloven i 1868, hvorefter byen fik et byråd på 9 medlemmer. De 4 blev valgt af de højest beskattede, de resterende 5 af såvel de højest beskattede som af de øvrige mandlige vælgere. 1908 fik man almindelig valgret til kommunale valg, og den omfattede også kvinderne. Borgmesteren var kongevalgt til 1919.

Folkestyret var således på vej, og få steder har det manifesteret sig tydeligere end i Maribos rådhus. Lige siden klostertiden har der ligget et rådhus midt på Torvet. Det gav samtidig husly til landstinget. I 1819 havde by og stat i fælles-

skab bygget et nyt, men allerede i 1840-erne begyndte man at planlægge en udskiftning.

Det nye råd-, ting- og arresthus skulle bygges og finansieres ved et samarbejde imellem by, amt og stat. Byen spillede ud. I 1852 fik den muremester I. C. Mertins til at udarbejde tegninger til et nyt rådhus. Tegningerne blev forkastet af statens bygningsinspektør. Derefter cirkledes sagen rundt imellem de forskellige instanser. Mertins omarbejdede tegningerne. De blev sendt rundt og omsider godkendt i 1855. I mellemtiden havde Mertins arbejdet for købmand Lauritz Schrøder og i 1856 fuldført Østergadefløjen af den store købmandsgård. Det var et spændende bygningsværk i nygotik med kamtakkede gavle. Vi véd, at de tegninger til rådhuset, som var blevet godkendt i 1855, var til en bygning med skrå gavle, og det er nærliggende at tro, at det har lignet det sygehus, Mertins havde bygget i 1846. Men da man skulle i gang med rådhusbyggeriet i 1856, blev tegningerne i sidste øjeblik ændret således, at bygningen fik kamtackgavle, et ottekantet tårn med blytækket spir og en altan ud mod Torvet.

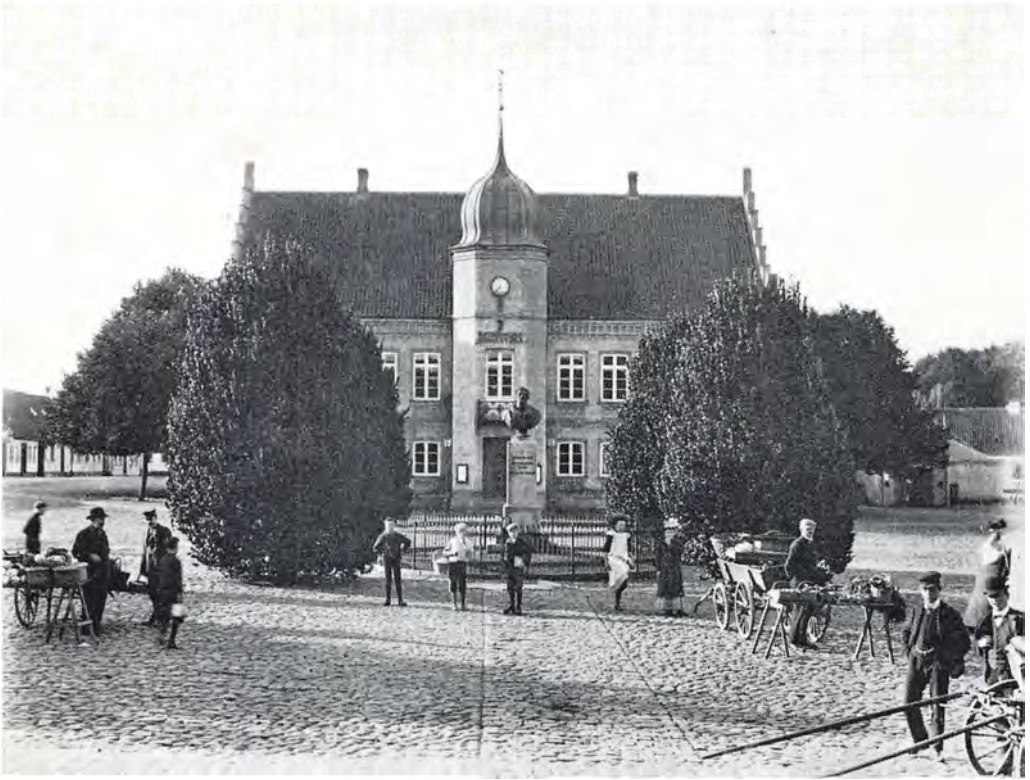
Vi véd ikke nøjagtigt, hvad der er foregået, men mon ikke byens råd ved synet af Schrøders nye gård på hjørnet af Torvet og Østergade har besluttet, at nu

ville *de* overgå købmændene, som i så mange år havde ført det store ord. I 1857 var rådhuset færdigt, og resultatet blev et selvbevidst bygningsværk, der knejser midt imellem monumenterne over de to kræfter, som i så mange år havde behersket byen: kirken og købmændene. Nu førte folkestyret sig frem med *sit* monument. Og da busten af grundlovens giver, Frederik VII, i 1867 blev placeret lige midt på Torvet, var billedet fuldendt. I landområderne blev befolkningen første gang inddraget i styret i 1803, hvor 3-4 af sognemændene sammen med præsten skulle administrere det offentlige fattigvæsen. I 1814 fik de indflydelse på skolesager, og i 1841 indførtes sogneråd. Som

i købstæderne var det kun de bedrestillede mænd, som kunne vælges og havde valgret. Valgretten udvidedes i demokratisk retning i 1855 og senere også i 1867, men først i 1908 faldt den privilegerede valgret væk, og samtidig fik kvinderne valgret. Vores område var opdelt i følgende kommuner med eget sogneråd: Bandholm, Hillested, Hunseby, Maribo landsogn, Stokkemarke og Østofte samt Askø.

I 1958 indledte kommunallovskommissionen sit arbejde, og efter mange og lange forhandlinger kunne kommunalreformen træde i kraft 1. april 1970. En købstad og 7 sognekommuner blev til Maribo storkommune.

← Lauritz Schrøders gård på hjørnet af Torvet og Østergade. Fløjen mod Østergade blev bygget året før rådhuset af murermester I. C. Mertins. Han havde 1846 bygget sygehuset (se s. 108) og i 1850'erne huse bl. a. i Klostergade (se s. 86). Han var en dygtig, men traditionel bygmester, og det er sandsynligt, at det var bygherren, Lauritz Schrøder, der stod bag udformningen med kamtakker og blændinger. Lauritz Schrøder var en mand med en vid horisont og med stærke kulturelle interesser. Det var således ham, der startede Stiftsmuseet.

Rådhuset i Maribo fra 1857 er et af de sjældne eksempler på et offentligt byggeri, der er i virkelig harmoni med det lokale miljø. Murermester I. C. Mertins, som byggede det, var dybt forankret i stedets byggeskik. Prøv i fantasien at pille kamtakgavle og tårn af rådhuset, og tilbage er et hus meget lig 1850'ernes øvrige byggeri i byen (se s. 85-87). Men da der skulle være forskel på et rådhus og et almindeligt hus, fik rådhuset kamtakker, tårn og spir. Resultatet er en varm og festlig fanfare for det folkestyre, som nu var ved at bryde igennem.

Kildemateriale

UTRYKTE KILDER

Landsarkivet for Sjælland m. m.:
Brandtaksationsprotokoller vedrørende Maribo
1771-1877.

Retsbetjentarkiverne, Maribo birk.
Firmaanmeldelser.
Syns- og taksationsforretninger 1870-1919.

TRYKTE KILDER

Udover den litteratur, der er optaget i bibliografien, bygger bogen på følgende:
Lollands-Posten div. årgange.
Lolland-Falsters Stiftstidende div. årgange.
Artikler i Erhvervshistorisk årbog 1966 og 1967 om brændevinsbrænding.
Artikel i Lolland-Falsters historiske Samfunds årbog 1973 om roebørnestuerne.

ILLUSTRATIONER

Fotografierne stammer fra
Lolland-Falsters Stiftsmuseum: s. 10-12, 15, 18-20, 23, 29-30, 33, 38-39, 42, 44, 46, 50-52, 58-59, 63-64, 65-85, 87, 89, 91 øverst, 92, 93 øverst, 95-97, 98 nederst, 99-100, 102-03, 105-110, 112-116 og 118.
Nationalmuseet: s. 13-14, 16-17, 22, 25, 32 og 34.
Det kongelige Bibliotek: s. 26, 41, 47 nederst, 49 nederst, 53 og 119.
Sophus Nissens efterfølger, fotograf Klüwer Jepsen, Maribo: s. 47 øverst, 48, 86, 90 og 01 nederst og 98 øverst.

Malerier, tegninger og ting stammer fra
Lolland-Falsters Stiftsmuseum: s. 28, 35, 37, 43, 49 øverst, 51 øverst, 54, 56-57 og 104.
Det kongelige Bibliotek: s. 64 øverst.
Privateje: s. 45, 55 og 64 nederst.

Kortene er tegnet af Ove Nielsen.

Bibliografi

Litteratur om Maribo ved Birthe Møller og Ester Frostad

Listen omfatter Maribo Storkommune, (Askø og Lindholm er ikke medtaget) samt øerne i Maribo Sønderø. Medtaget er bøger, afsnit i bøger, tidsskrift-artikler. Personalhistorie er kun medtaget i begrænset omfang. Litteratur om dyrskuer er ikke medtaget. Litteraturlisten bygger hovedsagelig på en gennemgang af: Erichsen, B. & Alfr. Krarup: Dansk Historisk Bibliografi. 2. udg. 1929. Bd. 1-3. Bruun, Henry: Dansk historisk bibliografi 1913-42. 1966-73. Bd. 1-5. Bruun, Henry: Dansk historisk bibliografi 1943-47. 1956. Dansk Historisk Årsbibliografi. 1967-69. Trap, J. P.: Danmark. 4. udg. 1929-32. 5. udg. 1955-72. Heilskov, Chr.: Dansk Provinstopografi. 1920-49. Bd. 1-2. Dansk Tidsskrift Index 1915-72. Litteratur om Lolland-Falster i Centralbiblioteket i Nykøbing F. 1969. Et udvalg af populær litteratur om Lolland-Falster. 1935. Kirkehistoriske Samlinger 1849-1975. Lolland-Falsters Historiske Samfund. Årbog 1913-74. Lolland-Falsters Stiftsmuseums Årsskrift 1940-75. Stiftsbog og Landemodeakt for Lolland-Falsters Stift. 1967-75. Lokalsamlingen i Stiftsbiblioteket i Maribo.

Anvendte forkortelser:

bd.	=	bind
ill.	=	illustreret
LFÅ	=	Lolland-Falsters Historiske Samfund. Årbog.
litt.	=	litteraturhenvisninger
nr.	=	nummer
red.	=	redaktør, redigeret
s.	=	side(r)
sp.	=	spalte(r)
tvf.	=	tavle(r)
u.å.	=	uden årstal
udarb.	=	udarbejdet
udg.	=	udgiver, udgivet
upag.	=	upagineret
årg.	=	årgang

BIBLIOGRAFI

Centralbiblioteket, Nykøbing F.: Litteratur om Lolland-Falster i Centralbiblioteket, Nykøbing Falster. En katalog udarbejdet af Dan R. Sørensen. 1969. 69 blade.

Hansen, Jeppe: Danske Jernbanestrækninger 1945-1974 en bibliografi. Signalpostens forlag, 1975. 22 s.

Norvin, William: Kilder og Hjælpemidler til Studiet af Lollands og Falsters Historie. Schematisk Oversigt, udarb. på Foranstaltning af Lolland-Falsters historiske Samfund. Nyk. F. 1915-1919. Bd. 1-2.

1. Den historiske litteratur.
2. Håndskrifter, arkiver.

Et udvalg af populær litteratur om Lolland-Falster. Historie og topografi. Udgivet af Lolland-Falsters offentlige biblioteker og Lolland-Falsters historiske Samfund v. Knud Hansen, Nykøbing F., 1935. 46 s.

ALMEN HISTORIE

- Aktieselskabet Diskonto- og Laanebanken i Maribo. 1854 - 11. september - 1929. Maribo Lollandsposten, 1929. 328 s. ill. litt.
Maribo kloster og Maribo by. Byens udseende. De gamle slægter i Maribo. Bankens stiftere. Banken. Næringslivet. Acciseboderne. Byens grænser. Byens styrelse. Byens jorder og offentlige bygninger. Byens dagblade og bogtrykkerier. Medicinalvæsenet. Maribo som bispesæde. Bandholm. Landskendte navne. Spredte træk af byens historie.
- Haugner, C. C.: Maribo Historie. Maribo 1937-38. Bd. 1-2, ill. litt. (Lolland, 6-7).
1. Kloster og kirke.
2. Købstaden.
- Haugner, C. C.: Maribo og Fejø Birker (Fuglse Herreds nordre Del). Nakskov, 1942. 323 s. ill. litt. (Lolland, 8).
Stokkemærke sogn s. 5-56.
Østofte-Bandholm sogne s. 159-231.
Hunseby sogn s. 233-283.
Maribo landsogn s. 284-286.
Hillested sogn s. 287-301.
- Lolland-Falsters Historiske Samfund. Årbog 1913- . Årg. 1- .
- Maribo som stiftsby og mødested. Lollands Archiv. Red.: Preben Krarup, Maribo, 1962. 144 s. ill. litt. Tegninger: John Sparre Christensen.
Fra landsby til domkirkeby. Stiftsbyen. Lollands-far landsting. Landemodet. Maribo amtsstue. Stiftsbiblioteket i Maribo. Lolland-Falsters Stiftstidende og Lollands-Posten. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Lollands handel - og anden købstadnæring.
- Nielsen, N. P.: Maribo bys historie. Købstadforeningens Tidsskrift, årg. 44, 1933, s. 351-57, ill.
- Rhode, Peder: Samlinger til de danske Øers Laalands og Falsters Historie. Med en Deel Forandringer, Tillæg og Rettelser paany udg. af J. J. F. Friis. 1859. Bd. 1-2. 1. udg. 1776-94.

NATUR

- Christensen, Tyge: Fredningen af Maribosøerne. Dansk Naturfredning, 1954, s. 47-54, ill.
- Dahl, Knud: Naturfredninger på Lolland-Falster og Bornholm. Maribo og Bornholms amter. 1968. 80 s., ill.
Knuthenborg park s. 16-20.
Svanevig ved Bandholm s. 21.
Maribosøerne og deres omgivelser s. 22-31.
- Danske skovdistrikter 1966. 10. udg. Udarb. af Peter Kjøller. Udgivet af Danske Forstkandidaters Forening. 1966. 471 s., reg. s. 204-05: Knuthenborg park. Knuthenborg skovbrug. Knuthenlund.

- Hauch, L. A.: Danmarks trævækst. Bd. 3. Fyen med omliggende øer og Lolland-Falster, 1922. 126 s., ill.
Knuthenborgs skove s. 90-92.
Maribo sø. Søkort. Udgivet af Deins Boghandel. u. å.
- Nielsen, Kaj: Undersøgelse af kommunevandløb ved recipientvurdering. Maribo kommune har besluttet at gennemføre en generel vurdering af alle kommunens betydende vandløb med henblik på at ville foretage tilbuds-gående forureningsbekæmpelse.
Stads- og Havneingeniøren, årg. 63, 1972, nr. 3, s. 48-51, ill.
- Recipientundersøgelse i Maribo kommune 1971-73. Rapport om recipientundersøgelse af de betydende vandløb i Maribo kommune ved Ivar Hansen. 1973. 73 s., ill.
- Rostrup, E.: Lollands vegetationsforhold. Videnskabelige meddelelser fra den naturhistoriske forening. 1864. s. 37-119.

SPROG

- Larsen, N. K.: Dagligdags tale i Grimstrup, Hunseby sogn. Dania, 1898, s. 50-53.
- Widding, Ole: Prøver på midtlojlandsk dialekt. LFÅ, 1930, s. 112.

RETSVÆSEN

- Hansen, Povl: Om Dorte Skov, hendes venner og hendes fjender. LFÅ, 1916, s. 22-83.
Om en række af Dorte Skovs (c. 1650-1701) retssager om arv, ejendom, brudt ægteskabs-løfte m. m.
- Hansen, Povl: Om Dorte Skov og tyven. LFÅ, 1919, s. 23-49.
- V. H.: Dorte Skov endnu engang. LFÅ, 1917, s. 136.
- A. Hk.: Dorte Skov, hendes venner m. v. LFÅ, 1919, s. 118.
- Hofman, Hans de: Samlinger af Publique og Private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve. 1760, bd. 6, Fyns Stift, Lollands Stift.
- Holtse, Niels: To provsteretssager fra Stokkemærke.
1. Aabenbaringen på Hellinge hede.
2. Da Lars præst begravede sin datter. LFÅ, 1947, s. 243-252, litt.
- Kjøbstædet for Maribo, givet Aar 1488. Medd. af P. C. Valentin. Nye Danske Magazin, bd. 6, 1836, s. 223-29.
- Larsen, Alfred: Den Hunseby præst Jens Olufsen Riber og hans strid med Knud Urne til Aarsmarke. LFÅ, 1945, s. 400-414, litt.

Fussing, Hans H.: Bidrag til dansk Præstehistorie, 1496-1657. Kirkehistoriske Samlinger, 1937. 6. rk., bd. 2, s. 476-77: Hunseby. Strid ml. Knud Urne til Aarsmarke og Jens Olufsen, 1615-19.

Repertorium over Legater og milde Stiftelser i Danmark. Udg. af H. R. Hiort-Lorenzen og F. P. G. Salicath, 1897. Bd. 3 Lolland-Falsters og Fyns Stifter.

Schack, D.: Revision og Fortsættelse af Hofmans Fundatssamling. Kbh. 1844, bd. 6. Ny Fundatssamling for Lolland-Falsters Stift.

Skitse til kommunesammenlægninger i Maribo amt. Kommunallovskommissionens Sekretariat, 1964. 78 s. + 22 kort.

Sundhedsvedtægt for Maribo købstadskommune. 1961, 77 s.

Handskemagerbanden

Commissions-Dom i Justitsagen betreffende Mordene i Støby og paa Vaarskovgaard samt flere andre paa Lolland begaaede grove Forbrydelser. Afsagt den 5te August 1852. Udgivet af J. P. Petersen, Kbh. 1852, 78 s.

Hundebøll, P. Møller: Handskemagerbanden. Et mørkt kapitel af Lollands historie, Maribo. 1968. 39 s.

Larsen, H.: Handskemagerbanden. Et træk af den lollandske retsplejes historie. LFA, 1955, s. 72-85.

Staffen, Mikkel: Kirsten Johansdatter. En livstragedie. Fra handskemagerbandens dage på Lolland. 1943. 61 s.

Keldernæsaffæren

Keldernæsaffæren (ministeriet Estrups aktion mod lærer H. Andersen i K.). Folketingets Forhandl. 1874-75. Sp. 1144-1260, 1266-71.

Aagaard, Frode: C. Berg. En dansk Politikers Levnedsløb. 1929. 380 + 9 s., litt.

Heri s. 27-29 om Keldernæsaffæren. 1874.

ØKONOMISKE FORHOLD OG ERHVERVSLIV

Erhverv og mennesker i en provinsby. Af Torben Hartvig Olsen og Flemming Lundahl. 1974. 16 s., ill. (Erhverv og Mennesker), (Alfabog). Teksthæfte til diasserie.

Erhvervsrådets beretning. Maribo 1943. 62 s.

Erhvervsvejviser for Storstrømsamt. Sådan arbejder Storstrømsamt. Udgivet af Planlægningsafdelingen for Storstrømsamt, u.å. Ringbind.

Købstæderne i Lolland-Falsters Stift, Odense, 1918. 1-7 i 1 bd. 294 s., ill. (Danske Købstæders Historie og deres Erhvervsliv, red. af O. Hougard og A. Wedderkop Hedegaard). Maribo: s. 113-143. Handel, Haandværk og Industri.

Maribo amt. Udsnit af værket »De danske erhverv«. Biografisk redaktion: Forlaget Liber. Kbh. 1967, s. 413-434, ill.

Spilcker, Kjeld G. (Red.): Lolland-Falster, Fejø, Femø, Askø og Bogø. Firmaomtaler m. v. under Red. af E. Andersen, H. C. Flinholm og H. Jacobsen. Bd. 1-2 (3 hæfter), 342 og 712 s., ill. Odense, 1946.

Uldall, Kai C.: Indberetning om den økonomiske Tilstand på Lolland-Falster 1735. LFA 1918, s. 34-87.

Landbrug

Abed Planteavlsstation. Forædlingsarbejdet gennem 25 år. 1903-1928. Nykøbing F. 1928. 80 s., ill.

Arbejdsgiverforeningen for land- og skovbrug i Maribo amt. 5. november 1918-1943. Lollands-Posten 1943. 164 s., ill.

Begtrup, Gregers: Beskrivelse over Agerdyrkingens Tilstand i Fyen, Langeland, Ærø, Lolland og Falster. II. 1806. Knuthenborg s. 748-56.

Beskrivelse af landbrugets udvikling i Danmark fra 1835 indtil nutiden. Af J. B. Krarup og S. C. A. Tuxen. 1895-1912. Bd. 1-6. Bd. 6, tillæg side 35-41: Østoftegaard.

Danmarks større gårde, statistisk og historisk håndbog for det store og middelstore landbrug. Red. af E. Bülow. 1961-75. Bd. 1-8, ill. Bd. 5: Præstø, Maribo og Bornholms amter.

Danske gårde i tekst og billeder. Samlet og udgivet af J. Jespersen. 1923-27. Bd. 1-4, ill. Bd. 4, s. 158-473: Maribo amt.

Hage, Joh. Phil.: Nye Marieboe amt. Beskrevet efter opfordring af Det Kgl. Landhuusholdnings-Selskab. 1844, 363 s. (Bidrag til kundskab om de danske provindsers nærværende tilstand i oeconomic henseende, 19). Navnlig om landbrug, dels oversigter og statistik, og dels eksempler på enkelte gårdes drift i tiden omkring 1840.

Hansen, J. J.: Større danske Landbrug. Statistisk, topografisk, historisk Haandbog. 1930-37. Bd. 1-9, ill. Bd. 4: Maribo og Bornholm Amter.

Hillested bylov 1739
se Danske Vider og Vedtægter III, 1913-20, s. 449-55.

Holtse, Niels: Om fællesskabet i Østofte-Bandholm og Stokkemarke sogne. LFA 1945, s. 369-390, litt.

- Holtse, N.: Om gårdenes beliggenhed i Stokkemarke by før udskiftningen. LFÅ 1954, s. 307-320, litt.
- Hvidtfeldt, Johan: Antallet af landbrug på Lolland-Falster i 1524 og 1525. LFÅ 1954, s. 307-320, litt.
- la Cour, J. C. B.: Danske gaarde. Illustreret og historisk haandbog for det danske landbrug. Under medvirken af H. M. Knudsen. 2. saml.: Fyn og Lolland-Falster, bd. 3, 1914. 1446 s., ill. reg.
3. saml.: Fyn og Lolland-Falster, bd. 3 (ca. 1914-18), 1174 s., ill. reg.
- Maribo Amts landbrug gennem 100 år. 1809-1909. Mindeskrift i billeder og tekst. Udgivet af Maribo Amts økonomiske Selskab, 1909. 112 s., ill., portrætter. Red. af S. C. A. Tuxen, vignetter af R. Christiansen.
- Rersnæs Bylov 1760, se Danske Vider og Vedtægter III, 1913-20, s. 455-459.
- Widding, Ole: Markfællesskab og landskifte. Studier over lollandske markbøger 1681 og 1682. Kbh. 1949. 278 s., ill., litt. Doktordisputats.
- Østofte og omegns hesteavlforening. Jubilæet 1922. Maribo 1922. 16 s., ill.

Mejeribrug

- Bramsen, Bo: Trifolium gennem næsten 75 år. En beretning om sjællandske og lollandske herregårdes mejerivirksomhed. Andelsselskabet Trifolium. 1972. 287 s., ill.
- Dansk mejeristat. Red. af G. Ellbrecht. 1931. Bd. 1-2.
- Bd. 2, s. 381-82: Maribo Mejeri.
- Bd. 2, s. 382-83: Midtollands Andelsmejeri.
- Bd. 2, s. 397-98: Stokkemarke Andelsmejeri.
- Bd. 2, s. 408-09: Trifolium Andelsmejeri.
- Bd. 2, s. 423-24: Østofte Andelsmejeri.
- Hansen, Robert: Trifoliums nye filialmejeri i Maribo. Nordisk Mejeri Tidsskrift, årg. 16, 1950, s. 147-48, 150-53, ill.
- Mejeriet »Trifolium«, Illustreret Tidende 1915-16, nr. 52, s. V, ill.

Havebrug

- Erstad, Troels: To haver i Maribo. Havekunst, årg. 16, 1935, s. 121-24, ill.
- Tholle, Johs.: Danske Klosterhaver i Fortid og Nutid. Gads danske Magasin, årg. 18, 1924, s. 329-44, ill.
- Tholle, Johs.: Haver og have dyrkning i Lollands og Falsters købstæder. LFÅ 1934, s. 36-43, LFÅ 1935, s. 96-110.
- Tholle, Johs.: Lollands og Falsters Bonde- og Landsbyhaver gennem vekslende Tider. LFÅ 1928, s. 109-50, ill.

Håndværk og industri

- Arnberg, V.: Maribo kommunale Elektricitetsværk 1911-1936. Maribo, 1936, 32 s., ill.
- Arnberg, V.: Maribo kommunale Vandværk. 1907 - 7. December - 1932. Maribo, 1932, 16 s.
- Bertouch-Lehn, Rud.: På sporet af vort ældste jernstøberi. LFÅ 1968, s. 114-126, ill., litt. Poulsens jernstøberi i Bandholm.
- Christoffersen, P.: Mariebo Haandværker- og Industriforening. 1868-1943. Festskrift. Maribo, 1943. 111 s., ill.
- Johansen, Ernst: Elektrificeringen af A/S Mariebo Dampmølle. Elektroteknikeren, årg. 25, 1929, s. 5-9, ill.
- Lollands Bagermesterforening. 1912 - 9. september - 1937. Maribo (1937). 32 s., ill.
- Maribo Dampmølle. Hver 8. dag. 1906-07, 9. dec.
- Aktieselskabet Maribo Dampmølle. Illustreret Tidende, 1915-16, nr. 52, s.: IV, ill.
- Maribo kommunale Gasværk i hundrede år. 1865-1965. 1965. 10 s., ill.
- Maribo Sukkerfabrik. Illustreret Tidende, 1915-16, s. 630, ill.
- Nørregaard, Anker: Lertøj og Pottemagere på Lolland-Falster. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Årsskrift 1964, s. 25 ff. om Maribo.
- Petersen, Carl: Lollands sidste haandpottemageri. LFÅ 1943, s. 130-140, ill.
- Carl H. Th. Petersens pottemageri i Maribo.

Handel

- Brødr. Henrichsens Eftf. i Maribo. Illustreret Tidende, 1915-16, nr. 52, s. VIII, ill. Købmandsgaard.
- Aktieselskabet C. A. Qvade & Co. Illustreret Tidende, 1915-16, nr. 52, s. VI, ill.
- Aktieselskabet C. A. Qvade & Co. 1843 - 1. maj - 1943. Maribo, 1943. 408 s., ill.
- Aktieselskabet C. A. Qvade & Co. 1843 - 1. maj - 1968. 36 s., ill.
- Otto Roug, Maribo. Illustreret Tidende, 1915-16, nr. 52, s. VII, ill. Isenkramforretning.
- Aktieselskabet P. Hatten & Co., Maribo - Nakskov. 1945, 40 upag. s., 8 tvl., ill.
- Søgaard, E. Wilh.: J. R. Deins boghandel Maribo 1852-1952. Bøger gennem 100 år. Maribo, 1952. 15 s., ill.

Pengeinstitutter

- A/S Diskonto- og Laanbanken i Maribo. Illustreret Tidende 1915-16, nr. 52, s. III, ill.
- Aktieselskabet Diskonto- og Laanbanken i Maribo. 1854-1904. Maribo, 1904, 8 s.

- Aktieselskabet Diskonto- og Laanebanken i Maribo, 1854 - 11. september - 1929. Maribo 1929. Indhold: se Almen historie.
- Langkilde, Hans Erling: Diskonto- og Laanebank i Maribo. Af Hans Erling Langkilde, Ib Martin Jensen og Axel Jørgensen. Arkitekten, Månedshæfte, årg. 50, 1948, s. 12-14, ill.
- Lollands Spare- og Laanebank 1842-1892. Nakskov, 1892. 13 s.
- Den lollandske Landbostands Sparekasse. 1870 - 26. november - 1970. En billedkavalkade over udviklingen i Nakskov og på Vestlolland. Hovedlinier i erhvervsvilkårene 1945-70. Maribo, 1970. 239 s., ill.
- Fotos fra afdelingerne i Maribo s. 135-38, Stokkemarke s. 141, Bandholm s. 143 samt af Hans W. Larsens relieffer på Maribo Sparekasse s. 220, 222-239.
- Den lollandske Landbostands Sparekasse gennem 75 år. Nakskov, 1945. 362 s., ill.
- Kontorer i Maribo og Stokkemarke s. 297-300.
- Et sekel genspejlet i slægtskorrespondance med tilknytning til Diskonto- og Laanebanken i Maribo (Maribo Bank). 1854 - 11. september - 1954. Maribo, Lollandsposten, 1954. 107 upag. s., ill. Manuskript: Kr. Møller. Personalefortegnelse og regnskabsoversigt.

SAMFÆRDSEL

Landeveje og broer

- Lundbye, J. T.: Vejenes udviklingshistorie på Lolland og Falster. LFÅ 1920, s. 1-16, ill.
- Lundsfryd, V. E.: Fugleflugtslinie eller slangelinie. Ingeniøren, årg. 50, 1941. Almindelig del s. 100-02, ill. Kritik af vejføringen vest om Maribo.

Postvæsen

- Tholl, A.: En hjælpsom postfører? (Blækannulering, Stokkemarke). Nordisk Filatelistisk Tidsskrift, årg. 79, 1972, nr. 6, s. 138-139, ill.

Jernbaner

- Thomassen, P.: Jernbanerne på Lolland-Falster. LFÅ 1969, s. 39-46.

Lollandsbanen

- Hansen, J. og L. A. Damm: Det Lolland-Falsterske Jernbane-Selskab 1874-1924. 1924, 106 s., ill.
- Helmø, E.: Nye letbyggede dieseltog til danske privatbaner. Udgivet af Lollandsbanen i anledning af præsentationskørselen den 8/5 1965. 1965, 24 s., ill.

Omslagstitel: Fra førerrum til motor i privatbanernes nye dieseltog.

- Bilag: Lollandsbanens modernisering, 1965, 4 s.
- Lauritsen, Tom: Fra Damphest til Lynette. LFÅ 1974, s. 7-46, ill., litt.
- Wessel Hansen, W.: Lollandsbanens fjernstyrings- og radioanlæg. (Sikringsanlæg). Jernbanen, årg. 11, 1971, nr. 4, s. 8-9, ill.
- Lollandsbanen 1874 - 1. juli - 1974. Af B. Wilcke og P. Thomassen. 1974, 271 s., ill., litt. (Dansk Jernbaneklub, 36).

Maribo-Bandholm Jernbane

- Dansk Jernbane-Klub, Maribo-Bandholm Jernbane (Museumsbanen) og dens rullende materiel. 1967, 46 s., ill.
- Med beretning om driften 1965-66.
- Jensen, Niels: Veteranbaner i Norden. 1974, 96 s., ill., litt., s. 8-18: Museumsbanen Maribo-Bandholm.
- Maribo-Bandholm Jernbane 1869 - 2. nov. - 1969. Af P. Thomassen og B. Wilcke. 1969, 92 s., ill.
- Museumsbanen Maribo-Bandholm. Beskrivelse af museumsmateriellet. Dansk Jernbane-Klub, 1972, 42 s., ill.
- Museumstoget og Maribo-Bandholm Jernbane. Af B. Wilcke og P. Thomassen. 1965, 13 s., ill. (Dansk Jernbaneklub, 7).
- Plum, Ole-Chr. M.: Museumsbanen fylder 10 år! (Maribo-Bandholm Jernbane). Jernbanen, årg. 12, 1972, nr. 4, s. 25-26, ill.
- Skebye Rasmussen, P.: Museumstoget 1961-1970. (Dansk Jernbane-Klub, Maribo-Bandholm Jernbane). Jernbanen, årg. 11, 1971, nr. 1, s. 10-12, ill.
- Wilcke, B. og P. Thomassen: Maribo-Bandholm Jernbane. Hellerup, P. Thomassen. 1962, 12 upag. s., ill. (Dansk Jernbaneklub, 2).

Maribo-Torrig Jernbane

- Wilcke, B. og P. Thomassen: Maribo-Torrig Jernbane. 1967, 59 s., ill. (Dansk Jernbaneklub, 18).

Telefon

- Andersen, Peter Andreas: Lolland-Falsters Telefon Aktieselskab gennem 25 år. 1897-1922. Nykøbing Falster, 1921, 36 s., ill.

ARBEJDERFORHOLD

- Dansk Arbejdsmands-Forbund. Maribo afdeling. 1894-1944. Maribo, 1944, 136 s., ill.
- Jelle Jensen, Georg: Strejken på K.B.E. i Maribo maj 1971. Af Georg Jelle Jensen, Palle Kock, Kurt Aagård Nielsen m. fl. 1971, 17 blade.
- K. Balling Engelsen.

Polakkerne

- Boyhus, Else-Marie: Polakkerne på Lolland-Falster. Udg. af Lolland-Falsters Stiftsmuseum. 1970. 16 s., ill., litt. (Lolland-Falsters Stiftsmuseums Vejledninger).
- Nellemann, George: Polish immigrants in Denmark. The study of a migration and its effects. Særtryk af: Folk, Vol. 7, 1965, s. 89-105, litt.
- Nellemann, George: Polske indvandrere i Danmark. Undersøgelsen af en folkevandring og dens virkninger. København, 1965, 19 s., ill., litt. Særtryk af: Socialt Tidsskrift, 1965, nr. 8.
- Nellemann, George: Den polske indvandring til Lolland-Falster. Lolland-Falsters Historiske Samfund, 1967, 127 s., ill., litt. Særtryk af: Lolland-Falsters Historiske Samfunds årbog, 1967. Med polsk og engelsk resumé.

ÅNDSLIVET

Biblioteker

- Alphabetisk Fortegnelse over Provindsialbogsamlingen i Mariebo, 2-3, 1821.
- Bachmann, Ida: Blindebiblioteker. Bogens Verden, 1936, s. 302-312.
s. 310-312 om forsøgsbibliotek for blinde i Mariebo.
- Behrend, C.: Om oprindelsen til vort ældste stiftsbibliotek. Bogens Verden, 1919-20, s. 57-58.
- Dyssel, Johan Arndt: »Angaaende mit for 3 Aar siden oprettede Laane Bibliothek«. Bogens Verden, 1919-20, s. 208-10.
Brev fra Østofte 1785.
- Folkebibliotekerne i Storstrøms Amt. Udg. af Storstrømsamtets Biblioteksforening. 1974, 88 s., ill.
En analyse af tilstanden i amtets folkebiblioteker i 1973 samt forslag til en ændret biblioteksstruktur.
- Hansen, Holger: Lolland-Falsters Stiftsarkiv. Fortid og Nutid. Bd. 7, hft. 1, 1927-28, s. 30-36.
- Hansen, Robert L.: Det første offentlige blindebibliotek. Bogens Verden, årg. 18, 1936, s. 229-30.
- Hvenegaard Lassen, H.: De danske folkebibliotekers historie 1876-1940. 1962, 353 s. reg. Mariebo: s. 223-24.
- Mariebo Stiftsbibliotek betreffende – Fiskalen for Lollands og Falsters Stift 1817, s. 76-77.
- Nielsen, Helge: Folkebibliotekernes Forgængere, 1960, 677 s., litt.
s. 490-96: Provindsialbogsamlingen i Mariebo.
s. 178-88: Læseselskabet i Østofte sogn.
Johan Arndt Dyssel.

- Nielsen, Lauritz: Danske Stifts- og Skolebiblioteker, 1925, 127 s.
s. 60-65: Mariebo.
- Nye biblioteksbygninger. Stiftsbiblioteket i Mariebo. Bogens Verden, årg. 6, 1924, s. 84-86, ill.
- Ostenfeld, Elisabeth: Stiftsbiblioteket i Mariebo 1794-1944. Af Elisabeth Ostenfeld og V. Valerius. LFÅ 1945, s. 293-337, ill., litt.
Også som særtryk. Nykøbing F. 1945, 45 s.
- Pedersen-Sejerbo: Bogsamlingssagen i Mariebo Amt. Bogsamlingsbladet XIV, 1919-20, s. 31-32.
- Plenge, Jørgen: Centralisation eller decentralisation af dansk blindebiblioteksvæsen. Bogens Verden, 1937, s. 250-257.
- Schultz, C. E.: Lollands og Falsters Bogsamling i Mariebo. Lærde Efterretninger, 1804, s. 655-656.
- Schultz, C. E.: Videnskabelig Fortegnelse over Provindsialbogsamlingen i Mariebo, 1, 1811.
- Seidelin, K. H.: Plan til en offentlig dansk Provindsialbogsamling i Mariebo samt Liste paa de allerede skjenkede Bidrag i Bøger og Penge. 1795, 47 s.
- Tøttrup, F. og E. Sidenius: Fortegnelse over de Bøger, som nu 20. Marts 1797 forefindes i den offentlige danske Provindsialbogsamling i Mariebo ... Med nogle Efterretninger Stiftelsen angaaende. Kbh. 1797, 20 + 48 s.
- Tøttrup, F., C. Schultz og E. Sidenius: Tillæg til den i Aaret 1796 trykte Fortegnelse over Bøgerne i den Mariboeske Bogsamling med Efterretninger Bogsamlingen betreffende. Kbh. 1799, 23 s.

Museer

- Boyhus, Else-Marie: Frilandsmuseet i Mariebo. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Årsskrift, 1971, s. 33-48, ill. Også som særtryk. Mariebo, 1971, 16 s., ill.
- Bæksted, Anders: Nyordningen af Lolland-Falsters Stiftsmuseums oldsagsamling. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Årsberetning 1944-45, s. 5-8, ill.
- Bøyesen, Lars Rostrup: Træk af Kunstsamlingens tilblivelse og udvikling. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Årsberetning, 1940-41, s. 3-10.
- Delimat, Tadeusz: Den polske samling i Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Årsskrift, 1959, s. 5-40, ill. – enkelte i farver.
- Halkjær Kristensen, Poul: Nyordningen af museets samlinger for middelalder og renaissance. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Årsberetning, 1944-45, s. 10-12, ill.

Hertig, Henrik: Lolland-Falsters Kunstmuseum. Fortegnelse over malerier og skulpturer. Maribo, 1975, 96 s., ill.

Holck, Axel: En rundtur gennem Stiftsmuseet. Jul på Lolland, 1934, s. 7-11, ill.

Holck, Axel: Stiftsmuseet i Maribo. Samleren V, 1928, s. 137-139, ill.

Isaksen, Birger: Stiftsmuseets polakminder. LFA, 1956, s. 307-09.

Katalog over Samlingerne af historiske Landbrugsredskaber i Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Ved J. Olsen, Maribo, 1905.

Kort Vejledning for besøgende i Frilandsmuseet ca. 1950.

Kort Vejledning til de historiske Samlinger i Lolland-Falsters Stiftsmuseum i Maribo, 1950.

Lolland-Falsters Stiftsmuseum i Maribo. Katalog over de historiske Afdelinger ved J. Olsen, Maribo, 1906, 64 s., ill.

Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Årsberetning. 1940/41- .

Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Udgivet i anledning af museets 75 års jubilæum 29. oktober 1965. Lollands-Postens Bogtrykkeri, 1965, 64 s., ill. Tekst: Else-Marie Boyhus og Henrik Hertig. Foto: Kjeld Snedker.

Maribo Stiftsmuseum. Illustreret Tidende, 1915-16, s. 629, ill.

Nielsen, Ove: Museumsprædagogisk arbejde. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Årsskrift 1973, s. 5-11.

Rasmussen, Hans: Stiftsmuseet i Maribo. Noget for Alle. 1897, s. 161-62, og Søndagsbladet 1897, s. 145.

Steenberg, Jan: Korbuekrucifikser på Lolland. LFA 1936, s. 47-54, ill., litt. (bl. a. kort omtale af Østofte-krucifikset). Genstande i Stiftsmuseet.

Stiftsmuseet i Maribo. Illustreret Tidende, 1890-91, s. 65, ill.

Swane, Leo: Et par ord i anledning af udstillingen i Lolland-Falsters Stiftsmuseum 1940. (Udstilling af billeder fra lolland-falsterske godser). LFA, 1942, s. 1-22, ill.

Valerius, V.: Begyndende kunstliv omkring Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Årsskrift, 1954-55, s. 1-4.

Presse

Christensen, J. V.: Træk af den lolland-falsterske presses historie til ca. 1900. LFA, 1927, s. 1-27, ill.

Kongelig allernaadigst privilegeret Lolland og Falsters Adresse - Contoires Avis. Maribo, 1. sept. 1806-1835. Fra 1807 med titlen: Lolland-Falsters Stifts kongelig alene privilegeret Adresse-Contoires Efterretninger. 1809: Kongelig allernaadigst privilegeret Adresse-Con-

toires Efterretninger for Lollands og Falsters Stift.

Fra 1. okt. 1835 udg. avisen i Nykøbing F., og den hedder: Lolland-Falsters Stiftstidende. Landbrugens Dagblad. Maribo. 1932-56. Særlig udgave af Lollandsposten.

Lollands-Posten, Maribo, 1. januar 1836-. Fra 1. juli 1960 videreført som ugeblad.

Maribo Amts Avis, uafhængigt Dagblad for Lolland-Falster samt Fejø og Femø. Maribo, April 1890-1892. Det senere Lolland-Falsters Venstreblad.

Samleren. Et blad med underholdende og belærende læsning. Red. af J. R. Dein. Nr. 1-107 (med »Lollandsposten«, Maribo, 1861-64).

Bygningskunst

Andersen, Carl: Bankbygningen i Maribo. Dansk Arkitektforenings Tidsskrift, 1913, s. 36-38.

Bandholmsgården. Grevskabet Knuthenborgs enkesæde. Illustreret Tidende, 1867-68, s. 69.

Bertouch-Lehn, Rud: Gl. Skovnæs mejeri. En Maribo idyl. Lolland-Falsters Stiftsmuseum, Årsskrift, 1963, s. 5-17, ill., litt.

Om den gamle pavillon i Bangs Have.

Fredede bygninger. Ny udgave. Udgivet af Det særlige Bygningssyn. 1972, 242 s., ill.

Fredede bygninger i Maribo kommune s. 118-119.

Funch-Espersen, Ove: Pavillon ved Maribo. Architekten, 1910-11, s. 193-96.

Gottlob, K.: Pavillon ved Maribo. Architekten, 1910-11, s. 205-07.

Hvem byggede hvad. 1969. Bind 2, litt.

Hunseby kirke s. 101.

Knuthenborg og Bandholm s. 127.

Maribo (Domkirken, Rådhuset, Hotel Hvide Hus, Diskontobanken) s. 148-150.

Kapellet i Maribo. Architekten, årg. 8, 1905-06, s. 357-58, ill.

Arkitekt: K. Varming.

Den katolske præstegård i Maribo. Architekten, årg. 8, 1905-06, s. 525-26, ill.

Arkitekt: H. Glahn.

Konkurrencen om en udvidelse af Maribo raadhus. Architekten. Ugehæfte, årg. 48, 1946, s. 145-48, ill.

Konkurrencen om udvidelse af Maribo raadhus. Bygmesteren, årg. 39, 1946, s. 151-54, ill.

Langkilde, H. E. og Ib Martin Jensen: Diskonto- og Laanebanken i Maribo, 1940-41. Arkitekten. Månedssblad 1948, s. 12-14.

Maribo Rådhus. Architekten, årg. 76, nr. 8, 1974, ill., s. 153-61: Konkurrence om udvidelse af Maribo rådhus.

Maribo Vandtårn. Architekten, årg. 12, 1909-10, s. 366-67, ill.

- Ingeniør: Georg Jochimsen.
 Billedhugger: Thomas Hansen.
 Postbygningen i Maribo. Arkitekten, årg. 12, 1909-10, s. 309-11, ill.
 Arkitekt: A. Clemmensen.
 Rabøl, I: Kornsilø i Bandholm. Beton-Teknik, årg. 26, 1960, s. 3-14, ill., eng. resumé.
 C. A. Qvade & Co.
 To Vandtårne. (Struer og Maribo). Danmarks kommunale Efterretn. 1909-10, s. 544-45.

KIRKEHISTORIE

- Fra Rationalismens Tid. Ved L. Koch, Kirkehistoriske Samlinger, 1877-80, 3. rk., bd. 2, s. 238-79. Skrivelser fra Lolland-Falsters bisparkiv, bl. a. om Stokkemarke 1794, s. 241-43, og Maribo kirkes restauration 1819, s. 279.
 Kann, A.: Katholske minder på Lolland-Falster. Nordisk ugeblad for katolske kristne, årg. 82, 1934, s. 818-21.
 Lolland-Falsters stift i 150 år. Kbh. 1955, 303 s., ill., litt.
 Stiftsbog og Landemode-akt for Lolland-Falsters Stift. Nykøbing F., 1967-

Kirker

- De danske kirker. Red. af Erik Horskjær. 1968, bd. 6, Lolland-Falster-Møn.
 Maribo domkirke s. 11-16, ill., litt.
 Maribo, Katolsk kirke s. 17.
 Bandholm s. 53.
 Hillested s. 111-12, ill., litt.
 Hunseby s. 122-125, ill., litt.
 Stokkemarke s. 191-94, ill., litt.
 Østofte s. 253-56, ill., litt.
 Danske teglstenskirker. Efter foranstaltning af Kirkeministeriet opmålte af V. Koch m. fl. under ledelse af H. Storck. 53 plancher med beskrivelser af Mogens Clemmensen. 1918. 28 s., fol.
 Hillested kirke s. 8-9, planche 20-22.
 Stokkemarke kirke s. 12-13, planche 28-32.
 Østofte kirke, s. 17-18, planche 48-53.
 Haugner, C. C.: Gamle lollandske kirker. Nakskov, 1915. 191 s., ill.
 Hillested s. 35-36.
 Hunseby s. 64-66.
 Maribo s. 5-12.
 Stokkemarke s. 81-84.
 Østofte s. 127-130.
 Madsen, Herman: Kirkekunst i Danmark. Bd. 1: Fyns stift. Lolland-Falsters stift. 1964, ill., litt.
 Uldall, F.: Danmarks middelalderlige kirkeklokker. 1906. 52 + 334 s., ill.
 Hillested s. 134.
 Hunseby s. 184, 185, 186, 187.
 Maribo s. 54.

MARIBO BYKIRKE

- Maribo Bykirke. Danmarks Kirker. Bd. 8, 1948, s. 88.
 Snedker, Kjeld: Skemminge kirke (Maribo). Lolland-Falsters Stiftsmuseums årsskrift 1962, s. 5-24, ill. noter.

MARIBO DOMKIRKE

- Begravelser i Maribo domkirke fra 1634-1656 og fra 1688-1802. Ved Alfred Larsen. LFÅ 1947, s. 308-25.
 Kordegn Christian Wilhelm Ross' efterladte papirer. Også som særtryk.
 Boeck, Hector: Konsistorialraad J. F. Boeck og Maribo domkirke med præstegaard på Frederik VI's tid. LFÅ 1938, s. 57-96, ill., litt.
 Bolvig, Axel: Maribo domkirke. 148 danske bykirker, 1974, s. 131-35, ill.
 D.-C.: Maribo Domkirkes 500-års jubilæum. Verden og Vi, 1913, nr. 39.
 Danmarks Kirker, Bind 8, I, 1948. Maribo Amt, ill., litt., reg.
 Maribo Domkirke s. 29-88.
 F. B.: Birgittinerkirkernes Indretning. Arkitekten, Bd. 7, 1904-05, s. 194-96.
 Referat af Ludvig Fengers artikel i »Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri»: Om Birgittinerklostrenes Indretning i Vadstena, Maribo og Mariager.
 Felter, Im.: Et gådefuldt fund. Stiftsbog og Landemode-akt, 1973, s. 55, ill.
 Kristusfigur.
 Felter, Immanuel: Maribo domkirke 1416-1966. Med særligt henblik på kirkebygningen i middelalderen og i dag. 1966. 145 s., ill., litt.
 Særtryk af LFÅ 1966, s. 409-551.
 Felter, Im.: Middelalderminder i Maribo domkirke. LFÅ 1962, s. 279-294, ill.
 Fenger, L.: Om Birgittinerkirkernes Indretning i Vadstena, Mariebo og Mariager. Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, 1904, s. 607-23.
 Fra Maribo Kirkes 500-års jubilæum. Verden og Vi, 1913, nr. 45.
 Græsning og vaabenøvelse paa Maribo kirkegaard. Ved J. H. Rosling. LFÅ 1932, s. 170-71.
 Høyen, N.: Mariebo Stiftskirke. Kirkehistoriske Samlinger, 1860-62, 2. rk., bd. 2, s. 666-94.
 Høyen, N. L.: Maribo Stiftskirke. i: Skrifter, II. 1874, s. 298-337, ill.
 Om kirkens arkitektur og bygningshistorie.
 Jensen, Chr. Axel: Danske adelige Gravsten fra Sengotikens og Renæssancens Tid. 1951-53. Textbd. 1-2 + Planchebd.
 Nr. 58, 288, 526, 770, 772 fra Maribo domkirke.
 Jensen, Chr. Axel: Domkirkens Arkitekturhistorie. (Foredragsreferat). Fortid og Nutid VI, 1927, s. 303.

- Lund, E. F. S.: Danske malede portræter. Bd. IX, 1903. Epitafier paa Lolland og Falster. S. 185-87: Maribo Kirke.
- Maribo domkirke. Kirken, der dannede kærnen i det mægtige Birgittinerkloster. Af S. Ø. Tegl, årg. 74, 1971, nr. 4, s. 16-18, ill.
- Maribo Kirke. Ill. Familieblad. 1906-07, s. 231.
- Morris, Franklyn: Maribo cathedral. The American-Scandinavian Review, bd. 43, 1955, s. 58-60, ill.
- Nielsen, N. M.: Den 500-årige Maribo Domkirke. Leonora Christinas grav. Illustreret Tidende 1913-14, nr. 5, s. 46-47, ill.
- Olsen, Oluf: Ligsten. LFÅ 1933, s. 192.
- Om blegning af linned på Maribo kirkegaard. Ved J. H. Rosling. LFÅ 1935, s. 118-19.
- Smidt, C. M.: Maribo Domkirke. Det 4. danske Hjenstavnskursus 1926. Nykøbing F., 1927. LFÅ 1927, s. 204-09, ill.
- Steenberg, Jan: Lauritz Thura og Maribo domkirke. LFÅ 1938, s. 31-39, ill., litt.
- Steenberg, Jan: Maribo domkirke. Vejledning for besøgende. Udg. af Maribo Turistforening, u.å., 10 s., ill.
- Søgaard, Helge: En kisteplade fra Maribo. Købstadmuseet »Den Gamle By«. Årbog 1955, s. 67-69, ill.
- (En kisteplade fra 1638 for Birgitte Steensen anvendt som rivejern).
- Vore domkirker i tekst og billeder. Red. af Jørgen Andersen og Arthur Hansen, 1962, 217 s., ill., litt.
- s. 101-120: Immanuel Felter: Maribo domkirke.
- Kornerup, Bjørn: Fra Hunseby sogn 1848-49. Kirkehistoriske Samlinger, 1954-56, 7. rk., bd. 2, s. 495-505.
- Brev fra sognepræsten L. Gude til professor Martensen 1849.
- Kornerup, Bjørn: En Visitats af Biskop S. Bindedbøll 1861. Kirkehistoriske Samlinger, 1957-59, 7. rk., bd. 3, s. 212-16.
- Brev fra Gude til Martensen, og Bindedbølls visitatsdagbog.
- Neuhaus, Joh.: Indskriften i Hunseby Kirkegaardsdige. Frem, Vor jord 1906, sp. 657-64, 817-21, ill.
- Poulsen, Martin: Af breve fra Hunseby præstegaard, 1848-1866. LFÅ 1956, s. 174-94, ill.
- Breve fra Ludvig Jacob Mendel Gude.
- Rivejern af messingplade og jern. Arv og Eje 1974, Sparetider, s. 69.
- Adam Christopher Knuths kisteplade fra Hunseby kirke.
- Worsaae, Tage: En kuriøs anvendelse af en kisteplade. Arv og Eje, 1966, s. 79-84, ill., litt.
- Adam Christopher Knuths kisteplade fra Hunseby kirke.
- ST. BIRGITTA KIRKE**
- Indvielsen af den katolske kirke i Maribo på Lolland. Nordisk ugeblad for katolske kristne. 1897, s. 563-75. Billeder s. 818-21.
- Katolsk kirke i Maribo. Arkitekten, 1897-98, s. 472-73.
- St. Birgitta kirkens jubilæum. Af E. O. Nordisk Ugeblad for Katholske Kristne, årg. 70, 1922, s. 675-81, 706-12, ill.
- ST. OLAFS KAPEL**
- Danmarks Kirker. Bd. 8, 1948, s. 467, i Saltvig.
- HILLESTED KIRKE**
- Danmarks Kirker, bd. 8, 1948, s. 834-47.
- HUNSEBY KIRKE**
- Bestemmelse om Naadensaaret efter en laalandsk Præst. 1653. Ved Holger Fr. Rørdam. Kirkehistoriske samlinger, 1857-59, 2. rk., bd. 1, s. 137-41.
- Kontrakt, som blev oprettet mellem s. Hr. Peders Arvinger i Hunseby og hans Eftermand Hr. Niels Pral.
- Danmarks Kirker, bd. 8, 1948, s. 905-22.
- Fenger, J. F.: Om Klosterbyggeren Salomon. Kirkehistoriske Samlinger, 1857-59, 2. rk., bd. 1, s. 196-202. Om indskriften i Hunseby kirke.
- Kirkelige Forhold og Personligheder i Kong Frederik II's Tid, ved H. F. Rørdam. VI. Hr. Jens Nielsen i Hundseby og hans »ukristelige Handel«. Kirkehistoriske Samlinger, 1864-66, 2. rk., bd. 3, s. 608-15.
- Sag fra 1566 ml. Axel Urne og dennes foged på Aarsmarke, nu Knuthenborg.
- STOKKEMARKE KIRKE**
- Danmarks Kirker. Bd. 8, I, 1948. Maribo Amt, ill., litt., reg.
- Stokkemarkirke s. 449-66.
- Danmarks runeindskrifter. Ved Lis Jacobsen og Erik Moltke. Under medvirksomhed af Anders Bæksted og K. M. Nielsen. Bd. 1-2 + reg. bd. 1941-42.
- Stokkemarkirke relikviegemme: Text-bd. s. 260-61. Atlas-bd. s. 195.
- Davidson, Valdemar: Stokkemarkirke kirkes restaurering. Stiftsbog og Landemode-akt, 1970, s. 55-59, ill.
- Lund, E. F. S.: Danske malede portræter. Bd. IX, 1903. Epitafier på Lolland og Falster. s. 224-25: Stokkemarkirke.
- Stokkemarkirke. Familievennen. 1855-56, s. 9.
- Stokkemarkirke på Lolland. Nord. Penning-Magazin, 1843, sp. 641-43.

- Wimmer, Ludvig F. A.: De danske runemindesmærker. Bd. 1-4 i 6 bd. 1893-1908.
Stokkemærke relikviegemme: Bd. 4, I, s. 145-146.
- ØSTOFTE KIRKE**
Brøndum, L.: Østofte kirkes 600-års jubilæum. LFÅ 1946, s. 148-154, ill.
- Danmarks Kirker, bd. 8, 1948, s. 848-67. Østofte kirke.
- Franceschi, Gérard: Kalkmalerier fra danske landsbykirker. Foto: Gérard Franceschi. Tekst: Øystein Hjort. 1969, 255 s., ill. Østofte kirke – 3 kalkmalerier – fotografier s. 88, 187, 211.
- Rothe, Eigil: Kalkmalerier i Østofte kirke. LFÅ III, 1915, s. 1-15, 2 tvl., ill.
- Saxtorph, Niels M.: Jeg ser på kalkmalerier. En gennemgang af alle kalkmalerier i danske kirker. 1967, 372 s., ill. Østofte kirke s. 228.
- Østofte kirke. Kirkehistoriske Samlinger. 5. rk., bd. 5, 1909-11, s. 642-43.
Referat af kirkehistorisk møde juli 1910.
- Maribo kloster*
Benzon, Gorm: Da man levede livet i Maribo kloster. Gorm Benzon: Vore gamle kirker og klostre, 1973, s. 195-99, ill. i farver.
- Berthelson, Bertil: Klosterplanen i Maribo. Fornvånen, XL, 1945, s. 160-67, ill.
- Bidrag til dansk klosterhistorie. Ved N. Pedersen. Kirkehistoriske Samlinger, 1881-82, 3. rk., bd. 3, s. 170-85.
Forbindelsen ml. de danske birgittinerklostre belyst ved et pergamentsbrev fra Maribo 1445.
- Bidrag til den danske Reformationshistorie. Af Holger Fr. Rørdam. VIII. Om Reformationen af Herreklostrene. Kirkehistoriske Samlinger. 1860-62, 2. rk., bd. 2, s. 736-65.
s. 757-58: En overenskomst angående en klosterjomfrus forhold og underholdning i Maribo.
s. 759-63: Breve angående prædikanten i Maribo Kloster.
s. 763-64: Om den sædelige Tilstand i Maribo Kloster 1565.
s. 765: Kgl. Befaling om Forsørgelse af to udlevede Præster i Maribo Kloster.
- Boyhus, Else-Marie: Lolland-Falster. En historisk billedbog. LFÅ 1972, 90 s., ill. s. 38 klostre.
- Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen med udtog af de hidtil utrykte. (Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis). Udg. ved K. Erslev. 1894-1912. Bd. 1-4.
Nr. 5607 købstadrettigheder.
Nr. 7636 gavebrev til klosteret.
Nr. 7921 gavebrev til klosteret.
- Hansen, H. J.: Af Maribo Klosters historie. Fra Arkiv og Museum. 1905-08, s. 298-304.
Det kirkehistoriske Møde i Maribo Stiftskirke. Kirkehistoriske Samlinger, 1897-99, 4. rk., bd. 5, s. 194-98.
Referat af foredrag om Birgitta-ordenen og om de religiøse forhold på Lolland i det 16. årh.
- Knudsen, Gunnar: Fra Maribo Klosters nedlæggelse. LFÅ VIII, 1920, s. 52-61.
- Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder. Oslo 1956, bd. 1, sp. 554-82, litt. Birgittakult. Birgittarevelationer. Birgittin-kyrka och -kloster. Birgittinorden. Birgittinsk ikonografi. Birgittinsk konst.
- Lauring, Palle: Her skete det. Bd. 3, Øerne (ikke Sjælland). 1974, ill., litt. Maribo Kloster s. 138-44.
- Lorenzen, Vilh.: De danske Brigittinerklostres bygningshistorie. Med tegninger og opmålinger af Charles Christensen. 1922. 75 s. + 10 tvl. ill. (De Danske Klostres Bygningshistorie, 4).
- Møen, Janus: Klosterdamerne på Lolland. De tusend Hjem, 1912, s. 595-96.
- Neergaard, Carl: Bidrag til Danmarks Klosterhistorie. Kirkehistoriske Samlinger 1889-91, 4. rk., bd. 1, s. 741-57.
Maribo Kloster s. 744-46.
- Neergaard, Carl: Grundlæggelsen af Maribo kloster. (Med et tillæg om stiftelsen af Mariager). 1891, 22 s.
Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie. 1890, s. 267-86.
- Nielsen, Niels P.: Livet i Birgittinerklostret i Maribo. Maribo kloster fra 1416-1570. Nykøbing F. Folketidendes Bogtrykkeri, 1934, 20 s.
Særtryk af Lolland-Falsters Folketidende.
- Nørlund, Poul: En nonnering fra Maribo Kloster. (15. årh.) LFÅ XXII, 1934, s. 1-5, ill. (Nye fund på Lolland og Falster, 1).
- Simonsen, C. G.: Birgittinernes nonnekloster i Maribo. Nordisk Ugeblad for Katholske Kristne, årg. 81, 1933, s. 531-33, ill. Forslag om ruinpark.
- Skovgaard, Johanne: De danske Birgittinerklostre. Norden. Årsbok, 1941, s. 26-43, ill.
- Skovgaard, Johanne: Den hellige Birgitta og Maribo kloster. Udg. i anledning af Maribo kirkes 500-års jubilæum. Maribo 1914. 103 s., ill.
Om den hellige Birgittas liv og lære, s. 1-78.
Maribo klostres historie, s. 78-103.
Særtryk af LFÅ 1914, s. 34-134, ill.
- Smidt, C. M.: Birgittinerklostret i Maribo. Søsterklostret og dets forbindelse med kirken. 1935, 32 s., ill. Særtryk af Arb. for Nordisk Oldkyndighed og Historie, 1935, s. 225-56, ill.

Steidl, P. D.: Maribo Kloster som kulturelt centrum. Katolsk Ugeblad, årg. 89, 1941, s. 405-06.

Sædeligheden i Maribo Kloster. En avisfejde paa Lolland-Falster. (Heri bl. a. et indlæg af J. Oskar Andersen). Nord. Ugeblad for katolske kristne, årg. 77, 1929, s. 843-49.

Troels-Lund, Troels: Dagligt liv i Norden i det 16. årh. 6. udg., ved Erik Kjersgaard. Bd. 6, ill., 1969.

Maribo kloster s. 501-21, ill.

Troels-Lund, Troels: Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16. Årh. Bd. 12, 1895. Om det daglige liv i Maribo jomfrukloster fra 1556-1621, s. 329-70.

UNDERVISNINGSVÆSEN

Abed. Dan danske Folkehøjskole gennem hundrede Aar. Bd. 1, 1939.

Abed. Folkehøjskolen i Abed på Lolland, Hindholm 1888-89, s. 18-21.

Amtscentralen i Storstrøms amt. Betænkning afgivet af det af Danmarks Lærerforenings kredse i Storstrøms amt den 16. april 1971 nedsatte udvalg. 1972, 40 s., ill.

Et besøg på skolecentralen i Maribo. Børn og Bøger, årg. 17, 1964-65, s. 60-62, ill.

Illeris, Niels: En mønsterskole. Folkeskolen, 1910, s. 421, Skelstrup.

Jørgensen, J. K.: Maribo private Realskole 1871-1931. (Med Dimittendliste). Maribo, 1931, 32 s., ill.

(Maribo private Realskole, Aarsberetning 1930-31. Oprtrykt i Den danske Realskole, årg. 33, 1931, s. 298-303).

Larsen, Egon: Kaj Munks skole i Maribo. (Maribo private Realskole). Gads Danske Magasin, XL, 1946, s. 505-10.

Limes. Årg. 1- , 1962- . Skoleblad for Maribo Gymnasium.

Maribo Gymnasium. Årsberetning 1938- Maribo kommunale mellem- og realskole. Årsberetning. Festskrift 1909-1934. Maribo. Lollands-Postens Bogtrykkeri, 1934. 24 s., ill.

SÆDER OG SKIKKE

LEVE- OG TÆNKESÆT

Hansen, Th. J.: Træk af dagligt liv i en lollandsk landsby 70 år tilbage. LFÅ 1916, s. 102-115, 1917 s. 106-125, 1918 s. 88-98, 1920 s. 121-135, ill.

Holck, Ida: Præstegårdsliv på Lolland i tiden 1800-1870. To lollandske præstekoner. LFÅ 1945, s. 415-427, ill. (Hunseby præstegård og Sandby præstegård).

Ussing, Henrik: Lollandsk landsbyliv i 19. årh. Efter optegnelser af lærer J. Jørgensen m. fl. Udgivet af Lolland-Falsters historiske Samfund. Nykøbing F., 1937, 199 s., ill., »sognefogedgården« i Østofte.

Enkelte livsforhold

Grüner-Nielsen, H.: Vore ældste folkedanse. Langdans og polskdans. 1917. 69 s. + tillæg (Danmarks Folkeminder, 16). s. 54 den lollandske »Stokkemarke springdans«.

Mariebo Gymnastikforening. 1902-1927. Mariebo, 1927. 32 s., ill.

Maribo Skakklub 1911-1971. Få ord om mange år. Lollands-Postens Bogtrykkeri, 1971. 24 s., ill.

Sygdom og sundhed

Kjærgaard, H.: Den første koleraepidemi i Danmark. LFA 1958, s. 18-24.

Petersen, Jul.: Koleraepidemierne med særligt Hensyn til Danmark. 1892. 218 s. Heri s. 84-90 om epidemien i Bandholm 1851 og dens bekæmpelse ved den senere professor Panum.

Åndelig folkekultur

Hjorth Rasmussen, Alan: Maj- og midsommer-skikke på Lolland og Falster, Maribo 1965. 52 s.

Larsen, Jørg.: Midsommertræet i Raa. LFA 1937, s. 110-12.

Sagn fra Østofte sogn. Ved Sv. Jørgensen. LFA 1927, s. 38-40.

Schmidt, August F.: Danmarks Helligkilder. Oversigt og Litteraturfortegnelse, 1926. 159 s., ill., litt.

s. 124-25, nr. 703, Maribo kilde ved Maribo. s. 125, nr. 725, Kogekilden ved Keldernæs strand.

Schmidt, August F.: Helligkilder paa Lolland og Falster. LFA 1924, s. 42-65, ill., litt. Maribo kilde s. 47-48.

Kogekilden, Keldernæs strand s. 50.

Veilager, Johannes: Et par træk af himmelbrevenes historie. Da Just fra Maribo fik besøg af ærkeenglen Michael, og skarpretteren ikke kunne halshugge tjeneren paa Hardenberg. LFÅ 1936, s. 63-68, litt.

Forsorg

Hvilehjemmet i Maribo. Husmoderens blad 1908, s. 41.

Det polske børnehjem i Maribo. Af A. H. Nordisk Ugeblad for Katholske Kristne, årg. 67, 1919, s. 643-45, ill.

TOPOGRAFI

Historisk-topografiske beskrivelser

Danmark. Gyldendals egnsbeskrivelse. Red.: Bent Rying, Gregers A. Jensen og Alice Kennebo. 1969-73. Bd. 1-12, ill.

7: Lolland-Falster-Møn med omliggende øer.

- Danmark, Land og Folk. Historisk-topografisk-statistisk Haandbog. Udg. ved Daniel Bruun. Under Medvirkning af en Række Fagmænd. 1919-23. Bd. 1-5 + registerbind, ill.
I bd. 4: Maribo amt, 160 s., Maribo s. 67-70. Hunseby. Maribo købstads landdistrikt s. 114. Hillested, Østofte, Bandholm s. 119. Stokkemærke s. 122.
Også som særtryk med titlen: Lolland-Falster (Maribo Amt). 1922.
- Danmark før og nu. Red. af Johannes Brøndsted. Under medvirken af Svend Aakjær og Jens Sølvsten. 1952-57. Bd. 1-6, ill.
Bd. 4: Fyn, Lolland-Falster, Bornholm, (Odense, Svendborg, Maribo og Bornholms amter).
- Danske byer og sogne. Historiske og personal-historiske oplysninger om land og by.
Bd. 1: Maribo amt. Med byhistorier v. Knud Hansen. 1931. 384 s., ill.
- Friis, Achton: Danmarks store øer.
Bd. 2: Sjælland, Lolland, Falster, Møn, Bornholm. 1937. 538 s. 77 tvl. Maribo s. 349-54.
- Friis, F. R.: Se J. H. Larsen.
- Friis, J. J. F.: Se Peder Rhode.
- Haugner, C. C.: Gamle lollandske Gaarde. Nakskov, 1912. 128 s., ill.
Hauløkkegaard, s. 109-10.
Knuthenborg, s. 86-89.
Maribo Ladegaard, s. 90-91.
- Haugner, C. C.: Maribo historie. Maribo, 1937-38. Bd. 1-2, ill., litt. (Lolland, 6-7).
1. Kloster og kirke.
2. Købstaden.
- Haugner, C. C.: Maribo og Fejøl Birker. (Fuglse Herreds nordre Del). Nakskov, 1942. 323 s., ill., litt. (Lolland, 8).
Stokkemærke sogn s. 5-56.
Østofte-Bandholm sogne s. 159-231.
Hunseby sogn s. 233-83.
Maribo landsogn s. 284-86.
Hillested sogn s. 287-301.
- Jensen, Chr. Bagge: Provincial-Lexicon over Danmark. Odense, 1830. 32 + 583 s.
- Jørgensen, Svend: Lolland-Falsters herregårde i fortid og nutid. Nykøbing F. 1938. Fol. 172 s., ill.
- Kall Rasmussen, A.: Se J. H. Larsen.
- Larsen, J. H.: Laaland og Falster topographisk beskrevne. 1833-72. 1-2 i 3 bd.
1. Nørre-, Sønder- og Fuglse Herred.
2. Historisk-topografiske Efterretninger om Musse Herred på Laaland.
Bd. 2,1: Maribo sogn. Ved A. Kall Rasmussen.
Bd. 2,2: Nysted, Saxkjøbing og Landsognene i Musse Herred. Ved F. R. Friis.
Stokkemærke: Bd. 1, s. 204-210.
Østofte: Bd. 1, s. 217-225.
Hunseby: Bd. 2,2, s. 46-54.
Hillested: Bd. 2,2, s. 164.
- Lolland og Falster. Turistforeningen for Danmark. Arbobog 1936. 236 s., ill.
- Mølbech, Christian: Ungdomsvandring i mit Fødeland. 2. Del. 1815. (Også med titlen: Fragmenter af en Dagbog skreven paa en Reise i Danmark 1813).
s. 296-299: Maribo.
- Pontoppidan, Erik: Den Danske Atlas. 1767. Bd. 3. Fotografisk optryk. 1968.
s. 234-334 om Lolland.
1774. Bd. 6. Supplement. Sjællands, Lollands og Fyns Stifter. Fotografisk optryk. 1971.
- Rasmussen, A. Kall: Se J. H. Larsen.
- Resenius, Petr.: Atlas Danicus vicatus Augustiss. Monarchæ Christiano V. 1677.
Plan over Maribo ca. 1650.
- Rhode, Peder: Samlinger til de danske Øers Laalands og Falsters Historie. Med en Deel Forandringer, Tillæg og Rettelser paany udg. af J. J. F. Friis. 1859. Bd. 1-2. 1. udg. 1776-99.
- Trap, J. P.: Statistisk-topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark. Speciel Deel. Bd. 1: 2, ill., 1858-60.
Maribo s. 795-800.
Stokkemærke s. 824-25.
Hillested s. 848.
Østofte s. 848-49.
Hunseby s. 851-53.
- Trap, J. P.: Statistisk-topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark. 2. udg. Bd. 4, ill., 1873.
Maribo s. 327-35.
Stokkemærke s. 369-71.
Hillested s. 399.
Østofte s. 399-400.
Hunseby s. 403-05.
- Trap, J. P.: Kongeriget Danmark. 3. omarb. udg. Bd. 3, ill., litt. 1899.
Maribo s. 111-22.
Stokkemærke s. 185-87.
Hillested s. 227-28.
Østofte s. 228-29.
Bandholm s. 229-31.
Hunseby s. 235-37.
- Trap, J. P.: Kongeriget Danmark, 4. udg. Bd. 4, ill., litt., 1923.
Maribo s. 9-21.
Stokkemærke s. 108-12.
Hillested s. 163-64.
Østofte s. 164-66.
Bandholm s. 166-68.
Maribo købstads landdistrikt s. 173-74.
Hunseby s. 174-77.
- Trap, J. P.: Danmark. 5. udg. Bd. 4:3 (= bd. 11), ill., 1955.
Maribo s. 618-33.
Stokkemærke s. 747-51.
Hillested s. 837-38.
Østofte s. 838-43.
Bandholm s. 843-46.

- Maribo købstads landdistrikt s. 851-53.
Hunseby s. 853-58.
- Wedel, Lago Matth.: Indenlandsk Rejse igjennem de betydeligste og skønneste Egne af de danske Provindser. Med Hensyn tildeels paa oecon. og statistiske Gjenstande i Aarene 1799-1804. Odense 1806. (Ogsaa m. tit.: Indenlandsk Reise etc., 2. Bd., Sst. o. A.) s. 170-79: Maribo.
(1803-udg. har ikke Maribo med).

Stednavne

- Danmarks stednavne. Udg. af Stednavneudvalget. Nr. 11. Maribo amts stednavne. Ved Anders Bjerrum og Christian Lisse. 1954, 290 s.
- Fortegnelse over Stednavne paa Lolland, Falster, Fyn og Bornholm. Udg. af Stednavneudvalget. Autoriseret af Statsministeriet. Kbh. 1938, 187 s.

Fund, oldtidsminder

- Galster, Georg: Møntfund fra Maribo amt. LFA 1924, s. 107-27, ill.
- Haugner, C. C.: Lollands oldtidsminder. Nakskov, 1941. 188 s., ill., litt.
- Mathiassen, Therkel: Lolland-Falsters Oldtidsmindsmærker. LFA 1956, s. 161-73.
- Skattefundet fra Nørreballe. Arbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1942, s. 94.
- Snedker, Kjeld: Skemminge kirke. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Årsskrift 1962, s. 5-24, ill. + 1 tavle. Om udgravningen af kirke-tomt i Maribo.
- Snedker, Kjeld: Revshaleborgens gravplads. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Årsskrift 1973, s. 12-24, ill.
- Wichfeld, I.: Fortidsminder fra Egnen om Mariebo Sø. To afhandlinger. 1862, 79 s.
I. Historiske minder fra Mariebo sø og dens nærmeste omegn.
II. Geognostiske og antiqvariske bemærkninger angående Laalands Central-Bassin.

Speciel topografi

BORGØ

- Andersen, Svend: Borgø i Maribo Søndersø. (Danske Vegetationsbilleder, 24). Flora og Fauna, årg. 49, 1943, s. 17-25.
- Brahe, Ivar: Borgø. Herolden, 1886-87, s. 29.
- la Cour, Vilh.: Danske Borganlæg. 1972, bd. 1, ill., litt.
s. 186-90: Revshaleborg.
- Petersen, Sev.: Borgø og dens Fuglesang. u.å., 13 s. (s. 220-32 af uidentificeret værk). Beskrivelse fra sommeren 1882.

ERIKSVOLDE

- Holck, A.: Eriksvolde. LFA 1927, s. 202. Fore-dragsreferat.
- Eriksvolde. Ill. Folkebibliothek. 1874. s. 20-21.
- Eriksvolde. Nyt ill. Ugeblad. 1873. s. 173.
- la Cour, Vilh.: Danske Borganlæg. 1972, bd. 1, ill., litt.
s. 182-85: Eriksvolde.
- Lorenzen, Vilh.: Dronning Margrethes rigsfæstninger på Lolland-Falster. LFA 1962, s. 267-78. Eriksvolde s. 273.

HUNSEBY

- Hunseby kirke og sogn. Nord. Billed-Magazin. 1872. 2. kvartal. s. 81-84, s. 99-102.
- Poulsen, Martin: Ved juletid i Hunseby kirke og præstegaard for hundrede aar siden. LFA 1951, s. 302-315, ill.

KNUTHENBORG

- Bobé, Louis, Gustav Graae og Fr. Jürgensen West: Danske Len. 1916. 534 s.
Knuthenborg s. 147-65.
- Fredningen af Knuthenborg park. Dansk Naturfredning, 1925-26, s. 87-90, ill.
- Den gamle herregaard Knuthenborg. Herolden, 1886-87, s. 84.
- Grevskabet Knuthenborgs Enkesæde. Illustreret Tidende, 1867-68, s. 69, ill.
- Haugner, C. C.: Knuthenborg. Danske slotte og herregaarde, bd. 2, 1943, s. 293-304, ill. 2. udg., bd. 6, 1965, s. 187-208, ill. + 1 farvetavle.
- Holm, Jørgen: Knuthenborg Park på Lolland. Haven, årg. 72, 1972, s. 272-277, ill. Med en liste over nogle af parkens træer og buske.
- Hovedgaarden Knuthenborg paa Lolland. Magazin f. Natur- og Menneske-kundskab. 1844. 1. hft., s. 25-26.
- Hovedgaarden Knuthenborg paa Lolland. Nord. Penning-Magazin. 1843, sp. 687-88.
- Inddæmningen på Knuthenborg. Ill. Tidende, 1869-70, s. 113.
- Jørgensen, Jens K.: Fra haverne paa Knuthenborg. Meddelelser fra Det Kgl. Danske Haveselskab, årg. 14, 1921, s. 49-54, ill.
- Knuth, Adam W.: Knuthenborg Park, Lolland-Danmark. 1970, 24 upag. s., ill.
- Knuth, F. M.: Frugtsortsforsøgene på Knuthenborg. Gartner-Tidende, årg. 73, 1957, s. 175-79, ill.
- Knuth, Frederik Marcus: Knuthenborg park. Dansk Naturfredning, 1925-26, s. 82-86, ill.
- Knuthenborg. Familievennen. 1855-56, s. 97.

Knuthenborg. Han brød sig ikke om det og rev det hele ned. Vore gamle herregårde. Af Per Eilstrup, Kay Nielsen og Holger Rasmussen. 1968, s. 144-47, ill.

Knuthenborgs nye Indkjørselsport. Illustreret Tidende. 1867-68, s. 52, ill.

Larsen, Jørgen Aug.: Kæmpehøjen ved Svanevig. (Lollands folkesagn). LFÅ 1932, s. 173.

Nye bygninger på Knuthenborg. Illustreret Tidende. 1869-70, s. 218.

Pedersen, I. B. H.: Knuthenborg park. Flora og Fauna, årg. 64, 1958, s. 71-74, ill.

Rosenkrantz, Palle: Knuthenborg. Danske Herregaarde ved 1920, II. Lolland-Falster. 1923, s. 1-14, ill.

Struckmann, Erick: Den fredede Knuthenborg park. Danmark, årg. 2, 1941-42, s. 545-51, ill.

Tholle, Johannes: Knuthenborg park og haver. LFÅ 1925, s. 48-61, ill.

Thomsen, Axel: Knuthenborg. Illustreret Tidende, årg. 45, nr. 36, 1904.

Wad, G. L.: Om Eggert Christoffer Knuth og Søster Lerche. Et mindeskrift. 1881, 198 s. Eggert Christoffer Knuth (1643-97) erhvervede Aarsmarke, det nuværende Knuthenborg.

MARIBO

Dejn Christensen, Chr.: En lollandsk idyl, Maribo. Nordisk Turist-Tidsskrift, okt. 1918, s. 18-19, ill.

Gulman, Christian: Maribo. Nordstjernen. 1890-91, s. 568-69.

Holck, A.: Maribo. American-Scandinavian Review XIX, 1931, s. 154-58, ill.

Holck, Axel: Lidt om det gamle Maribo. Illustreret Tidende. 1916, s. 622-24, ill.

Jul i Maribo. 1931. Udgiver: E. Poulsen. Maribo, 1931, 24 s.

Kjøbstaden Maribo på Lolland. Nord. Penning-Magazin, 1843, sp. 671-72, 760-63, 776-78.

Lidt fra Maribo. Søndagsbladet, 1908, s. 237-38.

Lorenzen, Vilh.: Erik af Pommerns byanlæg. Fra Frederiksborg amt. Årbog 1960, Hillerød 1960, s. 37-57, litt.

Helsingør, Landskrona, Maribo.

Maribo. Fredagen, 1877, s. 258-62.

Maribo. Magazin for Natur- og Menneskekundskab, 1843. 3. hft., s. 73-74, s. 89-90.

Maribo. Tegninger af P. Holm. Tekst af A. Holck. Nykøbing F. 1917. 32 upag. s., ill., 12 tegninger af gamle huse i Maribo.

Maribo-Mariebo. Af E. O. Nordisk Ugeblad for Katholske Kristne, årg. 70, 1922, s. 1107-08. Om den korrekte skrivemåde.

Maribos jubilæum. Post festum. Nordisk Ugeblad for Katholske Kristne, årg. 64, 1916, s. 808-13.

Thomsen, Axel: Maribo. Illustreret Tidende, 1903-04, s. 478-79.

MARIBO LADEGAARD

Rise Hansen, C.: Maribo Ladegaard. Danske slotte og herregaarde. Ny samling, bd. 2, 1945, s. 44-47, ill. 2. udg., bd. 6, 1965, s. 209-14, ill.

ØSTOFTE

Holtse, Niels: Af Østofte sogns historie. Erikstrup i 1680'erne. LFÅ 1943, s. 50-77, ill., litt.

Trojel, T.: Gamle Efterretninger om Fuglseherred i Laaland af utrykte Haandskrifter. 2. og sidste Hefte udg. som et Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i Odense Cathedral-Skole den 16de Septbr. 1811 og følgende Dage. Odense, 1811, 31 s.

Østofte sogn s. 14-28.

Byplaner. Byplanlægning

BANDHOLM

Frandsen, Ib: Retningsgivende udstyknings- og bygningsplan for Bandholm strand. Bandholm, 1968. 14 s., ill. Med indledning af F. M. Knuth.

Gottlob, Kaj: Bandholm og omegn. Askø, Fejø, Femø, Vejro. Bygningskulturelle værdier af bebyggelse og bygninger. Udg. af Fonden for Bygnings- og Landskabskultur. 1972. 56 s., ill. + 3 tavler. (Værn af smukke danske huse af bygningskulturel værdi, 7).

MARIBO

Bagtorvsområdet i Maribo. Forslag til fornyelsesplan. Af Scherning Dybbro og Knud Haastруп. 1968, 19 s., ill.

Bygningsvedtægt for Maribo Købstadkommune. Maribo, 1963. 36 s. + kort.

Dispositionsplan for Maribo 1974. Udarbejdet for Maribo byråd i et samarbejde mellem byrådets udvalg for faste ejendomme, kommunens tekniske forvaltning og arkitekterne Scherning Dybbro og Knud Haastруп. 1974. 14 s.

Forslag til dispositionsplan for Maribo kommune. Udgivet af Teknisk Forvaltning i Maribo, 1970-74. Bd. 1-2, ill.

1. Forslag til 1. del af dispositionsplan for Maribo kommune, maj 1970. Forslag til dispositionsplan for Maribo kommune, december 1970. Notat vedrørende placering af institutioner og rekreative anlæg i Maribo kommune, juni 1973.

2. Diverse korrespondance m. v. vedrørende indholdet af bd. 1.

Maribo bykerne 1975-1990. Maribo, 1975. 35 s., ill.

Maribo bykerne. Studiekredsarbejdet 1975. Maribo, 1976, 19 s., ill.

PERSONALHISTORIE

Boisen, Nanna

Jensen, Thyra: Bispinde Nanna Boisen, født Anna Nannestad. 1935. 312 s., ill.

Dyssel, Johan Arndt

Dyssel, L. W. og Vagn Dyssel: Slægten Dyssel. 1951, s. 31-34.

Møller, Elna: Teglt 800 år i Danmark. Tidsskriftet TEGL, 1964. s. 14-17 om J. A. Dyssels skrift og teglbrænding.

Galschiøt, C. L.

Jensen, P.: Minde om Jubellæreren C. L. Galschiøt. Kirkehistoriske Samlinger. 1884-86. 3. rk., bd. 5, s. 338-45. Præst i Stokkemærke 1833-83.

Hahn, Wilhelm

Ernst, Max: Provincialmedicus W. Hahn. LFA 1936, s. 55-62.

Garboe, Axel: Provincialmedicus Hahn i Maribo. Et lille tidssbillede fra det 18. aarhundrede. LFA 1921, s. 77-95, ill., litt.

Tilføjelse: Holm, Viggo: Var provincialmedicus Hahn gift een eller to gange; LFA 1922, s. 145-47.

Hahn, W.: Fra provincialmedicus Hahn's »Ud-tog af mine kalendere, før jeg kasserede dem«. LFA 1923 s. 133-34, 1924 s. 129-30, 1925 s. 129-30, 1926 s. 130-33, 1927 s. 42-43, 1928 s. 171-72, 1929 s. 144-47.

Lokale begivenheder 1759-79.

Ingvordsen, Laurens

Lorenzen, Vilh.: En Mariboborger i senkato-licismens dage. LFA 1951, s. 387-89.

Borger og brygger Laurens Ingvordsen.

Knuth, Frederik Marcus

Thorsøe, Alex: Lehnsgreve Frederik Marcus Knuth, Danmarks Udenrigsminister 1848. 1911, 94 s., ill.

Krarp, Einar

Min far var sagfører. 1963, s. 167-79: Thure Krarp: Einar Krarp 1872-1951.

Også i LFA, 1970, s. 51-63, ill.

Møller, Rasmus

Sørgetaler over biskop Rasmus Møller. Trykt i Maribo 1842.

Rasmussen, Ville

Rasmussen, Ville: Fra erindringens pulterkam-mer. 1970, 125 s., ill.

Rostrup, familien

Møller, F. H.: Spredte oplysninger om familien Rostrup på Lolland i det 19. århundrede. LFA 1962, s. 295-330.

Boede på Stensgård, Stokkemærke sogn (gården nedrevet).

Seidelin, K. H.

Nyerup, R.: i Læsendes Aarbog for 1800, 1801, s. 101-02.

Ulfeldt, Leonora Christina

Andrup, Otto: Leonora Christinas alterklæde. LFA 1922, s. 119-25, ill.

Andrup, O.: Leonora Christinas krucifiks. LFA 1952, s. 117-34, ill.

Birket Smith, S.: Leonora Christina på Maribo kloster. Et bidrag til oplysning om hendes sidste leveår. 1872, 160 s., reg.

Birket Smith, Sophus: Leonora Christina på Maribo Kloster. Danske Samlinger 1869-70, s. 209-38.

Et brev fra biskop P. G. Brammer til Christian Molbech om Leonora Christinas gravkammer. Ved Olaf Carlsen. LFA 1934, s. 58-60.

Fabritius, Albert: Frøken Leonora Christina. LFA 1959, s. 121-48, ill., litt. Foredrag.

Jørgensen, Svend: Kongedatteren i Maribo kloster. I hans: Bag dige og hegn, bd. 1, 1960, s. 119-31, ill., litt.

Paulsen, Jørgen: Samtidige portrætter af Leonora Christina. Lolland-Falsters Stiftsmuseum Årsskrift 1958, s. 1-25, ill., litt.

Petersen, Margrethe: Kongedatteren Leonora Christina Ulfeldt og hendes husbond. En levnedsskildring. Med Kr. Zahrtmanns Leonora Christina billeder. 2. udg.; 1938, 199 s., ill., litt.

Klosterlivets stille fred: s. 183-91.

Rasmussen, Hans: Leonora Christinas grav i Maribo kirke. Wisbechs Almanak 1898, 3 s.

Rasmussen, Hans: Et par minder om Leonora Christina Ulfeldt. LFA 1917, s. 126-30.

Leonora Christinas alterklæde. Leonora Christinas begravelsessted.

Rosling, Jørgen H.: Hvor boede Eleonora Christina på Maribo Kloster? LFA 1928, s. 83-95, litt.

Rosling, Jørgen H.: Kongedatteren Leonora Christinas tilknytning til Maribo kloster og hendes bolig der. Maribo, 1935, 32 s., ill.

Rosling, Jørgen H.: Leonora Christinas bolig i Maribo kloster. LFA 1931, s. 148-50.

Rosling, Jørgen H.: Leonora Christinas grav og stol i Maribo domkirke. LFA 1935, s. 46-56, ill.

Den danske bondes byggesæt gennem tiderne

Af baron *Bertouch-Lehn*

I 1957 skrev baron R. Bertouch-Lehn en artikel, hvori han belyste visse karakteristiske træk med hensyn til den danske bondes byggemåde gennem tiderne. Bertouch-Lehn nævnte også nogle eksempler på særlig interessante gamle lolland-falsterske bondebygninger og nogle af deres beboere, således som hans indtryk blev den gang for en lille snes år siden.

Artiklen bringes til minde om Bertouch-Lehns store indsats i det lokalhistoriske arbejde.

Ingen samfundsgruppes livsform og tankesæt har i vor historie været så stabil, både politisk og kulturelt, som bondestandens. Medens adel og gejstlighed undertiden har stået i modsætningsforhold til landets konge og regering og derfor også har måttet undergå adskillige omvæltninger (reformationen, enevælden o. s. v.), og borgerstanden til tider har været tungen på vægtskålen, har bondestanden stort set stedse været en stabiliserende faktor i samfundet. Ikke i den forstand at den i

ældre tid havde væsentlig indflydelse på landets politik, men derved at den i flid og vindskibelighed passede dagens dont og bar landbrugets byrder igennem tider, hvor landbrugets værdi i samfundsøkonomien vejede tungere end nogen sinde.

Ved siden heraf besad bonden et fond af åndelig kraft til at styre landsbyens anliggender og leve et kulturliv, hvis betydning øgedes ved den kendsgerning, at erhvervene i gamle dage ikke var udspecialiserede på samme måde som nu. De

forskellige samfundsklasser måtte selv varere disse håndværk, såsom at mure, tømre, tække tage, tilvirke sko, klæder, at bage, sy, væve og spinde, at forfærdige redskaber, jagtvåben o. s. v. Dette gav ikke mindst bondestanden lejlighed til at sætte sit præg på byggesæt, bohaver og levevaner.

Her må vi imidlertid indskrænke os til omtale af byggesættet, som alene kan give os nok at tænke på. Ganske vist er det således, at der i dag er levnet uhyre lidt fra, hvad vi kalder virkelig gamle dage. Nationalmuseets undersøgelser fornylig på Lolland-Falster bekræftede dette. Tvungen af afvandring fra landbruget eller tilskyndet ved forbedret rentabilitet har landbrugerne på Lolland-Falster – måske i højere grad end i andre landes landsdele – forholdsvis tidligt moderniseret deres brug og deres bygninger.

Allerede tidligere har Nationalmuseet og Stiftsmuseet i Maribo sikret visse særprægede bygninger på Lolland-Falster fra undergang ved flytning til deres frilandsmuseer, såsom Taagensegaarden og Danemarehuset i Lyngby (som dagspressen nyligt har omtalt) og den 4-længede falsterske gård, Reventlow-skolen. Ane Hugmands hus m. fl. i Maribo. Men nogle ligger endnu på deres gamle plads, såsom „Stokkenæsgaarden“ i Blans som antages at kunne tilbageføres til 1600 tallet og i sin bindingsværks konstruktion minder om „Danmarks ældste bondegård“ i landsbyen Vinkel ved Viborg. Det er naturligvis oftest gårde, som ved udskiftningen omkring 1800 ikke flyttedes ud af landsbyen; sådanne findes endnu flere steder som f. eks. i Gunslev, Havlække og Ho-

leby. Men også mellem udflyttergårdene træffer man endnu smukke og interessante anlæg som „Klokkergaarden“ ved Systofte, dog værd at nævne er også gårde som „Gammelgaard“ i Sløsse sogn, hvor ejeren med megen pietet har forstået at bevare bygningernes gamle stil i det ydre. Her står den 4-længede gårds smukke gamle bindingsværk optrukket både i ladebygningerne og i det statelige stuehus. Den gamle gadeport – med en særlig gangdør til vejen og en ekstra til haven – er velbevaret, og spor af tofteporten forefindes endnu, ligesom den gamle brolægning af stenheller stadig er for hånden. Der er også „Skalsgaarden“ i Ny Egebølle sogn, som endnu har flere lerklinede vægge i laden, og som har interessante eksempler på tilbygninger i tærskeloen og på senere sammenbygning af udlængerne – dog med bevaring af gårdens afløb under den ene hjørnetilbygning. Men her er gadeporten forsvunden, og indkørselen går nu mellem stuehuset og østlængen.

Og der er „Frydenlund“ gård i Nøbbet sogn. Denne gård har Nationalmuseet særligt interesseret sig for, navnlig fordi dens ejere har forstået at bevare en hel del interessant gammelt inventar foruden det Reventlowske skøde. Men vi skal ikke komme nærmere ind derpå, da der allerede er skrevet en del herom fornylig, men blot nævne, at dette vel er den eneste gård på vore øer, der endnu har et vindue med blyindfattede ruder i behold – omend ikke på den oprindelige plads.

Men hvor er de gamle vippebrønde blevet af, vil nogen spørge. Ja, de er næsten ganske forsvundet. Frilandsmu-

seet i Maribo har sikret sig nogle stykker, mens tid var. Den sidste vippebrønd, der endnu er i brug, er uden tvivl den ved Kristine Jydes ejendom i Lillebrænde Skovhuset. Den bruger den gamle dame stadig sommer og vinter. Men også ejendommen iøvrigt rummer – skønt et udflyttersted – mange interessante enkeltheder lige fra bjælkeloftet i dagligstuen til udskuddet i havestuen (mod syd) og til loens gamle bindingsværk og døre.

Men når alt kommer til alt, så er disse gamle huse og gårde slet ikke så gamle endda – allerhøjest et par hundrede år. Vi besidder ikke så gamle bygninger som f. eks. findes i Lund og på Djurgaarden eller på Bygdø eller på Brekke (Skien) – som oftest af træ og endda velbevarede. Dette skyldes ikke blot en hurtigere udvikling i det danske byggesæt, men også vore klimatiske forhold, der netop har været uheldsvangre overfor vore ældste træbygninger. Det var nok hovedårsagen til, at vore trækirker så tidligt måtte erstattes med stensatte kirkebygninger, og således er det også gået med vore vikingehuse, vore træborge o. s. v. Men nu kommer det mest interessante. De tålmodige og grundige undersøgelser, som navnlig Nationalmuseet har udført over et langt åremål, lader os skimte en bestemt linie i bygningssettets udvikling og giver os måske „*the missing link*“ i hele landbobygningernes historie fra vor bofaste kulturs begyndelse.

Nu kan vi byggeteknisk komme tilbage til middelalderen. I Pebringe (nord for Fakse) er for første gang i Danmark en middelalderlig bondegård – rimeligvis stammende fra 1300-årene – blevet ud-

gravet under nogle „gamle“ bygninger, som man for få år siden flyttede til Lyngbymuseet. Nævnte middelaldergård var T-formet med stuelængen i syd, og fra midten af dens nordside og vinkelret på denne udgik en udlænge. Dette kunne konstateres af de sorte pletter i jordlaget, der viste, hvor husets stolper havde stået. De regelmæssige og ret store afstande mellem stolpehullerne tyder på, at væggene har været dannet af bulfjæle $\odot$ vandrette træplanker, der har været notet ind i stolperne. Yderligere kan man af stolpehuller gennem husets midte se, at taget har været båret af suler, *midtsuler*, der vel igen har båret en rygås hen under tagryggen. Det er meget naturligt, at det til Lyngby flyttede stuehus fra omkring 1600 har overtaget sin midtsulekonstruktion – thi en sådan har dette også – fra det middelalderlige hus, på hvis grund det var opført. Lignende resultater opviser udgravningen i Hejninge (ved Slagelse).

Her kunne en gård føres tilbage til ca. 1400, en anden måske endog til 1100-årene. Det sidste hus' vægstolper synes at have stået med uregelmæssige mellemrum, hvilket tydes derhen, at væggene har været lerklinede. Inde i huset fandtes yderligere to rækker stolpehuller, der tyder på en *højremskonstruktion*, d. v. s. at taget har hvilet på bjælker (højremme) båret af disse fritstående stolper, og ikke af ydermurene. En tredje hustomt på samme sted og af lignende konstruktion kan måske endog føres tilbage til sidste halvdel af 1200-tallet.

Ja, man er muligvis endnu kommet længere tilbage i tiden – helt til den tid-

ligste middelalder kort efter år 1000 – ved udgravninger i en i 1775 nedlagt landsby i Store Valby.

Dateringen af sådanne bygningsrester sker på flere måder, f. eks. ved fund af potteskår, mønter, ildsteder, jordhuller og lergulve. – Også anvendelse af syldsten (som underlag for træstolperne), der kom i brug fra 1300-erne, kan være skelsættende. Selve tagværkets teknik har det været sværest at rekonstruere, men også her har heldet fulgt i hælene på grundig videnskabelig forskning fra Nationalmuseets side. På en jernalderboplads nær Hurup i Thy har man således fundet et stykke tag, som under husets brand antagelig er styrtet ned på gulvet. Det bestod af tæt ved hverandre anbragte rafter, ovenpå hvilke der lå et lag af strå eller græs, fastholdt til rafterne med halmsimer. Ovenpå disse igen fandtes spor af græstørv. I virkeligheden er man nu nogenlunde sikker på husenes udseende i den ældre jernalder, for så vidt som disse rektangulære huse havde den typiske højremskonstruktion, som endnu forefindes i bygninger, der stadig er i brug nord for Limfjorden.

Her på Lolland-Falster har videnskaben, som sagt, været sent på færde. Zangenberg nåede ikke at få vore øer med i sine undersøgelser og opmålinger, og Nationalmuseets særlige bondegårdsundersøgelser har først nylig været her. Yderst lidt er levnet, men den meget systematiske undersøgelse bragte dog en højremskonstruktion for dagens lys, dels på Lilleø, dels i Havløkke by.

Den første findes mærkeligt nok i en udflyttergård fra Askø – man har flyttet

hele det solide bindingsværk med, men det er som følge af loens anvendelse ikke så let tilgængeligt for tiden, medens vi har haft mulighed for at studere og fotografere forholdene i Havløkkegården på nærmere hold. Her findes et delvist bevaret stykke af en højremskonstruktion i den endnu resterende lo-længde, hvor man kan iagttage højremmens forløb og sammenhæng med det øvrige bindingsværk samt nogle af de gamle tagspærs forbindelse med højremmen. I hvert fald tør man vel datere loens højremskonstruktion tilbage til 1600-tallet.

Ligeledes finder man her naturligvis endnu nogle lerklinede vægpartier med lodrette støjler, mellem hvilke grenværket flettedes. Stuehuset, der efter gammel skik ligger solret (øst-vest) i forlængelse af den gamle lo, synes også af anseelig alder; således er først for få år siden den gamle bageovn med udskud mod syd nedrevet. Ligeledes findes en ældre længe mod nord, vinkelret på stuehuset.

☆

Alt tyder, som ovenfor anført, på, at højremskonstruktionen, der kendes både fra jernalder og vikingetid, er den ældste, men hvor vidt den kan henføres til bestemte områder i vort land, er endnu ikke fastslået. Dog er det altså givet, at højremskonstruktionen har været anvendt på vore øer.

Hvad der i det foregående er sagt, er alene visse på spredt materiale byggede antydninger af muligheder, som kun videnskaben kan udtale sig om med sikkerhed, når tilstrækkeligt materiale er tilvejebragt og bearbejdet. Vi må håbe, at

Nationalmuseet, så snart det er muligt, vil løse gåderne og klarlægge forholdene med hensyn til vore bondehuses bygningshistorie.

Men allerede i dag kan man sige, at de rester af højremskonstruktionen, der findes her på øerne, er så sjældne – selv Lyngbymuseet ejer kun brudstykker – at

en erhvervelse og bevaring anbefales af Nationalmuseet og er ønskelig for Stiftsmuseet, såfremt muligheder derfor skulle byde sig. Her ligger en lokalpatriotisk opgave, som vor landsdel skylder sig selv at løse.

R. B. L.

Jørgen Ringnis - en lolland-falstersk billedskærer

Af direktør *F. Nabe-Nielsen*, Nykøbing F.

Nabe-Nielsen vil først og fremmest blive husket for sin mægtige indsats for museet Falsters Minder, som i høj grad var hans hjertebarnd. – Nabe-Nielsen var en flittig mand, der satte sig ind i mange ting på det lokalhistoriske område, og han var blandt andet en kender af kirkekunsten på Lolland-Falster. Derfor er det naturligt, at han mindes med en artikel netop fra dette område af hans virkefelt.

I ca. en fjerdedel af Lolland-Falsters stifts kirker findes en altertavle eller prædikestol fra billedskærer Jørgen Ringnis' værksted i Nakskov. Den geografiske beliggenhed af disse kirker inden for stiftet er således, at de 17 kirker ligger på Falster og de 6 på Lolland.

Jørgen Ringnis' virke på Lolland-Falster faldt i tiden ca. 1629- ca. 1653, og han boede vistnok en kort tid i Maribo, før han slog sig ned i Nakskov. Han kan med god grund kaldes en lokal kunstner,

fordi alle hans kirkelige arbejder er lavet til stiftets kirker med undtagelse af to tidlige arbejder, nemlig prædikestolene i Nordborg og Oksbøl kirker på Als. I øvrigt er der ingen anden billedskærer, som vi kender navnet på, der kan opvise et så stort antal billedskærerarbejder i stiftets kirker.

På omtrent samme tid fra ca. 1638 til ca. 1674 boede en anden billedskærer i stiftet. Det var Henrik Werner, der har skåret altertavlerne i Maribo domkirke,

Arninge, Sdr. Kirkeby, Østofte og Horbelev kirker samt uden for stiftet altertavle, korgitter og prædikestol i Sorø kirke, altertavlen i Elmelunde kirke på Møn m. fl. Begges arbejder faldt i baroktiden nærmere betegnet i denne stils første periode, hvor stilen kaldes bruskarok. Navnet kommer af, at stilens ornamentter ligner det menneskelige ørebrusks snirklede forløb, og derfor ses betegnelsen „ørebruskarok“ undertiden anvendt.

Efter navnet Ringnis og også andre oplysninger at dømme var han fra landsbyen Rinkeby ved Flensborg Fjord og lærte faget hos billedskærer Henrik Ringerick (Ringeling) i Flensborg. Ringerick var en af senrenæssancens store mestre, der fra ca. 1583 til kort før 1629 boede i Flensborg og var byens førende billedskærer. Han døde i København 1629, hvortil han var flyttet kort forinden. Lige uden for stiftets grænser – på Vordingborg museum – findes fire udskårne billedfelter fra hans værksted. De stammer fra inventar i Vordingborg kirke. Mesterens bortrejse fra Flensborg kan måske have været årsag til, at Jørgen Ringnis søgte anden arbejdsmark, og det blev som nævnt Lolland-Falster.

Der findes i stiftets kirker billedskærerarbejder, der spænder over hele stilregistret fra gotik til den „stilløse“ periode i 1800-årene. Det gælder for altertavlernes vedkommende, mens prædikestolene først blev nødvendiggjort med reformationen. En nærmere omtale af Jørgen Ringnis og hans arbejder vil være et spring ind i stilrækken, og for at placere hans arbejder i forhold til tidligere stilretninger vil det være naturligt at omtale

tiden før, som gav forudsætninger, grundlag og mål for de opgaver, han blev stillet overfor.

Før reformationen blev det meste større kirkeinventar fremstillet uden for landets grænser, navnlig i Nordtyskland og Nederlandene. Der fandtes også danske værksteder, men deres andel var ret beskeden. De danske værksteder oprettedes ofte ved, at en kongelig eller adelig person indkaldte en billedskærer – eller maler – og lod ham oprette værksted i Danmark. Det bedst kendte eksempel er nok billedskærer Claus Berg, der af dronning Christine, kong Hans' dronning, blev indkaldt fra Lübeck og oprettede værksted i Odense først i 1500-tallet.

Vi har kendskab til en snes gotiske skabaltertavler i det nuværende Lolland-Falsters stift, der indtil 1804 hørte under Fyns stift. Disse altertavler er alle fra før reformationen og sikkert af lybsk eller i hvert fald nordtysk oprindelse. Ni af tavlerne findes endnu i stiftets kirker, nemlig i Sakskøbing, Halsted, Sæddinge, Askø, Engestofte (oprindeligt i Maribo domkirke), Vaalse og Brarup, mens to er ophængt uden oprindelig funktion, den ene i landemodesalen i Maribo og den anden i Horbelev kirke. Sidstnævnte har tidligere været altertavle i Nr. Alslev kirke. Tre er afleveret til Nationalmuseet (fra Birket, Nordlunde og Nr. Vedby kirker). Andre er lavet helt eller delvis om, så de har mistet det oprindelige gotiske præg.

Foruden de gotiske altertavler findes der i stiftets kirker ca. 30 renæssance-tavler, ca. 23 baroktavler og ca. 30 fra senere tid. Af prædikestole findes ca. 50

i renæssance, ca. 29 i barok og resten fra tiden derefter.

Reformationen medførte naturligt andre krav end tidligere til kirkens inventar, og der opstod et behov for at ændre eller forny dette eller i det mindste tilpasse det til den nye læres krav og billedkreds. Det var imidlertid umuligt at forny inventaret i Danmarks ca. 2000 middelalderlige kirker i løbet af nogle få år. Der kan da heller ikke i Lolland-Falsters stift påvises noget endnu bevaret inventar fra tiden lige efter reformationen, måske bortset fra enkelte stolestader.

Sjællands første lutherske biskop Peder Palladius giver i sin visitatsbog sit eget og antagelig tidens syn på kirkens inventar og dets rolle for gudstjenesten og menigheden. Han omtaler først prædikestolen, der jo var noget nyt. Det hedder herom: „En prædikestol skal ikke være en bogstol eller hifgippe neder jorden, men dejligt opbyggt hos den søndre side i kirken, Guds salige ord til hæder og ære, og at hvert menneske kan se sin sognepræst under øjnene“. Om alteret hedder det: – „Ligesom hver kirke haver nok udi een prædikestol, så haver hun ikke flere altre behov end det aleneste“.

Det var ikke så meget det overtagne inventars ydre form – bortset fra ambo, lektoriestol el. lign. – der var modstand imod. Det var nok så meget en del af den overleverede billedtradition, som reformatorerne måtte bryde eller søge at finde nye udtryksformer for. I kirkeordinansen af 1539 står der bl. a.: „... at de billeder, som den vanvittige (i datidens sprog: uforstandige, uvidende) almue dyrker, og til hvilke der er stort tilløb med

afguder, plat skal borttages“. Her ligger sagens kerne. Det drejede sig om helgenbilleder både i kalkmaleri på kirkens vægge og hvælvinger og helgenfigurer af træ og andre maledede helgenbilleder på sidealtre og lægmandsaltre og på øvrigt inventar. Til helgenerne hørte også Jesu moder, jomfru Maria, og til samme kategori kan henregnes billeder af den hellige families liv, som var yndede motiver i kirkekunsten med forbilleder i de apokryfiske evangelier til det nye testamente.

Den første udrensning bestod i, at helgenerne sprang ned fra deres ophøjede stade på alterborde og fra sidealtrenes nicher. Og på kalkmalerierne dækkede hvidtekosten ubarmhjertigt de folkekære fromme mænd og kvinder, der kunne hjælpe mod eller afværge alskens sygdom og ulykke.

Nogle steder anskaffede man ikke nye altertavler, men lavede de gamle om med billeder, der passede til reformationens krav. Det er således tilfældet med den gotiske altertavle i Sæddinge kirke. Her findes ingen helgenbilleder eller -figurer bevaret. Tavlen har motiver fra lidelseshistorien, og nederste del af midterstykket er forsynet med påmalede indskrifter, der kan tænkes at have erstattet helgenfigurer. Det var en ret fredsommelig ændring, men mere drastisk er det, når man på Holstebrotavlen (nu i Nationalmuseet) har forsynet jomfru Maria med skæg og givet hende stav i hånden, så hendes døds-scene er blevet til patriarken Jacob på dødslejet – og i Esrum ladet den gode og fromme abbed Peders kronragede isse forsyne med hår og desuden har givet ham skæg og pibekrave, som har for-

vandlet ham til en brav, dansk præstemand fra denne tid. Ingen til forargelse og fortrydelse.

Det er først op i 1580'erne stiftet begynder at få nye efterreformatoriske altertavler at dømme efter det nu bevarede inventar. Dog er altertavlen i Gedesby kirke fra 1573 og er for øvrigt en tavle af nederlandsk type.

Også prædikestolene i stiftet stammer stort set fra samme tid som de nye altertavler. I det øvrige Danmark findes en del prædikestole med gotisk snitværk, som i mange tilfælde stammer fra andet ældre inventar. I den katolske tid brugtes en læsepult, og det er det, Palladius henlyder til i sin foran anførte omtale af prædikestole. En sådan læsepult kaldtes en ambo eller lektoriestol og var anbragt i koråbningen. Der var ofte to sådanne stole, en i hver side, og fra den nordre oplæstes evangelieteksterne og fra den søndre epistlerne. Den ældst bevarede prædikestol i den form, vi finder i de fleste kirker, er fra Pjedsted ved Fredericia og opbevares nu i Nationalmuseet. Den er fra reformationsåret 1536. En endnu ældre findes i Tirstrup kirke på Djursland. Den er fra 1300-årene og består af norsk klæbersten (fedtsten) med løvværksornamenter i svag relief, men opfylder ikke ganske Palladius' krav om, at menigheden skulle kunne se deres præst „under øjnene“. Stolen må vist nærmest henregnes til lektoriestol eller ambo, og sådanne blev også brugt efter reformationen, indtil kirkerne efterhånden fik prædikestole. Selv efter reformationen forekom lektoriestole. Brarups nuværende prædikestol var af Jørgen Ring-

nis lavet som lektoriestol, og den lidt ældre renæssancestol i Ønslev kirke har tidligere været anbragt oppe under korbu.

Det nævnte behov for kirkeinventar bevirkede, at lokale håndværkere påtog sig opgaver af denne art ved siden af specialværkstederne som Jørgen Ringnis' og Henrik Werners. Navne som Abraham Snedker, Andreas Snedker, Jens Bilthugger o. fl. findes i kirkeregnskaber, og det er sikkert lokale håndværkere, der arbejdede inden for et meget begrænset område. En renæssance-mester, der kendes efter signatur CL og derfor kaldes „CL-mesteren“, har lavet prædikestolen til bl. a. kirkerne i Gurreby, Kettinge og Tirsted samt på Fejø, og meget tyder på, at han også har virket på Sydsjælland.

Billedskæreren fulgte ligesom malerne gamle traditioner med hensyn til symboler, sindbilleder og attributter, eller hvad man nu vil kalde disse udtryksformer. Reformationen brød ikke disse traditioner bortset fra, at motivvalget blev et andet. Evangelister, apostle og andre bibelske personer erstattede nu helgenfigurer og scener fra helgenlegendernes rørende historier. Et vidtgående kendskab til symboler m. v. var en vigtig del af kirkekunsternes uddannelse.

— — —

Jørgen Ringnis kunne ikke helt frigøre sig for sin læretids stil, senrenæssancen, og det ses tydeligt på hans første arbejder. Han beholdt dog hele tiden renæssancens skema for opbygning af altertavler og prædikestole, men fulgte sin egen tids stil med hensyn til ornamenter og andre enkeltheder. Det kan derfor være vanskeligt

alene ud fra stilmæssige kriterier at kende hans arbejder, men her kan kirkeregnskaberne i mange tilfælde træde hjælpende til.

På sit værksted i Nakskov må Ringnis have beskæftiget nogle svende, og den ensartethed, der præger figurerne på de forskellige arbejder, tyder på en form for seriefremstilling. Det har sikkert været almindeligt for de større værksteder af denne art. Det kan derfor ikke fastslås, hvilke dele af arbejdet mesteren selv har udført, men han har lagt navn til og dermed sagt god for arbejdet. Det er gammel håndværkertradition. Hertil hørte egentlig også signering af arbejdet, men Ringnis har kun sat sit mærke på nogle af sine første arbejder, nemlig prædikestolene i Nakskov, Vaalse og Kippinge.

Ringnis fik omkring 100 rdl. for en prædikestol og lidt mere for en altertavle, og det lyder efter vore forhold ikke af ret meget, selvom der tages hensyn til datidens pengeforhold. Hans produktion var imidlertid stor. Der tillægges Ringnis følgende arbejder i stiftets kirker: Altertavlerne i Tillitse, Krønge, Torkilstrup, Gundslev, Nr. Vedby, Nr. Alslev, Kippinge og Systofte og prædikestole i Nakskov, Ryde, Halsted, Toreby, Nykøbing F., Stubbekøbing, Torkilstrup, Nr. Alslev, Vaalse, Kippinge, Brarup, Stadager, Nr. Kirkeby, Eskilstrup, Tingsted, Væggerløse, Falkerslev og Aastrup. Desuden tidligere prædikestole i Systofte og Sdr. Kirkeby. Dele af prædikestolen i Systofte er nu anbragt på altertavlen dér, og enkelt-heder fra Sdr. Kirkeby-stolen findes på Nationalmuseet. Ringnis har ligeledes lavet pulpitur i Nakskov kirke, døbefonten

i Kippinge kirke og antagelig et par epitafer i Nykøbing kirke samt det nu forsvundne korgitter i Nykøbing F. Af sidstnævnte opbevares enkelte dele i kirken og enkelte på museet Falsters Minder. Af verdslige billedskærerarbejder fra hans værksted kendes kun to tresurskabe, hvoraf det ene findes på Frederiksborg og det andet er i privateje. I Nationalmuseets *Danmarks Kirker, Maribo amt, Bd. II* findes en kronologisk fortegnelse over Ringnis' arbejder.

Der kan opstilles en generalnævner for hans altertavler, når der bortses fra de særlige ønsker, bestillerne kan tænkes at have fremsat. Kirkeeejeren var på denne tid i de fleste tilfælde Kronen, og for Falsters vedkommende var kirkerne underlagt Nykøbing slot. Her boede fra 1632 til 1647 den udvalgte prins Christian – Christian IV's ældste søn, der døde året før faderen. Han brugte som monogram et kronet C 5, og det findes på flere af stiftets altertavler fra hans tid og desuden på prædikestolen i Halsted kirke. Monogrammet forveksles let med den senere kong Christian V, hvis monogram i 1695 blev påmalet altertavlen i Torkilstrup kirke.

Altertavlerne består af postamentet (fodstykket), der på ydersidernes rektangulære klodser kan have udskårne våbenskjolde som i Tillitse og Krønge, „dyderne“ som i Kippinge, Nr. Vedby og Systofte eller Moses- og Aronfigurer som i Torkilstrup, Nr. Alslev og Gundslev kirker. Midterstykket mellem disse er ofte delt i to felter med relieffer af „mannareggen“ og „nadveren“, som i Tillitse, Torkilstrup og Nr. Alslev. Sidstnævnte

sted er rækkefølgen byttet om. På tavlerne i Systofte og Kippinge har det første felt relief af „Jesu dåb“. Krønge og Gundlev har kun et felt.

Storstykket domineres af to søjler, en på hver side af alterbilledet. Søjlerne har glatte skafter med bruskarokt bladværk som prydbælte, og søjlerne har korintiske kapitæler. Et sådant karakteristisk barokt træk som de snoede søjler brugte Ringnis ikke. Alterbilledet er malet og er flere steder erstattet af nyere malerier. F. eks. er maleriet på Torkilstrup-tavlen malet af B. S. Ingemanns hustru. Søjlerne skjuler næsten de bagved stående evangeliefigurer af Matthæus og Markus. På mange af tavlerne findes også iorstykket udskårne figurer, der ved attributter er karakteriseret som „dyderne“ tro, håb, kærlighed og retfærdighed eller klogskab.

På topstykket findes de to andre evangelister og andre „dyder“ end de, der findes på orstykket. På nogle tavler ses engle med marterredskaberne og undertiden Peter og Paulus. Øverst på topstykket ses Kristus med jordkulen, og på Nr. Alslev-tavlen er det en engel med samme attribut.

Også for prædikestolenes vedkommende fulgte Ringnis et fast skema, men stolene kan efter felternes udsmykning deles i to grupper. På den første findes relieffer med bibelske motiver og på den anden evangelistfigurer i muslingeskalnicher, der er karakteristisk for Ringnis. Alene står Halsted-stolen, der har våbenskjolde og indskrifter i felterne, tydeligvis efter særlig bestilling.

Den første gruppe udgøres af Ringnis' første arbejder og omfatter de to prædi-

kestole på Als og i Nakskov, Vaalse og Stadager kirker. Der er tre motiver, der findes på alle stolene, og det er korsfæstelsen, opstandelsen og himmelfarten. Af øvrige motiver findes på stolene i Oksbøl, Nakskov og Stadager Isaks ofring, i Oksbøl og Nakskov kobberslangen, i Nordborg og Nakskov syndefaldet, i Nordborg og Vaalse Jesu fødsel og i Nordborg bebudelsen, der også har udgjort et femte felt på Vaalse-stolen, men dette felt opbevares nu på Nationalmuseet. Desuden har Nakskov-stolen også et relief fra gravlæggelsen. Hvis vi sammenligner læremesteren Ringericks før omtalte relieffer på Vordingborg museum med Ringnis' udførelse af tilsvarende motiver, vil vi finde mange lighedspunkter. Ringnis har samme udførelse af de „skyer“, der omgiver Jesu kors, og ligheden er også ganske påfaldende mellem Ringericks og Ringnis' Betlehemsscene på førstnævntes prædikestol i Tinglev i Sønderjylland og sidstnævntes i Vaalse. Her ses i forgrunden lejle og andet rejseudstyr, og figurerens placering er næsten ens.

Den anden gruppe, og det er langt den talrigeste og alle fra efter ca. 1632, har evangelistfigurer, og på de prædikestole, der har flere end fire felter, tillige udskårne figurer af Kristus og Johannes Døbereren. Den eneste undtagelse er Brarup-stolen, der er lavet af den oprindelige lektoriestol; her er der figurer af Moses, Kristus og Johannes Døbereren, mens evangelistfigurerne er opsat andetsteds i kirken.

Med undtagelse af prædikestolene i Nykøbing F. og Stubbekøbing kirker, hvor evangelistattributterne er anbragt i hjør-

nenicher, har alle de andre hjørnefigurer, der består af hermer, de fleste steder med dydernes attributter, men på Nordborg- og Nakskov-stolene dog apostlenes. På Falkerslev-stolen har de drueklaser, og på Torkilstrup-stolen er hjørnefigurerne fjernet. Gesimsen over felterne og underste del og hængestykkerne har bruskarokke ornament, løvehoveder, vrængemasker eller engle med „basunkinder“ efter bedste barokmønster.

Prædikestolenes bærestolpe er de fleste steder en ganske simpel flersidet stolpe, dog bæres Nykøbing-stolen af en Mosesfigur. De snoede bæresøjler på stolene f. eks. i Aastrup, Kippinge og Stadager stammer fra fornyelser i 1700-årene og er altså ikke fra Ringnis' værksted.

Lydhimlene er ofte sekskantede og har under neden en svævende due, helligåndsduen eller inspirationsduen, som den kaldes i denne forbindelse. På lydhimlens hjørner er i reglen anbragt engle med marterredskaberne og øverst Kristus på korset.

Attributtet for Matthæus er i Ringnis' udformning en dreng, der holder et blækhus op mod evangelisten, der står med pen og bog. Denne form er også brugt af Ringerick og bl. a. af Næstved-mesteren Abel Schrøder d. y., men Ringnis har lagt mere funktion i formen. I øvrigt har netop Matthæusattributtet ændret sig gennem tiderne. I de ældste fremstillinger er det et vinget menneske, senere opfattet som en engel, altså et barn med vinger og nu her en dreng. Evangelist-attributterne stam-

mer sikkert fra Ezekiel 1, 5-28, og Johannes Åbenb. 4, 6-8, hvor der berettes om et syn, hvor Gud sidder på sin trone omgivet af fire vingede væsener, et menneske, en okse, en løve og en ørn. Det er karakteristisk for Ringnis, at han lader de tre øvrige evangelistfigurer støtte foden på deres attribut. Det giver figurerne en mere „levende“ holdning end mange andre billedskæreres stive figurer, og det giver tillige attributterne en anden funktion end blot at være kendetegn.

I det store og hele var kunstnerne henvist til at følge de almindelige regler for anvendelse af attributter, men der forekommer enkelte afvigelser. Dyden retfærdighed har som attributter sværd og vægt, men Ringnis bruger ofte at erstatte vægten med et vægtlod.

Faghistorikerne fremhæver Ringnis som en mand, der har lavet håndværksmæssigt kvalitetsarbejde, men de er mere tilbageholdende i vurderingen af hans kunstneriske fantasi. I betragtning af, at han var oplært i renæssancen og kom til at virke som mester i en stil, der stiller store krav til kunstnerens fantasi, kan man ikke helt frakende ham kunstneriske evner i den overgangstid, han levede i. Ringnis kom også til at danne skole, og det var antagelig svende fra hans værksted, der tog arven op. Bl. a. er korgitter og skriftestol i Kippinge kirke udført af en, der var fortrolig med Ringnis' arbejde. Det seneste efter kirkeregnskaberne daterede arbejde af Ringnis er prædikestolen i Nr. Alslev, og den er fra 1652-53.

Lolland-Falster i bogverdenen

Olaf Rude: *Skejten*. Fra Henrik Hertigs bog »*Skejten i kunsten*«.

Skejten i kunsten

I Stiftsmuseets årsskrift for 1975 har Kunstmuseets leder, rektor H. Hertig, skrevet en større artikel om »*Skejten i kunsten*«.

Det er naturligt, at de 32 sider er kommet som en særlig bog, og den fremtræder meget rigt illustreret med gode og velvalgte motiver både i farver og i sort-hvidt, og Bikubens jubilæumsfond har ydet økonomisk støtte.

Det har været almindeligt kendt, at adskillige kunstnere har følt sig tiltrukket af Skejtens særprægede ur-landskab, men det er første gang, at der er kommet en samlet skildring af de kunstnere, som har hentet motiver derfra, og derfor er det et værdifuldt arbejde, som også har vakt opmærksomhed i det øvrige land.

Af *Skejten*-kunstnerne var Olaf Rude så afgjort den mest kendte, men der var også Oluf

Hartmann, Arne Johannessen, Henrik Schouboe, Anne Marie Telmanyi, Erik Heide og Ingemann Andersen.

Kunsten har også sin historie, og der er lolland-falsterske kunstnere, hvis liv og produktion kunne trænge til en samlet belysning. Den gode modtagelse, som »*Skejten i kunsten*« har fået, giver forhåbentlig Maribo-rektoren lyst til at fortsætte og yde endnu flere bidrag til landsdelens kunsthistorie.

Næsgaardbogen 1975

Den faste årlige publikation, som udgives af foreningen »Gamle Næsgaardianere«, er redigeret af Jørgen Mølbjerg.

Bogen fortæller om, hvad der sker året rundt på landbrugsskolen, hvilket skildres af forstander B. Hartvig Larsen. Der omtales også per-

soner med tilknytning til Næsgaard Agerbrugs-skole, og bl. a. er der mindeord over den meget kendte landbrugsskolelærer K. P. Lauridsen, der var meget kendt på Lolland-Falster.

Der er i bogen en række artikler om landbrugsfaglige forhold, og desuden er der en lokalhistorisk artikel. Det er Arnold Pilemand, der fortæller om »Sakskøbing tur-retur med sukkerfabrikkens roetog«. På en underholdende måde fortælles om det store roebanenet, som sukkerfabrikkerne i sin tid havde, og der fortælles om, hvad der kunne opleves på en tur med et roetog i en vagt.

Minoritetsproblemer i Danmark

Fremmedarbejderproblemet er blevet stort med tilhørende mange problemer. Det er derfor naturligt, at der på Gyldendals Forlag er blevet udgivet en bog, »Minoritetsproblemer i Danmark«, redigeret af Jacques Blum.

I den 280 sider store bog er der en snes sider om polakkerne i Danmark og med de mange relationer, som disse særlig har til Lolland-Falster.

Museumsinspektør George Nellemann, der skrev bogen »Den polske indvandring til Lolland og Falster« til Lolland-Falsters Historiske Samfund, går i særlig grad ud fra den undersøgelse, som Nationalmuseet foretog for en halv snes år siden.

Det drejer sig blandt andet om, hvor mange polakker der kom til landsdelen, deres levevilkår, hvordan de klarede sig i Danmark, og hvor meget de har holdt fast på det polske.

En af polakkerne selv, Aleksander Kreuzelnicki, fortæller om, hvordan det gik ham og hans kone i Danmark, og siger: »Skønt vi føler os danske, så er og bliver Polen dog vort fædrene land«.

Danske motor- og sejlskibe efter år 1900

Andreas Laursen har nu ialt udsendt fem bøger om danske skibe, og de er opbyggede ens med en kort indledende tekst og mange tegninger, hvilket giver den bedste opfattelse af, hvilke skibe det drejer sig om.

»Danske motor- og sejlskibe efter år 1900«

er som de tidligere udkommet på Høst & Søn Forlag, og prisen er 54 kr.

Bogen belyser den gradvise overgang til motorfremdrivning, og der er billeder og omtale af en række specialskibe.

Med lokal tilknytning er skoleskibet »Danmark«, der er bygget i Nakskov 1933. En anden Nakskov-båd er motorjagten »Zephyr« fra 1913, der havde været rigget som galease. Motorgaleasen »Lilli«, der blev bygget i Stubbe-købing 1913, blev brugt til paketbåd og sejlede en overgang mellem Skagen og København. Motorskibet »H. C. Andersen« fra 1922 var hjemmehørende i Nakskov og havde tidligere fuld sejlføring. Da maskinkraften holdt sit indtog, blev skibet rigget ned, og lossebomme erstattede de spændte gaffelsejl.

Nørre Ørslev Ungdomsskole 1975

Årsskriftet mindes naturligt A. Th. Geertsen, der sammen med sin hustru i 1937 kom til højskolen for at lede den ind i et nyt spor som ungdomsskole – og gjorde et betydeligt arbejde. Forstander K. Holm Pedersen skriver om Geertsen, der er et digt af ham og også en skildring af hans fader, som viser den gode rod, han havde. Artiklen om »Årets gang« giver et særdeles tiltalende indtryk af, hvad ungdomsskolens betyder. Overlærer Peder Jensen skriver om »Dannelse og uddannelse«, og der er også et Falster-digt af ham. Forstanderen behandler »Frihedens tvang«, Birthe og Th. Tams belyser det alvorlige problem med at være »Ung og arbejdsløs«, og H. Kimer har nogle rids om »Den nye folkeskolelov«. Et par af de unge giver udtryk for deres stilling i samfundet.

Desuden er der oplysninger om bestyrelsen, elevmødet og »Nyt fra gamle elever«.

Stiftsårbogen 1975

Fra lokalhistorisk side vil interessen for stiftsårbogen i første række samle sig om, hvad der findes af historisk stof om forhold og personer.

Domprovst Im. Felter, Maribo, har skrevet om »Himmeldronningen fra Maribo«. Det drejer sig om en altertavle med en fremstilling af Maria som himmeldronning, og domprovsten

giver en interessant udredning herom. Altertavlen, der i sin tid var i domkirken, kom senere til Engestofte kirke, hvor den stadig findes.

Pastor Dijnes, Stokkemarke, skildrer Kaj Munk som livets mand, og udover en skildring af barndommen på Lolland behandles også digterpræstens dramaer.

Den i sin tid kendte stiftsprovst Drejøe, Nykøbing, er i anledning af hundredåret for hans fødsel mindet i en artikel af domprovst Felter.

Drejøe var en særpræget personlighed, og det er ikke mærkeligt, at datteren er præstekonen Anne Sophie Seidelin.

Lolland-Falsters Stiftsmuseum 1975

Stiftsmuseets årsskrift for 1975 har to artikler. Rektor Hertig, der leder kunstmuseet, skriver om »Skejten i kunsten«, men det er også blevet til en selvstændig bog, som derfor omtales for sig selv.

Museets pædagogiske medarbejder, lærer Ove Nielsen, behandler »Snurre og drejek«. Han fortæller om, hvorledes der på Hoffes drejerværksted i Maribo laves det gamle legeredskab toppe. Der er også lidt historie om, hvorledes topspillet har været dyrket gennem tiderne, og det har været langt tilbage.

Årsskriftet har beretningerne om Stiftsmuseet og Kunstmuseet og deres regnskaber for 1974-75. - Beretningerne indeholder mange enkeltheder om det værdifulde arbejde, der foregår.

25 år i Christianssæde-skovene

En virkelig beretning om skovarbejdernes liv og arbejdsforhold ville være meget velkommen. Andreas Julius Thustrup Niensens: »25 år i Christianssæde-skovene«, som er udsendt af forlaget Heureka, Tofterup, Grindsted, opfylder dog ikke ønsket. Det dupliserede hefte på 32 sider har en skildring, som begynder i 1892, men den er for overfladisk og mere lagt an på at være underholdende end at give en virkelig realistisk skildring af det ofte hårde liv i skovene. Der er ingen tvivl om, at den tidligere skovarbejder har vidst meget mere, end heftet giver udtryk for, men han har nok manglet nogen vejledning og bare fortalt løs.

Nr. Alslev Boldklub 75 år

Sporten indtager en så fremtrædende plads i det folkelige liv, at der er skrevet alt for lidt lokalhistorie om den. Ethvert bidrag er derfor velkommen, og det er også »Nr. Alslev Boldklub 75 år – 1. september 1900-1975«. Det er journalist Arne Møller, der har sørget for, bogen er blevet lavet. Der er mange billeder, og en række af dem, der gennem årene har været med til at bære klubben, fortæller nogle minder. En lidt mere samlende historisk skildring synes at mangle – og ikke mindst i betragtning af, at klubben skal være den ældste indenfor fodboldsporten på Lolland-Falster.

Bogen koster 11,50 kr.

Katolsk skole i 60 år

Sct Joseph søstrenes skole i Maribo, der i fjor gennemgik en strukturændring og fik det nye navn »Sankt Birgittaskolen«, har markeret et 60 års jubilæum med at udsende et lille skrift, der med mange billeder og i tekst skildrer den svundne tid. Det gør det ikke mindre interessant, at det er en af søstrene, som selv fortæller om den første tid, hvor der var mange vanskeligheder at overvinde.

De gamle navneklude

Lolland-Falsters Stiftsmuseums store samling af navneklude og en udstilling gav anledning til udsendelse af en bog om navneklude.

Den smukke bog, som koster 18 kr., indeholder museumsinspektør Else-Marie Boyhus' interessante skildring af navnekludenes historie og et katalog over de enkelte. Der er 52 fra perioden 1733-1910, 21 fra perioden 1800-50 og 19 fra tiden efter 1850.

I billeder gengives et stort antal af navnekludene, og et udvalg af mønstre er tegnet af Lena Jørgensen og Else Nielsen.

Navnekludene er som regel lavet af piger i alderen 9-14 år og er blevet brugt som et undervisningsmiddel. Pigerne lærte at sy bogstaver, som de senere kunne bruge, når de skulle sy monogrammer på deres udstyr. Fantasien fik dog også lov til at udfolde sig med fremstillingen af mange forskellige billeder.

Askø i svundne tider

En københavnsk lærer, Niels Stenfeldt, fik interesse for øerne i Smålandshavet: Fejø, Femø og Askø.

Det bevirkede, at han samlede bunker af stof og håndskrev tre bøger, så hver fik sin beskrivelse.

Bogen om Fejø har tidligere været gengivet over flere årgange af årbogen, og nu er bogen om Askø blevet mangfoldiggjort.

Det er Askø Grundejerforning, det vil sige sommerhusejernes sammenslutning, der har taget initiativet hertil. Bogen er fremstillet af ulønnet arbejdskraft, så den har kunnet sælges billigt, men tekniken er desværre ikke den bedste, så helt køn er udseendet ikke blevet.

Stenfeldt brugte mange kilder, og indholdet er dynget sammen i masser af kendsgerninger, men det går desværre noget ud over det læselige, så det bliver tungt at komme igennem.

Berømte fund

Forlaget Forum har udsendt en bog »Berømte fund fra Danmarks oldtid«. Danske arkæologer fortæller. Ole Klindt-Jensen står for udvalget og indledning.

Hensigten med bogen, som har tegninger og illustrationer, er at give udgravernes egen beretning om nogle af de store fund, som er sket. Det er en meget spændende façon og giver et godt indtryk af nogle af de kendte navne indenfor arkæologiens verden.

Der er fire beretninger med fra Lolland-Falster. Professor Chr. Blinkenberg tog sig af jættestuen ved Nørregaard i Slemminge i 1906, hvor der blev fundet et stort antal dolke. De to prægtige lurere, der i 1894 blev fundet i en mose i Radbjerg på Falster, er der fire, som har taget sig af, og det er G. Sarauw, H. C. Broholm, W. Larsen og G. Skjerne. Johs. Brøndsted skildrer Hoby-fundet, der ikke alene er det største på Lolland-Falster, men i hele landet. Den første Juellinge-grav er blevet behandlet af Sophus Müller og Bille Gram.

Bogen, der koster 49,50, har sin styrke i, at kendte danske arkæologer skildrer deres egne udgravninger af berømte fund fra Danmarks oldtid.

Rejseleksikon

Lademanns store rejseleksikon »Danmark« på fem bind indeholder naturligvis meget om Lolland-Falster og efter de udkomne bind at dømmes et meget passende udvalg. Oplysningerne synes at være meget korrekte, og billederne er i flotte farver. Værket, der redigeres af Bernhard Linder, er på fem bind, hvoraf tre giver oversigter, et fjerde har kort, og det femte er guide-oplysninger.

Som jeg oplevede det...

Den kendte skolemand, Sigurd Højby: »Som jeg oplevede det«, der af forlaget Fremad er udsendt til en pris af 59,75, indeholder naturligvis også et kapitel om Maribo. Her var Højby rektor for gymnasiet 1942-54. Det udgør kun 13 sider ud af de 157. De mennesker, der kendte Højby i hans meget rige Maribo-tid, vil nok ikke synes, at kapitlet rigtigt indfrier forventningerne, men virker noget kort og ligesom lidt overfladisk.

Herregården i naturlandskabet

Forfatteren, Steen Estvad Petersen, har lavet en bog om »Herregården i kulturlandskabet«, og den har som grundmotiv samspillet mellem bygningskunst og landskabskunst på nogle danske herregårde. Bogen, der koster 59,50, er udsendt på Arkitektens forlag.

Der er i tekst, billeder og kort behandlet seks danske herregårde, og fra Lolland-Falster er Pederstrup med. På de 12 sider skildrer forfatteren bygninger og stedet og har kritiske bemærkninger om, hvad der er sket. Han siger, at af det gamle Pederstrup med det rige og menneskelige miljø er intet tilbage. Ved at pille uden at skele til samspillet mellem bygningsanlæg og landskab, der på en given tid er skabt helt ud fra specielle forudsætninger, gør man mere fortræd end gavn.

Lolland-Falsters museer og arkiver

Lolland-Falsters Kunstmuseum Maribo.

1. april 1975 til 31. marts 1976.

BYGNINGEN

I forbindelse med den igangværende istandsættelse af Stiftsmuseets hovedbygning er der etableret branddøre ved magasinet og indgangen til grafiksalen, ligesom der er gennembrudt nødudgangsdøre fra grafiksalen og ovenlysbygningen. Desuden er der i fællesskab med Stiftsmuseet og med statsstøtte i henhold til kunstmuseumsloven etableret sikringsanlæg mod brand og tyveri.

UDSTILLINGER

Som led i den nordiske kunstuge i maj 1975 blev der arrangeret en særudstilling af nyere norsk grafik. Derpå vist indtil oktober museets samlede bestand af akvareller, tegninger og grafiske arbejder fra Skejten i grafiksalens monter. Efter næsten to måneders lukning på grund af bygningsarbejderne fulgte fra midt i december til slutningen af marts en særudstilling af nyere europæisk grafik fra en privat-samling. I ovenlyssalen vist i februar arkitekturfotografier fra Gertrud og Christian Elling, og i marts havde vi besøg af 14 medlemmer af kunstnersammenslutningen PRO med malerier, skulpturer og grafisk kunst.

NYERHVERVELSER

Ny Carlsbergfondet har skænket grafik af Jørgen Boberg, Egon Fischer, Knud Hansen, Palle Nielsen, Arne Johannessen, Stig Fogtdal (en farvetegning af »trappeserien« fra Nykøbing F. jernbanestation) og Rasmus Nellemann.

Bikubens Jubilæumsfond har ydet et klække-ligt bidrag til indkøb af malerier og raderinger fra Skejten af Arne Johannessen og Lis Tveden, der begge tilbragte en del af året 1975 i legatboligen Skejtehuset. – Som testamentarisk gave

efter fru Jahn, Maribo, er der modtaget to malerier af Johs. Sej.

For egne midler – iberegnet det årlige stats-tilskud til kunstindkøb ifl. den snart ophævede kunstmuseumslov – er der erhvervet et repræsentativt maleri og to tegninger af Ingemann Andersen, tre af J. F. Clemens' »store« kobberstik, to norske prospekter af Georg Haas, fire tegninger af Wilhelm Marstrand samt tegninger og grafik af nulevende kunstnere – som Ole Schou Olsen, Seppo Mattinen, Palle Nielsen og andre. I alt er den grafiske samling øget med 65 numre.

UDLÅN OG KONSERVING

Til Skovgaard-Museets udstilling af hovedværker i provinsens kunstmuseer i Viborg i oktober-november bidrog vi med Jens Juels maleri »Parti fra Esrom Sø« (1782) og til Københavns Kunstforenings jubilæumsudstilling »Dansk kunst 1915-1945« i marts med tre malerier af Olaf Rude, Jais Nielsen og Erik Raadal.

17 akvareller, tegninger og kobberstik har været til konservering på Statens Museum for Kunst.

PUBLIKATIONER

For første gang i samlingernes 85-årige historie udkom der i juli 1975 – med bidrag fra Ny Carlsbergfondet og forbilledlig trykt i Lollands-Postens Bogtrykkeri – et *katalog over 390 malerier og skulpturer*; det indledes med en kort historisk redegørelse for museets tilblivelse og udvikling og afsluttes med 50 gengivelser på 32 planchesider, hvoraf fem i farver.

I årsskriftet 1975 publicerede Henrik Hertig desuden en afhandling om *Skejten i kunsten* med 15 gengivelser i sort-hvidt og fem i farver. Afhandlingen er tillige udgivet som *særtryk*, der af bidragyderen Bikuben bl. a. er tilstillet alle folketingets medlemmer, naturligvis p. gr. af Olaf Rudes to store malerier fra Skejten,

der smykker folketingsalen under titlen »Dansk landskab«.

Endelig er der udgivet otte *postkort* med farveangivelser af malerier i museets eje. De forhandles – ligesom de to skrifter – under produktionsprisen og har fundet pæn afsætning.

BESTYRELSEN

Det mangeårige bestyrelsesmedlem, dommerfuldmægtig O. Warring, har forladt Maribo og amtet; som Maribo kommunes repræsentant er han afløst af byrådsmedlem Eva Larsen. Borgmester Werner Larsen, der fra 1974 repræsenterede Storstrømsamtets kommuneforening, er ved sin alt for tidlige død blevet efterfulgt af borgmester Fridtjof Nielsen, Holeby.

Da kunstsamlingen for 10 år siden blev udskilt fra Stiftsmuseet som en selvstændig institution, fulgte baron R. Bertouch-Lehn ikke med over i dennes bestyrelse. Ved hans død i 1976 må kunstmuseet alligevel mindes ham i dyb taknemmelighed for den varme interesse, hvormed han både før og efter 1966 omfattede samlingen. Også efter adskillelsen var han ivrig og virksom for dens sag.

Reventlow-Museet, Pederstrup.

De for et par år siden erhvervede to *Kratzenstein-Stub* portrætter af forfatteren, geheimestatsminister Ove Malling - forfatter af »Store og gode gerninger« - og hans hustru er efter langvarig konservering blevet ophængt i museet, hvor også det nyerhvervede portræt af dronning Juliane Marie, malt af en *Pilo-elev*, nu vises. Desuden er samlingerne blevet forøget med et *anonymt portræt* forestillende provst Andreas Brünniche, Skovlænge, gave fra museumsdirektør Eigil Brünniche.

Amtsforvalter Knud Schoubye, Viborg, har skænket hans broder, kgl. skovrider H. S. L. Schoubyes »Beskrivelse af Pederstrups skovdistrikt«, der på udmærket måde supplerer de allerede foreliggende samlinger.

I efteråret 1975 afholdt Skovgaard-museet i Viborg en udstilling af »Udvalgte malerier fra danske kunstmuseer i provinsen«. Vi deltog

med *Jens Juels* portræt af generaldirektør Vilh. Bornemann, medlem af den store landbokommission 1786.

Den for 3 år siden ansatte usædvanlig dygtige og tiltalende museumsforvalter, Robert Sørensen, døde pludseligt den 10. december 1975. Hans enke, fru Jytte Sørensen, er blevet ansat i stillingen.

Falsters Minder, Nykøbing F.

Efter museumsleder F. Nabe-Nielsen's død i juni 1975 blev museet passet af museumsudvalget indtil 1. april 1976, hvor Wilhelm Paa-mejer er blevet ansat som museumsforvalter og daglig leder.

1. juni 1976 er museet blevet tildelt en civil værnepligtig, der skal udføre museums- og arkivarbejde.

Museet har udvidet sin legetøjsudstilling, idet man nu har fået plads til legetøj, der har været opmagasineret. Inden længe vil bondestuen også blive tilgængelig for publikum, og de tilstødende rum kan da give plads for nye udstillinger af museumsgenstande.

I foredragssalen, hvor der har været en mindeudstilling for forfatterinden Helene Strange, er man i gang med en udskiftning af denne. I stedet kommer der nye instruktive udstillinger, der især skal bruges af de mange skoleelever, som benytter museet i forbindelse med deres undervisning i orienteringsfag.

I det forløbne år har man modtaget mange spændende ting som gave, men også indkøbt en del for at supplere samlingerne. Blandt gaverne må især nævnes et polstret møblement udført af mahogni i 1900 af møbelsnedkeren i Bursø ved Maribo samt en stor flisekakkellovn fremstillet på Herman Kählers fabrik i Næstved. Der er købt et chatol i empire-stil med mange indlagte motiver, det er udført af en Nykøbing-snedker i 1820, et Trolldarometer eller Baroskop, der har tilhørt længst afdøde tobaksfabrikant L. Bech, et hånddrevet filmsapparat fra 1915 og to sølvsker, den ene er lavet 1850 af Peter Jespersen, grundlæggeren af det værksted, som nu er opstillet på

museet, den anden ske er lavet 1901 af guldsmed Holm i Østergade.

I forbindelse med et byggeri på den gamle slotsplads har Falsters Minder assisteret Nationalmuseets II afdeling med den praktiske tilrettelægning af udgravningsarbejdet. Der blev gravet knapt 100 meter søgegrøfter i indtil 4 meters dybde. Man registrerede spor af hidtil ukendte voldgrave, men også at man ved sløjfningen af slotsbanken i forrige århundrede havde fjernet alle fundamenter på det undersøgte område.

Der har været en stigning i det samlede besøgstal, især elever fra byens skoler har været flittige gæster, men også mange foreninger er blevet vist rundt på museet. Nykøbing aftenskofole har i lighed med tidligere år haft en udstilling i museets lokaler, visende hvilke fag man kunne få undervisning i. Udstillingen og museet blev i løbet af tre dage besøgt af mere end 600 gæster. Nykøbing omsorgsklub har haft 25 eftermiddagsforedrag med et gennemsnit på 40 deltagere, aftenskolen har haft en studiekreds i lokalhistorie i foredragssalen, og museet har i samarbejde med kulturmindeforeningen afholdt fem foredrag, alle med god tilslutning. Emnerne var: Oldtidsgravene i Frejlev, Jernalderbondens livsvilkår, Nykøbingborgere i Langgade 1600 til 1900, Vikingetiden og Bayeux-tæppet samt Danskeren af i dag.

Om magasinet i Slotsgade har Nykøbing kommune foretaget en oprydning og sanering af området; en gammel uskøn træbygning er fjernet, der er opsat nye raftehegn, og stadsgartnerens folk skaber nu arealet om til en idyllisk gårdsplads med brolægning, buske og blomster.

Falsters egnshistoriske arkiv Nykøbing F.

Arkivet, der er en afdeling af museet Falsters Minder, har i løbet af året 1975 modtaget en hel del billeder, såvel af personer som topografiske samt mange arkivalier, både breve, skudmålsbøger, skøder, kontrakter og andet.

Af særlig vigtige sager må fremhæves: Regnskabsbøger vedrørende lodseriet på Guldborg-

sund, forhandlingsprotokoller for D.s.U. i Nykøbing fra 1919 til 1950, en regnskabsbog for optiker og barometermager A. Lublin, en pladesamling efter afdøde fotograf Hedvig Lublin samt to bøger med håndskreven beretning om en møllersvend, der under Napoleonskrigen blev fordrevet fra Chemnitz i Bøhmen og endte som købmand på torvet i Nykøbing.

Arkivet har givet oplysninger og udlånt billedmateriale til artikler i aviser og bøger, bl. a. til kateket Mørk Hansens optegnelser i årbogen 1975.

Myndighederne har fået oplysninger og kopieret kort til brug ved et beredskab for en eventuel stormflodskatastrofe som den i 1872.

Arkivet har assisteret med tyding af gamle håndskrevne papirer, såsom skøder, »Himmelbreve« og flere dagbøger og krigsfangebreve fra 1864.

Arbejdet med avisregistrering og kartoteksarbejde har ligget stille i en del år; man arbejder nu på at genoptage dette vigtige arbejde.

Aalholm Automobilmuseum Nysted.

Aalholm Automobilmuseum har i løbet af 1975-76 erhvervet endnu 16 veteranbiler - en stor del fra før 1914 - som har bidraget til at gøre samlingen endnu mere attraktiv.

Også et par af de allerældste dansk fabrikerede motorcykler er nu med på udstillingen, ligesom et par kendte sportsvogne fra 50'erne har suppleret den sportsprægede del af samlingen op på en meget spændende måde.

Museet er indtil slutningen af efterårsferien åbent dagligt fra kl. 10.00 til 18.00.

Aalholm Slot kan i år som noget nyt fremvise en meget smuk sommerfuglesamling samt en samling af flinteredskaber fundet på Aalholm jorde gennem tiderne.

Rødby lokalhistoriske arkiv

Interessen for at bevare gamle ting er stigende i disse år. Alt i den stund museerne er kommet i en bedre kontakt med større befolk-

ningskredse, er også spørgsmålet om at indsamle gamle papirer af forskellig art - protokoller, billeder og aviser - blevet aktuelt.

Medens det officielle arkivvæsens beståen ligger flere hundrede år tilbage, er de lokalhistoriske arkiver af nyere dato. Således er der sket en mærkbar stigning i oprettelsen af lokalhistoriske arkiver efter kommunalreformen 1970 vel nok ud fra den betragtning, at nu havde man fået nogle bestandige enheder af en passende størrelse. Noget over halvdelen af landets kommuner har i dag lokalhistoriske arkiver, som er tilmeldt sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver.

Oprettelsen af det lokalhistoriske arkiv for Rødby kommune går kun 4 år tilbage. Det startede på et meget spinkelt grundlag, nemlig et par årgangsaviser og ca. 200 gamle billeder. Et arkiv bliver kun til, hvis der er en interesseret befolkning til at være med i indsamlingsarbejdet, og der er nogle, der er villige til at aflevere. Der må være respekt for de mange, der gerne vil bevare arkivalier af personalhistorisk art i slægten. For foreningsarkivaliernes vedkommende vil det derimod være i den lokale befolknings interesse, at disse vil blive indsamlede i så høj grad som muligt.

Når Rødby lokalhistoriske Arkiv til dato har indsamlet over 18 hyldemeter arkivalier, skyldes det befolkningens særlige interesse og store behjælpelighed med indsamlingen, en interesse, der lader til at vare ved. Billedmaterialet er meget stort, og der rådes over mere end 1500 billeder. En særlig fin samling fra det gamle Rødby og Rødbyhavn er foræret af boghandler Gregers Andersen.

Det lokalhistoriske arkiv står under biblioteket, og det har vist sig at være en udmærket ordning med ret gode lokalemuligheder (de er ikke brandsikrede) og et godt samarbejde.

Når der i dag er en hel god samling at byde på, så kan der til gengæld ydes en vis form for service. Der er med korte mellemrum besøg af foreninger, skoleklasser, enkeltpersoner og klubber, som i en kort orientering bliver informeret om arkivets opbygning og indhold og derefter får det forevist.

I anledning af sammenslutningen af lokalhistoriske arkivers 25 års jubilæum havde arkivet en vandreudstilling, der på landsbasis fortalte noget om lokalhistoriske arkiver. Her benyttedes naturligvis lejligheden til at udstille noget af eget materiale under titlen: »Hvad man mødtes om«. Udstillingen, der vistes i 14 dage, blev en meget stor succes, idet den blev besøgt af over 700. Den beviste, at der er skabt et kulturelt behov gennem dette arkiv, og det er skabt af den lokale befolkning. Her kan man virkelig tale om det, der må være sigtet med et lokalhistorisk arkiv - en befolkning og dens arkiv.

Lolland-Falsters Stiftsmuseum

1. april 1975-31. marts 1976

UNDERSØGELSER

Den eneste større udgravning i beretningsåret har været afdækningen af den middelalderlige boplads i Ravnse (Nr. Alslev sogn). Se herom Stiftsmuseets årsskrift 1976.

Stiftsmuseet er tilsluttet forskningsprojektet »industrialismens bygninger og boliger - det industrielle miljø 1840-1940«, som er startet af Statens humanistiske Forskningsråd. Første fase i projektet er en registrering og en foreløbig undersøgelse af alle virksomheder, der er med i industritællingen 1935. På Lolland er der i beretningsåret undersøgt 47 virksomheder. Arbejdet i marken vil blive fortsat med Nakskovs fabrikker og derefter Falsters. Registrering udføres med tilskud fra Statens humanistiske Forskningsråd.

Undersøgelsen af overgangen til intensivt landbrug er blevet fortsat. Taksationsmaterialet for de gårde, der optog lån, er gennemgået og udskrevet for Fuglse Herred og Maribo Birk fra perioden 1880-1919. Det omfatter ca. halvdelen af hartkornet og giver værdifulde oplysninger om såvel bygninger som sædskifter og besætninger. Materialet er overført til hulkort.

En ny udgave om »Livet i Klokkegården« (gård nr. 3 i Bjørup, Systofte sogn) er under forberedelse. Det er en af de bedste danske folkelivsskildringer, og der stræbes mod en

kommenteret udgave, hvor kommentarerne lægges i hænderne på Dansk Folkemindesamling, Institut for dansk Dialektforskning og Stiftsmuseet. Der har året igennem været arbejdet med realkommentaren.

Der er foretaget en fotoregistrering og opmålinger af stald- og remisebygningerne i Reventlow-parken, førend de blev revet ned.

UDSTILLINGER

Særudstillinger på Hovedmuseet

Udstillingen »Legetøj« stod sommeren over.

Fra midt i oktober til sidst i januar var Hovedmuseet lukket på grund af byggearbejder.

7.-22. februar 1976 vistes en udstilling om bybevaring i *Helsingør*, arrangeret af Maribo kommunes udvalg for faste ejendomme.

7. februar-4. april »*Maribo – en gammel by*«.

Andre udstillinger

I samarbejde med fredningsplanudvalget er der indrettet et minimuseum i Halskov Vænge på Falster. Det blev åbnet i september, og interessen for det har vist sig at være meget stor.

I oktober arrangeredes en udstilling om lokalhistorie på Amtscentralen.

Emnekassen om sukkerroer er så efterspurgt, at det blev nødvendigt med en dublering.

PUBLIKATIONER

Museets egne publikationer

»Legetøj«. Mappe med undervisningsmateriale. Billedark, teksthæfte til billedark. Diasserie med teksthæfte samt lærervejledning til hele materialet.

»Sukkerroer«. Dyrkningens historie, 3. oplag, herefter er hæftet trykt i 2.000 eksemplarer.

Landbruget o. 1800. »Mandens Hverdag« og »Kvindens Hverdag« er udsendt i 2. oplag. Der er udarbejdet en diasserie med tilhørende teksthæfte og elevark samt en lærervejledning til hele materialet.

»Navneklude« ved Else-Marie Boyhus. 52 sider. Udgivet med støtte fra antikvar Carl Julius Petersens hjælpefond.

18 mønstre til navneklude tegnet af Lena Jørgensen og Else Nielsen. Mønstertegningerne kan købes enkeltvis på museet.

Der er udsendt en brochure med oversigt over museet og dets publikationer.

Andre publikationer

På forlaget Wormianum har Else-Marie Boyhus udsendt to bøger i serien Historisk Kogebog, dels et bind om postejer og tærter, dels et om traditionsrige retter.

Else-Marie Boyhus har leveret bidrag til Betænkning afgivet af udvalget vedrørende revision af museumsloven, betænkning nr. 727, 1975, og endvidere skrevet følgende artikler: »Maddens Værksted«, *Skalk* 1975:2, om den regionale struktur i betænkning 727, »Stof fra danske museer«, 1975, nr. 13. »Uddannelse og efteruddannelse af museumsfolk i Danmark«, *SMF-Nytt*, tidsskrift for Sveriges Museimannaförbund, 1975, nr. 4. Anmeldelse af Erik Koed Vestergaards »Danske Egnretter« i *Folk og Kultur*, 1975.

DAGLIGDAGEN UNDER DEN ANDEN VERDENSKRIG

Ud fra et ønske om at gøre grænsen mellem publikum og medarbejder mere flydende indbød museet i oktober 1975 alle, der havde lyst, til at deltage i en undersøgelse af, hvordan man klarede dagligdagen under den anden verdenskrig. Der var stor interesse for emnet, og mange havde mod på at gå i gang med selv at forske. Projektet blev organiseret således, at deltagerne mødtes engang imellem, ca. hver 1½ til 2. måned til fællesmøder, og ind imellem har de så arbejdet selvstændigt i grupper eller enkeltvis – dog med mulighed for at hente hjælp hos de tre instruktører (Else-Marie Boyhus, Ove Nielsen og Finn Ragn-Hansen).

Projektet fortsætter i efteråret 1976. Indtil nu har det resulteret i 90 beretninger og udskrift af aviser og tidsskrifter på ca. 2.500 sider. Langt over 100 mennesker har i kortere eller længere tid været involveret i projektet.

RADIO OG TV

3. maj 1975: Regionalradioens magasin »slap a'«, Johan Brindt besøgte Stiftsmuseet.

4. maj 1975: Else-Marie Boyhus medvirkede i TV-udsendelsen »Kartofler«.

12. maj 1975: Radiomagasinet »Aktuel Historie«, Else-Marie Boyhus om den nye museumslov.

19. maj 1975: Radiomagasinet »Aktuel Historie«, Ove Nielsen om Holeby.

21. maj 1975: Kjeld Snedker medvirkede i en helaftensudsendelse om Lolland-Falster og egnsudviklingen.

23. maj 1975: TV-optagelser i skolen på Frilandsmuseet til undervisningsafdelingen.

15. juni 1975: Optagelser på Frilandsmuseet til en turistfilm om Maribo.

15. august 1975: Regionalradioens magasin »slap a'«, Else-Marie Boyhus om krydderurter og duftplanter.

26. januar 1976: TV-magasinet »landet rundt« bragte et indslag om folkeforskningsprojektet om dagligdagen under anden verdenskrig.

UNDERVISNING

Ove Nielsen har undervist i museets muligheder som et led i Danmarks Lærerforenings kursus for orienteringslærere samt på et kursus for orienteringslærere ved Danmarks lærerhøjskole i Hillerød. Han har undervist i legens historie for elever fra børnehaveseminariet i Nykøbing, og i lokalhistorie på amtscentralen. 21.-28. juni deltog han i museumsforeningens kursus på Try Højskole.

Kjeld Snedker har gennemført en studiekreds om oldtiden.

Else-Marie Boyhus har undervist i madens kulturhistorie, kogeboøger som historisk kilde og køkkenets historie følgende steder: Ankerhus Husholdningsseminarium, husholdningslærernes efteruddannelseskursus på Tune landbrugsskole, for husholdningslærerne i Vestsjællands og Roskilde amter, på amtscentralen i Næstved, på Ankerhus' afdeling for køkkenledere samt for husholdningslærerne i Storstrømsamtet gennemgået Frilandsmuseet og dets pædagogiske muligheder med henblik på madens kulturhistorie.

Museet har bistået Margretheskolen i Maribo

i en feature-uge om lokalhistorie og endvidere givet individuel vejledning til lærere i brugen af museet og dets materialer.

KULTURHISTORISK KURSUS

2.-9. august 1975 gennemførtes i samarbejde med Skalks rejsetjeneste og Folkeuniversitetet et kulturhistorisk kursus på Fuglsang. Sigtet var at indføre deltagerne i alle de topografiske fag, som indgår i museernes daglige arbejde og dermed videregive nogle af de nøgler, museumsfolk har til at forstå et landskab og dets historie. Arrangører og undervisere var fra Stiftsmuseet: Else-Marie Boyhus og Ove Nielsen samt lektor Finn Ragn-Hansen (Maribo Gymnasium). Udefra kom følgende undervisere: museumskonsulent Olfert Voss, museumsinspektør Horst Meesenburg, museumsinspektør Henrik Græbe og stud. mag.'erne Anette Kruse og Niels Jørgen Poulsen. Kurset var fuldt besat. Det blev til gavn og glæde både for deltagere og arrangører, og der er ingen tvivl om, at det er en formidlingsform med store muligheder. I sommeren 1976 vil et lignende kursus blive arrangeret på Skanderborg-egnen.

FOREDRAG *m. m.*

Nakskov Rotary på Frilandsmuseet (Kjeld Snedker).

Lions Club på Frilandsmuseet (Ove Nielsen).

Else-Bjørn Knudsen har demonstreret stoftryk for elever fra pensionisthøjskolen på Marielyst.

Kjeld Snedker har talt om antikviteter i Vestlollands Husmoderforening.

23. november holdt Selskabet for dansk Skolehistorie årsmøde i Maribo, Ove Nielsen foreviste og fortalte om den skolehistoriske udstilling. For forældrene i Fuglse skole har han talt om skolen i gamle dage.

I forbindelse med udstillingen »Maribo – en gammel by« holdt Else-Marie Boyhus foredrag om Maribos historiske bybillede. Maribo-filmen blev vist ved to forestillinger, og der blev arrangeret en del forevisninger for områdets skoler samt for omsorgsklubben fra Nykøbing F.

Else-Marie Boyhus har i Haderslev holdt foredrag om demokrati og kulturpolitik.

HOVEDMUSEET

I sommeren 1975 påbegyndtes den ydre istandsættelse af museets hovedbygning. Til bygningsarbejderne har Storstrøms amtsråd bevilget 700.000 kr. Det er projekteret af arkitekt H. H. Holme Hansen, og hovedentreprisen er overdraget C. Å. Ringtved & Søn. I beretningsåret er der udført følgende: samtlige vinduer er skiftet ud, murværket er hovedrepareret, de fire olielamper, der stod på taget, er taget ned, der er etableret branddøre og brandtrapper samt installeret brandalarmeringsanlæg og et nyt tyverialarmanlæg. I forlængelse af disse store arbejder er der foretaget mindre reparationer og istandsættelser. I januar tog man fat på de ydre arealer og forhallen. Disse arbejder er projekteret i samarbejde med følgende tre kunstnere: Peer Bruun, K. Bjørn Knudsen og Erik Lagoni Jakobsen. Disse arbejder var ikke afsluttet ved udgangen af beretningsåret.

FRILANDSMUSEET

Med tilskud fra fonden til bygnings- og landskabskultur er stråtaget på det gamle mejeri

blevet fornyet på de tre sider og repareret på den fjerde.

Der har været arbejdet på hovedistandsættelsen af skovridergården og på opsætningen af butiksinventaret fra Hovmands købmandsgård i Rødby.

I juni og juli var der folkedans hver anden søndag. Tre week-end'er i august var der demonstration af kartning, spinding og vævning ved Grethe Skrydstrup.

REGISTRERING OG KONSERVERING

Udover den løbende registrering af nyindkomne ting og fotografier er der foretaget en tekstning af pressefotograf Ib Johns arkiv via en gennemgang af lokalpressen fra 1950'erne og -60'erne. Paullis negativarkiv er blevet kopieret og kopierne opklæbet på kort.

Udenfor museet er der i forbindelse med industriundersøgelsen registreret arkiver på Saks-købing Sukkerfabrik og på Nøbbøllegård; sidstnævnte omfatter De danske Sukkerfabrikkers avlsbrug.

Af større konserveringsarbejder kan nævnes konserveringen af jernfundene fra Ravne-gravningen. Den udføres på Nationalmuseet.

Lolland-Falsters historiske Samfund

Oprettet 27/6 1912.

Æresmedlem: Pens. førstelærer A. H. Bendsen, Lindehuset, Maglemer, Maribo.

Bestyrelsen:

Vælges lige år:

Redaktør Verner Hansen, Museumsgade 3, 4930 Maribo, tlf. 88 14 00 (formand). Museumsforvalter W. Paamejer, Thorsensvej 37¹, 4800 Nykøbing F., tlf. 85 20 73 (næstformand). Fru Dagmar Jørgensen, Tåreby. 4920 Søllested, tlf. 91 61 99. Handelsgartner Bek Petersen, Svingelsvej 30, 4900 Naskov, tlf. 92 25 02. Fru Kirsten Suhr, Krårupgård, 4990 Sakskøbing, tlf. 88 20 07. Svend Aage Andersen, Sundbyvej 6, 4862 Guldborg L, tlf. 83 22 91.

Vælges ulige år:

Pastor Viggo Larsen, Gloslunde præstegård, 4983 Dannemare, tlf. 94 41 80 (sekretær). Skoleinspektør A. F. Heyn, Adelgade 52, 4880 Nysted, tlf. 87 15 07. Fru Kristine Asser Hansen, Åstrup, 4850 Stubbekøbing, tlf. 84 40 12.

Redaktions- og forretningsudvalg:

Verner Hansen (årbogsredaktør), Viggo Larsen, A. F. Heyn.

Udvalg for udflugter:

Bek Petersen (formand), Viggo Larsen, W. Paamejer.

Tilsyn med mindestene:

Bek Petersen.

Repræsentantskabet for Institutionen Statsminister C. D. F. Reventlows Minde og bestyrelsen for Pederstrup-museet:

Viggo Larsen.

Bestyrelsen for Lolland-Falsters Stiftsmuseum:
Fru Kirsten Suhr.

Kasserer:

Frk. Louise Hansen, Højbygårdsvej 12. 4960 Holeby.

Revisorer:

Fru Rosa Petersen, Holeby, viceskoleinspektør Finn Hendriksen, Holeby.

Generalforsamlingen:

afholdtes tirsdag den 25. maj 1976 på Havnebiblioteket i Rødbyhavn.

Formanden, redaktør Verner Hansen, indledte med mindeord:

I juni i fjor døde direktør Fr. Nabe-Nielsen, Nykøbing, og hans store værk er skabelsen af »Falsters Minder«, således som det i dag fremstår. Det var i virkeligheden et pionérarbejde, han udførte, idet et museum, der levede en lidt stille og afsondret tilværelse, ved hans indsats kom frem i lyset og fik en rig udvikling. Han sled meget med de mange og store problemer, der var, men når de blev løste, så skyldtes det ikke mindst, at Nabe-Nielsen i høj grad forstod, at museerne skulle have en folkelig baggrund, hvis de rigtig skal lykkes. Han fik samlet en kreds omkring »Falsters Minder« og forstod at inspirere og stadig fastholde interessen hos disse. Nabe-Nielsen havde de menneskelige egenskaber, der skulle til for at være leder og skabe sammenhold om det, der for ham var en hjertesag. Han må have været en lykkelig mand, for det var store resultater, der blev nået til gavn for »Falsters Minder«. Vi vil også huske ham som bestyrelsesmedlem i samfundet, hvor hans naturlige lune kom frem i drøftelserne.

I marts i år kom budskab om baron Rudolf Bertouch-Lehns død i en høj alder. Hans arbejde var som diplomat i høj grad udenfor Danmarks grænser, men man fik et indtryk af, at hans sind altid var hjemme på Lolland, hvor slægten havde sin rod. Derfor følte han det

sikkert som en glæde den dag, han vendte hjem til Lolland og kunne tage fast bopæl her.

Bertouch-Lehn tilførte det lokalhistoriske arbejde umådelig meget. Det skete i særlig grad som formand for Stiftsmuseet og i Lolland-Falsters historiske Samfund som bestyrelsesmedlem og årbogsredaktør. Han havde altid tanker og nye idéer og sparede sig aldrig, når det gjaldt om at arbejde med tingene. Det var altid en glæde at arbejde sammen med Bertouch-Lehn og drøfte spørgsmålene med ham, og lige til det sidste var der stadig noget i det lokalhistoriske arbejde, som han var optaget af. Bertouch-Lehn stod stærkt i sit arbejde, fordi han forstod at omgås alle mennesker og mødte dem med tillid og venlighed. I samarbejdet med Bertouch-Lehn følte man altid hans rige menneskelighed og sans for livets værdier. Det kan om ham med rette siges, at han var af de ædles æt.

De to personligheder vil vi mindes med taknemmelighed, og deres arbejde har sat sig rige spor på Lolland-Falster.

Beretningen

I beretningen sagde formanden:

– Det må noteres, at Lolland-Falster er en af de landsdele, hvor interessen for lokalhistorie er stor og udbredt i alle befolkningskredse.

Dette viser sig på mange måder og også ved, at Lolland-Falsters historiske Samfund i forhold til andre steder i landet har en stor og trofast medlemskare, der tæller ca. 1000.

Årbogen er samfundets ansigt udadtil, og det mærkes i høj grad, at medlemmerne er glade for den. Der bliver lagt megen vægt på, at årbogen fremtræder med et så alsidigt og interessant indhold som muligt, men også i et smukt udstyr, hvilket »Lollands-Posten«s trykkeri i Maribo sørger for.

Årbogen 1975 var på 72 sider og med mange illustrationer. Der var for første gang en tegning på omslaget, hvilket faldt godt ud, og det skyldtes en fin udførelse af fhv. apoteker Strandgaard, Nakskov. I årbogen skrev lektor Marius Hansen, Nakskov, om »Kloster og latinskole i Nakskov«. Afdøde postbud R. K. Nielsen, Guldborg, blev mindet med en arti-

kel »Da jeg tjente tækkemand i Soesmarke«. Arnold Pilemand skildrede »Livet på en stor herregård i mine unge dage«, og der var et udvalg af Mouritz Mørk Hansens livserindringer om hans præstetid i Nykøbing.

Årbogen bragte den sædvanlige omtale af »Lolland-Falster i bogverdenen«, hvorved medlemmerne kan få lejlighed til at følge med i, hvad der udkommer og skrives om landsdelen. Lolland-Falsters museer havde lejlighed til at få en kort beretning med, og der var oplysninger om samfundet.

I årbogen var indlagt en opfordring om til Lolland-Falsters Stiftsmuseum at indsende billeder om handelen på Lolland-Falster i gamle dage. Det var et forsøg på at starte en årlig indsamling af billeder om et bestemt emne, og det vil snart blive taget op til vurdering om, hvilket resultat der er fremkommet.

Der var i årbogen indlagt et brevkort med nogle billige bogtilbud til medlemmerne. Det drejede sig om Svend Jørgensens »Bag digter og hegn I«, Jørgensen og Ussing: »Lollandsk landsbyliv« og Karen Toxværdts optegnelser fra Sydfalster. Desuden også restoplagnene på de ældste af årbøgerne.

Dette har givet et fint resultat, idet et stort antal af medlemmerne har benyttet sig heraf. Det har betydet, at »Lollandsk landsbyliv« og Karen Toxværdts optegnelser er udsolgt, medens der endnu er et mindre oplag tilbage af Svend Jørgensens bog, som ikke kan ventes genoptrykt.

Hvad bøger angår, kan oplyses, at »Sukkerroebogen«, som museumsinspektør Else-Marie Boyhus redigerede og samlede mange bidrag til, snart er udsolgt, men årbogen, hvori stof og billeder også var, kan stadig fås.

En anden af Else-Marie Boyhus' bedrifter, nemlig »Lolland-Falster« - en historisk billedbog - fås stadig. Der er også stadig eksemplarer af: Domprovst Im. Felters: »Maribo Domkirke 1416-1966«. Museumsinspektør George Nellemanns: »Den polske indvandring til Lolland og Falster«, der i en »fremmedarbejder-tid« altid vil have interesse. Desuden er der: Jens Snedkers: »Mine erindringer fra barndom og ungdom« og Allan Hjort Rasmussens: »Maj-

og midsommerskikke på Lolland og Falster».

Af arrangementer var der lørdag den 31. maj planlagt en »hjemstavnsdag« på Næsgaard Agerbrugsskole, men tilmeldelserne var desværre ikke så mange, at en gennemførelse var mulig.

Lørdag den 6. september blev der gennemført en tur til Køge, hvor man besøgte museum, kirke og gamle bygninger i byen. Der blev også aflagt et besøg på Vallø, og i det hele taget fik turen et vellykket forløb.

Der blev mellem Lolland-Falsters Stiftsmuseum, Amtscentralen i Maribo, Fritidsundervisningen i Storstrømsamtet og samfundet indledt et samarbejde. Hensigten herved var at drøfte, hvad der forelå af lokalhistorisk materiale, og hvad der yderligere var brug for. Det kan blandt andet nævnes, at ligesom der findes en lokal fortegnelse over foredragsholdere, så burde der også være det over, hvilke lysbilledserier og film som er til rådighed. Der blev på Amtscentralen afholdt to møder, hvor problemerne blev taget frem og drøftet, og adskillige gode idéer om lokalhistorisk materiale fremkom også. Der skete desværre det kedelige, at møderne tilslutningsmæssigt var en fiasko, idet der kun kom meget få, selv om Amtscentralen havde sendt mange hundrede indbydelser ud til skolerne. Dette bevirkede, at det initiativ, der skulle være fulgt efter møderne, faktisk blev lammet, men sagen tages forhåbentlig op en anden gang.

Lolland-Falsters historiske Samfund har rejst nogle mindestene, som der føres tilsyn med, men nye opgaver har ikke foreligget. Der må iøvrigt gøres opmærksom på, at samfundet ikke har til formål at medvirke ved bevaring af bygninger og jordanlæg, da det er museernes opgave.

Lolland-Falsters historiske Samfund er medlem af sammenslutningen af lokalhistoriske foreninger og derigennem af Dansk historisk Fællesforening. Fællesforeningen omfatter tre afdelinger, og det er foruden de lokalhistoriske foreninger de lokalhistoriske arkiver og museernes sammenslutning. Sammenslutningen af lokalhistoriske foreninger og de lokalhistoriske arkivers forening udgiver i fællesskab et

blad »Lokalhistorisk Journal«, der udkommer fire gange om året, og der kan tegnes abonnement på dette.

Samfundet har et godt samarbejde med museerne og er også repræsenteret i bestyrelsen for Lolland-Falsters Stiftsmuseum og for Pederstrupmuseet. Der er også en kontakt med nogle af de lokalhistoriske arkiver, men på dette område mangler der noget. Der er ganske afgjort hos de ledende i de lokalhistoriske arkiver en lyst til at samles for at drøfte og udveksle erfaringer, så arbejdet kan fremmes. Samfundet har prøvet på at få sammenslutningen af de lokalhistoriske arkiver til at tage sig af denne sag, hvad der ville være det naturlige, men det er desværre ikke sket endnu, selv om man synes, at det i høj grad ville være en naturlig opgave. Der er nok intet andet for, end at de lokalhistoriske arkiver tager sagen i deres egen hånd, og samfundet vil støtte bestræbelser på et nærmere samarbejde mellem arkiverne på Lolland-Falster.

Der har nu og da været ønsker fremme om et nærmere samarbejde mellem museer, arkiver og samfundet, og vi vil være lydhøre her over for.

Samfundets økonomi er den bedste, som den har været en del år, hvilket skyldtes, at årbogen ikke var så stor, hvilket nedsatte trykkeomkostningerne en del.

Det er dog stadig således, at årbogen koster lidt mere end medlemskontingentet, og det er et forkert forhold, som søges rettet op ved forslaget om en kontingentforhøjelse. Årbogen må kunne »hvile i sig selv« og dækkes af medlemskontingentet.

Der er i høj grad grund til at takke for de tilskud, der kommer. Ministeriet for kulturelle anliggender, Storstrømsamtet og pengeinstitutterne giver pæne tilskud. Vi appellerer også til kommunerne om støtte, men ikke i form af et lille tilskud. Det er meget mere ønskeligt, at kommunerne tegner et eller flere medlemskaber, idet man så får årbøgerne, som man i høj grad kan få glæde af på biblioteker, skoler, sygehuse, plejehjem, alderdomshjem med mere.

Beretningen vil jeg gerne slutte med en tak

til bestyrelsen og kassereren for godt samarbejde.

Nyt bestyrelsesmedlem

Kassereren, Louise Hansen, forelagde regnskab, som godkendtes.

Det vedtoges at hæve kontingentet fra 25 til 30 kr. årlig.

Til bestyrelsen genvalgtes museumsforvalter W. Paamejer, Nykøbing, fru Dagmar Jørgensen, Toreby, handelsgartner J. Bek Petersen, Nakskov, fru Kirsten Suhr, Kraarupgaard, redaktør Verner Hansen, Maribo. Nyvalgt til bestyrelsesmedlem blev Svend Aage Andersen, Sundbyvej 6, 4862 Guldborg.

Som revisorer genvalgtes fru Rosa Petersen og viceskoleinspektør Finn Hendriksen, begge Holeby.

I en omtale af den fremtidige virksomhed sagde formanden blandt andet:

- Samfundet tager nu fat på sin hidtil største opgave, som går ud på at lave en historisk billedbog for hver af de 13 kommuner, som der findes på Lolland-Falster.

Eksemplet er den lokalhistoriske billedbog, der blev lavet om Lolland-Falster, og som ved museumsinspektør Else-Marie Boyhus' store og dygtige indsats vakte megen opmærksomhed og anerkendelse i det øvrige land.

Billedværkerne om kommunerne vil i tekst og billeder fortælle om de vigtigste lokalhistoriske ting, såsom voldsteder, herregårde, kirker, bygninger, der har forbindelse med erhvervs- og kultur, og meget andet.

Hvor store billedbøgerne vil blive er ikke til at sige, idet behovet er lidt forskelligt for kommunerne. Stof og billeder vil først blive optaget som en del af årbogen, og derefter laves der en særlig bog, der skal sælges i boghandelen. Det er også vort håb, at de enkelte kommuner også vil aftage en del af bøgerne, som de i høj grad vil kunne bruge ved repræsentation som gaver og lignende.

Else-Marie Boyhus laver den første lokalhistoriske billedbog, der drejer sig om Maribo, og den kommer i årbogen 1976. Det er ikke meningen, at Else-Marie Boyhus kan påtage sig den store opgave at lave alle de 13 lokalhistoriske årbøger, men der vil allerede i starten være givet et godt mønster for de, der efterhånden skal igang med arbejdet.

Disse lokalhistoriske billedbøger vil blive de første samlede beskrivelser, der foreligger efter sammenlægningerne, hvilket skulle give dem en særlig værdi. De vil ligesom få en opgave i at binde kommunerne bedre sammen, når lokalhistorien tages frem til belysning.

Hvis denne store opgave kan føres igennem - og den vil først være færdig i 1988 - så vil Lolland-Falster være det første sted i Danmark, hvor alle kommunerne har hver sin lokalhistoriske billedbog. Betydningen heraf vil være meget stor, og derfor glæder vi os til at gå ind for den store sag.

Der er ingen grund til at tro andet, end at disse lokalhistoriske billedbøger vil blive modtaget med stor interesse og derfor også kunne sælges.

Et finansieringsspørgsmål kan der naturligvis blive, idet bogtrykkeren skal have sine penge, inden alle bøgerne er solgt.

Sparekassen Lolland har imidlertid vist sagen en stor og varm interesse ved et positivt tilsagn om en produktionskapital, hvis det skulle blive nødvendigt, og enkeltheder skal først forhandles, når spørgsmålet bliver aktuelt. Samfundet kan altid give en garanti i bøgerne, som til enhver tid vil have deres værdi, og det er meningen, at hvert enkelt lokalhistorisk billedværk skal hvile i sig selv.

Efter generalforsamlingen gav lærer Hans Ivar Bentsen og hans medarbejdere en orientering om Rødby kommunes lokalhistoriske arkiv, og ved en omvisning var der lejlighed til at konstatere dets udmærkede indsamling og gode beholdning.

Driftsregnskab for 1. april 1975–31. marts 1976

Indtægt:	kr. ø.	Udgift:	kr. ø.
Bogfond, bankbog	3.189,98	Udgift til årbog 1975	26.412,38
Likvid beholdning fra forrige år	203,21	Lokalhistorisk Fællesforening, kontin-	
Medlemskontingent	23.675,00	gent	800,00
Tilskud fra Ministeriet for kulturelle		Fortid og Nutid	92,68
anliggender	2.400,00	Administration + kassererløn	4.656,47
Tilskud fra Storstrøms amtskommune	2.000,00	Annoncer og møder	1.555,61
Tilskud fra Sparekassen Falster-Øst-		Diverse, købt bog	18,00
lolland	500,00	Tilbagebetalt til giro det forkerte ind-	
Tilskud fra Det Classenske Fideicom-		førte beløb	1.735,78
mis	500,00		
Tilskud fra Det Bertouch-Lehnske			
Fond	500,00		
Tilskud fra andre	950,00		
Salg af bøger	8.360,40		
Renter af bankbøger og postgiro ..	401,81		
Diverse	186,75		
Postgiro indbetalt forkert	1.735,78		
	<u>44.602,93</u>		<u>35.270,92</u>
		Beholdning at overføre til næste år ..	9.332,01
			<u>44.602,93</u>

Status pr. 31. marts 1976

Aktiver:	kr. ø.
Bogfond nr. 6-18704	8.738,79
Bogbeholdning	10.000,00

Fast kapital:	
Holcks Legat, bankbog nr. 7-75155 ..	500,00

Likvid kapital:	
Beholdning på driftsregnskabet forde-	
ler sig således:	
Bankbog nr. 6-18704 (bogfond) ..	8.738,79
Bankbog nr. 6-19005	396,37
Postgiro nr. 1035525	69,29
Kontant beholdning	127,56
	<u>9.332,01</u>

Ovenstående regnskab er dags dato gennemgået og fundet i overensstemmelse med de os forelagte bøger og bilag.

Holeby, den 28. april 1976.

Finn Henriksen.

Rosa Engholm Petersen.

Love for Lolland-Falsters historiske Samfund

§ 1.

Samfundets formål er at vække og nære den historiske sans ved at værne om Lolland-Falsters historiske minder og fremdrage den stedlige historie. Dets hjemsted er Maribo.

§ 2.

Formålet søges nået ved udgivelsen af en årbog og andre historiske skrifter samt, for så vidt midlerne strækker til, ved afholdelse af offentlige møder med foredrag rundt om i stiftet, udflugter m. v.

Det er endvidere et formål at søge rejst og vedligeholdt sten til minde om historiske personer og steder.

§ 3.

Medlemsbidraget fastsættes på generalforsamlingen. Man er stemmeberettiget 1 måned efter indmeldelsen. Alle medlemmer modtager gratis samfundets årbog.

§ 4.

Samfundets bestyrelse består af 11 medlemmer, hvoraf 6 afgår de lige årstal og 5 de ulige årstal. De vælges ved simpel stemmeflertal for 2 år ad gangen. Medlemmerne kan genvælges. Bestyrelsen vælger selv sin formand for 1 år ad gangen, endvidere et redaktions- og forretningsudvalg bestående af 4 bestyrelsesmedlemmer - hvoriblandt formanden - og fordeler iøvrigt arbejdet mellem sig. Der vælges hvert år 2 revisorer.

§ 5.

Generalforsamlingen indkaldes ved meddelelser i dagbladene eller ved direkte indbydelse, der sker mindst 14 dage forud. Forslag, der

ønskes behandlet på generalforsamlingen, må være bestyrelsen i hænde mindst 1 uge før generalforsamlingen.

Den ordentlige generalforsamling afholdes i maj. På denne aflægger bestyrelsen beretning om samfundets virksomhed i det forløbne regnskabsår, der løber fra 1. april til 31. marts, og fremlægger det reviderede regnskab. Endvidere foretages valg af bestyrelsesmedlemmer og revisorer.

Vedtaget ved 2. behandling på generalforsamling i Nykøbing mandag den 24. maj 1971.

En overordentlig generalforsamling kan indkaldes, når bestyrelsen finder, at der er grund hertil, og skal indkaldes, når mindst 25 medlemmer stiller skriftligt forlangende derom, senest 1 måned efter at påkrav er fremsat.

Alle afgørelser på generalforsamlingen træffes ved simpelt stemmeflertal. Vedtagelse om ændringer i lovene og om samfundets opløsning skal dog, for at være gyldig, ske på 2 umiddelbart på hinanden med mindst 14 dages mellemrum afholdte generalforsamlinger efter særlig derom udgået bekendtgørelse.

Ved beslutning om samfundets opløsning bestemmer den sidste generalforsamling, hvorledes der skal forholdes med de midler, samfundet til den tid måtte være i besiddelse af.

Lovene således vedtaget på generalforsamlingerne den 29. november 1960 og 27. november 1961.

Årbøger og historiske skrifter om Lolland-Falster

Årbøgerne:

Boghandlerprisen for nyeste udgave 40,- kr. og for tidligere årgange 20,- kr.

Af tidligere årgange findes: 1940 - 1941 - 1943
1950 - 1954 - 1960 - 1961 - 1962 - 1963 - 1964
1966 - 1968 - 1969 - 1970 - 1971 - 1972 - 1973
1974 - 1975.

Historiske skrifter:

Immanuel Felter: Maribo Domkirke 1416-1966, boghandlerpris 20,- kr.

George Nellemann: Den polske indvandring til Lolland-Falster, boghandlerpris 20,- kr.

Jens Snedker: Mine erindringer fra barndom og ungdom, boghandlerpris 16,- kr.

Else-Marie Boyhus: Lolland-Falster – en historisk billedbog, boghandlerpris 30,- kr.

Alan Hjort Rasmussen: Maj- og midsommer-skikke på Lolland og Falster, boghandlerpris 10,- kr.

Else-Marie Boyhus m. fl.: Sukkerroer, boghandlerpris 40,- kr.

Svend Jørgensen: Bag diger og hegn, boghandlerpris 15,- kr.

Maribo amts stednavne, boghandlerpris 20,- kr.

Bestillinger

på årbøger og historiske skrifter sendes skriftligt til formanden, redaktør Verner Hansen, Museumsgade 3, 4930 Maribo.

Medlemmer får 40 pct. rabat på de nævnte priser med et tillæg for forsendelsesudgifter.

Nye medlemmer indtil 12. maj 1976

Ejendomsfunktionær Ingvar Bondesen, Højevej 3¹, 4900 Nakskov.

Lærer Niels Frost, Brarupvej 7, 4840 Nr. Alslev.
Aftenskoleleder Hans Henrik Gertung, Dronningensgade 22, 4800 Nykøbing F.

Kirsten H. Gunnessen, Rødbyvej 53, 4900 Nakskov.

Montør Bent Blom Hansen, Tårsvej 244, 4900 Nakskov.

Lærer Knud W. Hansen, Gl. Landevej 19, 4891 Toreby.

Birte Højgaard, Ourupgaard, 4800 Nykøbing F.
Hospitalslaborant Else Håkon, Gartnervænget 15, 4900 Nakskov.

Marie Haar, Rødbyvej 4, 4920 Søllested.

A. L. Jensen, Fjelde skole, Engestoftevej 1, 4990 Sakskøbing.

Esther Jensen, Færgestræde 9, st. tv., 4800 Nykøbing F.

Overassistent Knud Jensen, socialforvaltningen, Slotsgade, 4800 Nykøbing F.

Bankassistent Tove Jepsen, Eriksdalsvej, 4871 Horbelev.

Faglærer Tage Jørgensen, Sundvej 12, Hasselø plantage, 4873 Væggerløse.

Søren Kolstrup, Margrethevænget 23¹, 4930 Maribo.

Mikke Kromann, Løvsangervej 22, Marielyst, 4873 Væggerløse.

Bitten Larsen, Nr. Alslev Bageri, 4840 Nr. Alslev.

Carsten Larsen, Købmagergade 53, 1150 København K.

Lærer Ib Müller Larsen, Birkevej 1, 4951 Nørreballe.

Kim Larsen, Kirkevej 23, 4295 Stenlille.

Redder Kjeld Larsen, Fjordvej 55, st. th., 4800 Nykøbing F.

Gårdejer Frank Mikkelsen, Hasseløvej 121, 4873 Væggerløse.

Elly Mortensen, Bellingegaardsvej, 4800 Nykøbing F.

Gunnar Nielsen, Rønnebærvej 4, st. tv., 4990 Sakskøbing.

Verner Nielsen, Colbjørnsensvej 53, 4800 Nykøbing F.

Tilskærer Verner O. Nielsen, Ebsensvej 5, 4930 Maribo.
 Ingeniør Preben Pold, Madvigshallé 7, 1829 København V.
 Bankrevisor K. B. Rasmussen, Nybrogade 5, 4800 Nykøbing F.
 Hanne Rebbe, Torkilstrup gl. skole, 4863 Eskilstrup.
 Amtsfuldægtig Claus Revers, Hesnæs, 4850 Stubbekøbing.
 Trafikassistent Carsten Sørensen, Rosenparken 6^t, 4970 Rødby.
 Stud. mag. Jørgen Thomsen, Tybrindvænget 40, 5000 Odense.

Henning Strange Thomsen, Ryesgade 27 A^t th., 2200 København N.

Lærer Jørgen Vassard, Nygade 6^t, 4900 Nakskov.

Styrmænd Mogens Pilemand Ottesen, Rådysvej 1, Søften, 8382 Hinnerup.

Georg Würnfeldt, Nyholm, Thaastrup hus, Bredevej 2, 4872 Idestrup.

Pastor Holger Villadsen, Vestenskov, Læsøvej 8, 4900 Nakskov.

Skolepsykolog Grethe Wick, Sortsø, 4850 Stubbekøbing.

Person- og stedregister

Abed 11 70 74 75 114
 Ahlefeldt, Benedikt 19
 Anderstrup 12
 Arninge 143
 Askø 7 118 140 143

Bandholm 9 27 28 39 45 61 66 67 68 74 78
 101 107 111 113 118

Berg, Claus billedskærer 143
 Bertouch-Lehn, R. baron 137
 Bilthugger, Jens 145
 Binnitze 12 27
 Birket 97 143
 Blans 9 114 138
 Blicher, pastor Stokkemærke 116
 Boesen, Andreas fabriksejer 61
 Borgø (ø i Maribo sø) 13 102
 Brarup 143 146 147
 Bregerup 28
 Bursø 107

Dysse, Frants Thestrup (søn af J. A. Dyssel)
 Østofte 31
 Dyssel, Johan Arent magister og præst Sandby
 og Østofte 31

Eller, B. bryggeriejer Maribo 59
 Eller, M. bryggeriejer Maribo 59
 Engels, væver Maribo 82
 Engestofte 143
 Eriksen, bygmester Maribo 77
 Erikstrup 12
 Eskilstrup 146

Falkerslev 146 148
 Fejø 145
Gedesby 145

Gisike, biskop 17
 Gommesen, møller 61
 Grimstrup 12 19 21 27
 Gulmann, Inge Maribo 111
 Gundslev 138 146 147
 Gurreby 145

Halsted 143 146 147
 Hansen, Henrik Herman murermester Maribo
 78
 Hansen, Lorenz tømrermester Maribo 77
 Hansen, Th. J. lærer 42
 Havløkke 12 61 114 138 140
 Henrichsen, Bdr. købmænd Maribo 84 101
 Hillested 7 11 12 17 29 61 74 101 106 107
 111 114 118
 Hoffman, P. A. jernstøber Maribo 80
 Holeby 71 138
 Horbelev 143
 Hunseby 7 12 15 17 29 42 74 101 111 112
 113 114 115 118

Jensen, J. »Vulcan« Maribo 80
 Jørgensen, Chr. »Thor« Maribo 59
 Jørgensen, C. P. tømrermester Maribo 77 80
 Jørgensen, J. lærer 42

Kettinge 145
 Kiehn, Chr. Friederich »Vulcan« Maribo 80 81
 Kippinge 146 147 148
 Knuth, Adam Christopher (søn af E. C. Knuth)
 28
 Knuth, Eggert Christopher (gift med Søster
 Lerche) 27, 104
 Knuth, Frederik Marcus 30 66
 Knuth, Karen 105

Knuthenborg 9 12 19 27 28 30 39 66 67 70
104 112 115
Knuthenlund 9
Krønge 146 147
Krøyer, købmand Maribo 85
Kældernæs 9 61 115

Langet 115
Leonora Christine 31
Lerche, Cornelius Knuthenborg 27
Lerche, Søster (datter af C. Lerche) 27 104 112
114
Lillelø 140
Lorenz, H. C. bryggeriejer Maribo 54 58
Lorenz, J. G. (søn af H. C. Lorenz) 58
Lorenz, købmand Maribo 77
Lund, Andreas jernstøber 68
Lund, købmand Maribo 101
Lunddahl, købmand Maribo 78 87

Maglemer 27 106 115
Margrete I, dronning 21
Maribo 7 9 11 13 15 19 21 22 24 27 28 31
33 39 41 42 43 44 45 52 53 54 55 58 59
61 66 68 69 71 72 74 76 78 80 81 82 85
97 101 103 104 105 106 107 111 112 113
114 115 117 118 138 139 142 143
Meincke, justitsråd Skovnæs 111
Merkel, murermester Maribo 77 85
Mertins, I. C. murermester Maribo 77 85 107
117
Mortensen, købmand Maribo 101
Møller, Pentz A/S Maribo 82 89

Nabe-Nielsen, F. direktør Nykøbing F. 142
Nakskov 61 71 113 142 146 147 148
Nielsen, F. G. bryggeriejer Maribo 58 59 101
Nielsen, købmand Maribo 101
Nielstrup 27
Nordlunde 143
Nr. Alslev 143 146 147 148
Nr. Kirkeby 146
Nr. Vedby 143 146
Ny Egebølle 138
Nykøbing F. 146 147 148
Nøbbet 138
Nørreballe 11 12 31 104 106

Pedersen, Chr. »Vulcan« Maribo 81
Petersen, bryggeriejer Maribo 54
Petersen, Ludvig smedemester Maribo 90
Poulsen, Chr. (søn af L. Poulsen) 67 68
Poulsen, Lars jernstøber Hillested 67
Poulsen, Mads (søn af L. Poulsen) 67
Præstø (ø i Maribo sø) 9
Pårup 61

Qvade, C. A. købmand Maribo 84 85 99
Qvidde, murermester Maribo 77 85 89

Reersnæs 29 61 116
Reventlow, C. D. F. 30 115
Reventlow, Ida Margrethe 28
Revshale 14 29
Ringerick, Henrik billedskærer Flensborg 143
147 148
Ringnis, Jørgen billedskærer Nakskov 142 143
145 146 147 148
Rosenstand, Anna Maribo 111
Ryde 146
Rå 11 61

Sakskøbing 143
Sandby 31
Saunte, Carl tømremester Maribo 77 82
Saunte, L. T. møller Maribo 61
Schrøder, Abel billedskærer Næstved 148
Schrøder, Lauritz købmand Maribo 45 68 101
117
Sdr. Kirkeby 143 146
Seidelin, H. K. 41
Skelstrup 12 71 97 116
Skimminge (middelalderligt navn far Maribo)
11 15 24 31
Sløsse 138
Snedker, Abraham 145
Snedker, Andreas 145
Stadager 146 147 148
Stokkemarke 7 9 12 17 19 29 61 71 74 97
101 104 106 113 116 118
Stubbekøbing 146 147
Suhr, købmand Maribo 82 87
Svanevig 9 61 116
Systofte 146 147
Sædinge 143
Sørup 9 114

Tersling, H. »Vulcan« Maribo 80
Thomsen, C. B. væver Maribo 82
Tillitse 146
Tingsted 146
Tirsted 145
Tjennemarke 12 61
Toreby 146
Torkilstrup 146 147 148

Ugleholt 9 28
Urne, Knud Knuthenborg 27

Volshave 97
Væggerløse 146
Vålse 143 146 147

Wenz, væver Maribo 82
Werner, Henrik billedskærer 142 145

Ønslev 145
Østofte 7 12 17 30 31 42 61 67 71 74 97 101
113 116 118 143

Årsmarke (senere Knuthenborg) 12 19 27
Åstrup 146 148

